

**Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Σπουδών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών**

Σύμβουλος Σπουδών: καθηγητής Θάνος Λίποβατς

Γιάννης Φλουράκης

Διπλωματική Εργασία

***ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ***

Αθήνα, 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ.....	9
1α. Θεμελιακές έννοιες.....	9
1β. Οι τέσσερις Λόγοι και η έννοια της Ιδεολογίας.....	23
2. ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ.....	26
2α. Στοιχεία ορισμού.....	26
2β. Ρατσισμός και Εθνικισμός.....	29
3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ.....	33
4. ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ.....	39
4α. Εισαγωγή.....	39
4β. Αντισημιτισμός: προέλευση, ιδεολογία και ιστορικά στοιχεία.....	43
4γ. Ο ρατσισμός απέναντι στους Μαύρους.....	53
4δ. Το πέρασμα από το βιολογικό στον πολιτισμικό ρατσισμό.....	57

5. Ο ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	63
5α. Η αρνητική αντιμετώπιση των μειονοτήτων.....	63
5β. Ο ρατσισμός απέναντι στους μετανάστες.....	73
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΠΑΔΩΝ ΤΟΥ.....	80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	83

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία προσεγγίζει το φαινόμενο του ρατσισμού από ψυχαναλυτική, ιστορική και κοινωνιολογική σκοπιά. Πέρα από την απόπειρα ψυχαναλυτικής προσέγγισης και ερμηνείας του, γίνεται αναφορά σε χαρακτηριστικά ιστορικά παραδείγματα και περιόδους όπου παρατηρήθηκε έξαρση του ρατσισμού σε όλες του τις μορφές καθώς και στις συνέπειες της επικράτησής του. Επίσης, δίνεται έμφαση στο ρατσισμό που αναπτύχθηκε και εξακολουθεί να υφίσταται στην Ελλάδα, με παράθεση συγκεκριμένων σχετικών ιστορικών στοιχείων.

Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται και επεξηγούνται ορισμένες βασικές έννοιες της ψυχανάλυσης προκειμένου να γίνει κατανοητό το θεωρητικό πλαίσιο με βάση το οποίο ερμηνεύεται ψυχαναλυτικά ο ρατσισμός. Η παράθεση των κύριων αρχών που διέπουν τον ψυχικό κόσμο των ανθρώπων, όπως τις ανακάλυψαν ο Freud και οι μαθητές του, συμβάλλει στην ανεύρεση των λόγων που καθιστούν το ρατσισμό τόσο ελκυστικό για τα υποκείμενα. Ιδιαίτερα η αναφορά στους μηχανισμούς και τα χαρακτηριστικά του Ασυνείδητου, καταδεικνύει τα ερείσματα που βρίσκει ο ρατσισμός σε αυτό. Επιπλέον, η ανάλυση του Φαντασιακού ως μίας εκ των τριών απαραίτητων διαστάσεων του ψυχισμού, όπως και ο τονισμός των συνεπειών της κυριαρχίας του στη σκέψη και τη δράση των ανθρώπων, αιτιολογεί την ανάπτυξη ρατσιστικών αισθημάτων ως ένα εξαιρετικά πιθανό αποτέλεσμα. Στη συνέχεια αναλύεται η έννοια της ιδεολογίας καθώς και οι τέσσερις Λόγοι που εισήγαγε ο Lacan και συνδέονται άμεσα με αυτή. Αναφερόμαστε στο Λόγο του κυρίου, το Λόγο της υστερίας, το Λόγο της γνώσης και το Λόγο της ψυχανάλυσης.

Στη δεύτερη ενότητα η ιδεολογία και ο «ιδεολογικός λόγος» κατανοούνται ως το αποτέλεσμα της φαντασιακής ταύτισης μιας ομάδας ατόμων που κάνουν χρήση ενός εκ των τριών πρώτων Λόγων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ιδεολογία του ρατσισμού, της οποίας το θεωρητικό υπόβαθρο, όπως και τα αίτια της ευρείας διάδοσής της, προσεγγίζονται ψυχαναλυτικά. Στην τελευταία υποενότητα διερευνάται η σχέση του ρατσισμού με τον εθνικισμό, τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Τα σημεία που συνδέουν τα φαινόμενα του εθνικισμού και του ρατσισμού, που πάντως δεν ταυτίζονται μεταξύ τους, προσεγγίζονται και ερμηνεύονται ψυχαναλυτικά.

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται με πιο εξειδικευμένο τρόπο στην ψυχαναλυτική ερμηνεία του ρατσισμού. Δίνεται έμφαση στη φαντασίωση της «πρωταρχικής

σκηνής», η οποία αποτελεί την κύρια πηγή και αιτία της ανάπτυξης των ρατσιστικών τάσεων που ενυπάρχουν ασυνείδητα σε όλους τους ανθρώπους. Κατόπιν αναλύονται, με βάση τις ψυχαναλυτικές έννοιες, η συμπεριφορά, οι προκαταλήψεις και ο εσωτερικός διχασμός που χαρακτηρίζουν τους ρατσιστές. Επιπροσθέτως, προσεγγίζονται οι κοινωνικοί παράγοντες που συντελούν στην ανάδυση του ρατσισμού και τονίζεται η καθοριστική σημασία του συναισθήματος του φθόνου σε σχέση με αυτή. Γίνεται επίσης μια απόπειρα εξήγησης της αδυναμίας αντιμετώπισης του ρατσισμού αποκλειστικά μέσω της χρήσης του Λόγου.

Στο πρώτο μέρος της τέταρτης ενότητας παρουσιάζεται η θεωρία του βιολογικού ρατσισμού. Ακολουθεί ειδική αναφορά στον αντισημιτισμό ως ιδιαίτερη περίπτωση ρατσιστικής ιδεολογίας με χρήση ιστορικών στοιχείων σχετικών με την προέλευση, τη γέννηση και τις συνέπειές του, προερχόμενων από μία μακρά ιστορική περίοδο που εκτείνεται από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας όπου ο αντισημιτισμός αναβιώνει με διαφορετικό πρόσωπο. Έπειτα αναλύεται ο ρατσισμός απέναντι στους μαύρους, με συγκεκριμένες, επίσης, ιστορικές αναφορές. Το τελευταίο τμήμα της ενότητας είναι αφιερωμένο στη σύγχρονη μορφή του ρατσισμού, τον αποκαλούμενο πολιτισμικό ή διαφορικό ρατσισμό και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του που τον διαφοροποιούν από τις παραδοσιακές ρατσιστικές ιδεολογίες.

Η πέμπτη ενότητα προσεγγίζει το πρόβλημα του ρατσισμού στην Ελλάδα. Το πρώτο της μέρος ασχολείται με τη ρατσιστική αντιμετώπιση των εθνικών, γλωσσικών και θρησκευτικών μειονοτήτων που υπάρχουν ή βρίσκονταν στην ελληνική επικράτεια, τόσο από την πλευρά των ελληνικών κρατικών αρχών όσο και από την ελληνική κοινωνία, από την ίδρυση του κράτους της Ελλάδας έως και σήμερα. Προσεγγίζονται ακόμη τα αίτια της διαχρονικής ελληνικής αντιμειονοτικής στάσης. Η δεύτερη υποενότητα αναφέρεται στο ρατσισμό κατά των μεταναστών στην Ελλάδα. Παρατίθενται συγκεκριμένα στοιχεία που καταδεικνύουν το μέγεθος των διακρίσεων εις βάρος των ξένων μεταναστών από την εκτελεστική, τη νομοθετική και τη δικαστική εξουσία της ελληνικής πολιτείας και τα όργανά τους. Δίνεται έμφαση στα προβλήματα των μεταναστών στη χώρα μας και τις αιτίες τους. Τέλος, γίνεται μνεία σε άλλες ειδικές ομάδες του πληθυσμού που είναι θύματα του ρατσισμού στην Ελλάδα και έρχονται αντιμέτωπες με τις προκαταλήψεις της ελληνικής κοινωνίας.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την αναφορά ορισμένων συμπερασμάτων σχετικά με τους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης του ρατσισμού και των ρατσιστών. Διατυπώνονται προτάσεις τόσο για το πώς θα ήταν καλύτερα να αντιδράσουν οι

δημοκρατίες απέναντι στις οργανωμένες ρατσιστικές προκλήσεις από τους πολιτικούς φορείς της ρατσιστικής ιδεολογίας όσο και για την, κατά την άποψη του γράφοντος, πιο ενδεδειγμένη συμπεριφορά απέναντι σε άτομα που είτε είναι φανατικοί ρατσιστές είτε διακατέχονται από ρατσιστικές προκαταλήψεις.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το φαινόμενο του ρατσισμού που αποτελεί ακραία μορφή απόρριψης του Άλλου με βάση «φυλετικές» διαφορές, είχε και εξακολουθεί να προκαλεί ολέθριες συνέπειες για την ανθρωπότητα, ιδιαίτερα σε ιστορικές περιόδους κατά τις οποίες συγκεκριμένες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες συντελούν στην εκδήλωση και εξάπλωσή του. Θεωρητικά, ο ρατσισμός βασίζεται πάνω στην παραδοχή ότι το ανθρώπινο είδος χωρίζεται σε μια πλειάδα από ράτσες ή φυλές οι οποίες βρίσκονται σε έναν διαρκή ανταγωνισμό. Ως εκ τούτου, οι ρατσιστές αρνούνται την κοινή προέλευση όλων των ανθρώπων που έχει γίνει αποδεκτή πλέον και από την επιστήμη της βιολογίας και πιστεύουν στη θεωρία της πολλαπλής καταγωγής τους. Κατά την άποψη των ρατσιστών, υπάρχει μια συγκεκριμένη ιεραρχία ανάμεσα στις ράτσες κάθε μία από τις οποίες προσιδιάζει σε ορισμένα βιολογικά, πνευματικά και ηθικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν εκ φύσεως τα μέλη της. Κατά την ίδια λογική, οι ανώτερες ράτσες είναι προορισμένες να καθυποτάξουν ή ακόμα και να εξοντώσουν, αν χρειαστεί, τις κατώτερες ενώ είναι απαράδεκτη η οποιαδήποτε ανάμειξη μεταξύ τους αφού μπορεί να οδηγήσει στον εκφυλισμό των θεωρούμενων ως ανώτερων ρατσών.

Ασφαλώς, η μελέτη των αιτιών που οδηγούν στην ανάδειξη του ρατσισμού μέσα στην κοινωνία απαιτεί μια πολυεπίπεδη ανάλυση που θα λαμβάνει υπόψη διάφορους παράγοντες. Προηγουμένως όμως, θα πρέπει να εξετάσουμε ποια είναι τα ερείσματα που βρίσκει η ρατσιστική ιδεολογία στον ψυχικό κόσμο των ανθρώπων που την ενστερνίζονται. Για το σκοπό αυτό, εξαιρετικά χρήσιμη είναι η χρήση των εννοιών της ψυχανάλυσης, μέσω των οποίων μπορεί κανείς να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους ο μύθος του ρατσισμού είναι τόσο ελκυστικός για ορισμένα άτομα. Η παρούσα εργασία είναι επικεντρωμένη στην ψυχαναλυτική ερμηνεία του ρατσισμού που ασυνείδητα είναι βαθιά ριζωμένος σε κάθε άνθρωπο και από όλες τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις που τον αφορούν είναι η μόνη που μπορεί να καταδείξει τη βαθύτερη αιτία του, η οποία βρίσκεται εντοπισμένη στο ασυνείδητο κομμάτι του ψυχισμού του υποκειμένου¹.

Η συζήτηση και ο προβληματισμός γύρω από το ρατσισμό είναι εξαιρετικά επίκαιρη στην εποχή μας, καθώς πρόκειται για ένα φαινόμενο που αν και δεν

---

¹ Θάνος Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού*, Οδυσσέας, 4η εκδ., Απρίλιος 2003, σ. 248, 273, 274

εξαφανίστηκε ποτέ, στις μέρες μας έχει επανακάμψει δυναμικά, έστω με μια διαφοροποιημένη μορφή, αυτή του πολιτισμικού ρατσισμού ο οποίος έχει αντικαταστήσει ως ένα βαθμό το βιολογικό. Η μαζική εισροή μεταναστών από χώρες της ανατολής και του νότου για την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής και εργασίας στο δυτικό κόσμο, έχει προκαλέσει σοβαρές ρατσιστικές αντιδράσεις στους εγχώριους πληθυσμούς των δυτικών χωρών, φέρνοντας στην επιφάνεια ρατσιστικές προκαταλήψεις που βρίσκουν αφορμή να εκδηλωθούν. Ενώ έχει παρέλθει περισσότερο από μισός αιώνας από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα φαντάσματα του παρελθόντος επανεμφανίζονται στον ευρωπαϊκό χώρο.² Ασφαλώς όμως, πρέπει να τονιστεί το γεγονός πως ο ρατσισμός δεν αφορά μόνο μία ήπειρο αλλά είναι δυνατόν, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να εμφανιστεί σε οποιονδήποτε άνθρωπο ανεξαρτήτως καταγωγής ή τόπου διαμονής.

Στην Ελλάδα, με αφορμή το μεγάλο αριθμό μεταναστών, κυρίως από την Αλβανία οι οποίοι από τη δεκαετία του 90 εισέρρευσαν στη χώρα, το φαινόμενο του ρατσισμού αναδύθηκε και εξαπλώθηκε σε επικίνδυνο βαθμό, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης. Είναι αλήθεια πως ο γενικευμένος φόβος που επικράτησε οφείλεται και στο γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία δεν ήταν εξοικειωμένη στη συνύπαρξη με το διαφορετικό. Παρόλα αυτά όμως, σε ολόκληρη τη διάρκεια της ελληνικής ιστορίας, φαινόμενα μη ανοχής και απόρριψης της διαφορετικότητας που έφταναν μέχρι και στη ρατσιστική συμπεριφορά, προερχόμενα τόσο από την κοινωνία όσο και από το κράτος, έχουν επανειλημμένως παρατηρηθεί κυρίως απέναντι στις εθνικές, γλωσσικές και θρησκευτικές μειονότητες, που βρέθηκαν ή εξακολουθούν να υπάρχουν εντός του ελληνικού εθνικού χώρου.

Η ελληνική περίπτωση θα χρησιμοποιηθεί στη συγκεκριμένη εργασία ως παράδειγμα που θα βοηθήσει στην περαιτέρω κατανόηση του ρατσιστικού φαινομένου από πολιτική, ιστορική και ψυχαναλυτική σκοπιά. Προηγουμένως όμως είναι απαραίτητη μία παρουσίαση και επεξήγηση κάποιων βασικών εννοιών και στοιχείων της ψυχανάλυσης, όπως τα ανακάλυψαν ο Freud και οι μαθητές του που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ψυχαναλυτική ερμηνεία του ρατσισμού καθώς φωτίζουν τις βαθύτερες επιθυμίες, τα άγχη και τους φόβους που ενυπάρχουν στον ψυχισμό των ανθρώπων και «ευθύνονται» σε σημαντικό βαθμό για την επιρροή που

---

² Ζήσης Δ. Παπαδημητρίου, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σ. 17

ασκούν οι ρατσιστικές θεωρίες σε αρκετούς από αυτούς, χωρίς οι ίδιοι να μπορούν να το αντιληφθούν.

1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

1α. Θεμελιακές έννοιες

Ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του ανθρώπινου ψυχισμού που μας αποκαλύπτει η ψυχαναλυτική θεωρία, όπως αυτή προέκυψε από τις έρευνες του Freud και των μαθητών του, κρίνεται απαραίτητο να παρουσιαστούν προτού προχωρήσουμε στην προσέγγιση και ερμηνεία του ρατσιστικού φαινομένου από ψυχαναλυτική σκοπιά.

Πρωτίστως πρέπει να επισημανθεί ο διαφωτιστικός χαρακτήρας της ψυχανάλυσης που μας διδάσκει ότι «δεν είναι τα πάντα δυνατά» και πως όλοι μας πρέπει να συνειδητοποιήσουμε το γεγονός ότι συνεχώς θα υπάρχει «κάτι που μας λείπει». Είναι μάταιο λοιπόν να αναζητά κανείς την τελειότητα φορτώνοντας σε άλλους τις ευθύνες επειδή αδυνατεί να την επιτύχει. Αντιθέτως, συνειδητοποιώντας την έλλειψή του μπορεί να κατανοήσει καλύτερα και τις ελλείψεις των άλλων και της κοινωνίας. Έτσι, θα αισθανθεί πραγματικά ελεύθερος απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους γνωρίζοντας παράλληλα και τα περιθώρια της ελευθερίας του, που όπως και οποιοδήποτε αγαθό δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτη. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο είναι επίσης πιο έτοιμο να ανταποκριθεί σε χειραφετητικά προτάγματα για ολόκληρη την κοινωνία.³

Ο Freud, μέσω της ανακάλυψης του μηχανισμού του Ασυνειδήτου, αποκάλυψε τον εσωτερικό διχασμό του υποκειμένου που συνίσταται στη διαφορά ανάμεσα σε Συνείδηση και Ασυνείδητο. Πρόκειται για μια Διαφορά που δεν μπορεί ούτε και πρέπει να εξαλειφθεί ποτέ ολοκληρωτικά. Πάντως, το Ασυνείδητο διαλέγεται συνεχώς με τη Συνείδηση, αν και το περιεχόμενό του δεν μπορεί να γίνει γνωστό στη συνείδηση παρά μόνο εμμέσως και ως ενός σημείου, μέσω διάφορων συμπτωμάτων. Εντός του Ασυνειδήτου και μόνον αυτού βρίσκονται οι ορμές του Έρωτα και του Θανάτου, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, και η μεν πρώτη σχετίζεται με τη σεξουαλικότητα, την αγάπη και τη δημιουργικότητα ενώ η δεύτερη με την τάση καταστροφής και αυτοκαταστροφής του ανθρώπου. Το όριο ανάμεσα σε Συνείδηση και Ασυνείδητο είναι ο λόγος και η γλώσσα στην οποία υπόκειται εξαρχής το

---

³ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 43

υποκείμενο, ενώ το Ασυνείδητο είναι δομημένο ως μια γλώσσα.⁴ Οι παραστάσεις που αντιπροσωπεύουν ανικανοποίητες ορμές που δεν μπορούν ή δεν πρέπει να ικανοποιηθούν απωθούνται από τη Συνείδηση στο Ασυνείδητο, από όπου επανέρχονται την κατάλληλη στιγμή με άλλη μορφή για να βρουν ικανοποίηση με διαφορετικό τρόπο.⁵ Μία παράσταση αποτελεί ψυχική επένδυση ιχνών της μνήμης, ενώ οι ορμές γίνονται αντιληπτές από το άτομο ως αισθήσεις και αισθήματα και στην πραγματικότητα αντιστοιχούν με διαδικασίες εκφόρτωσης του υποκειμένου.

Το Ασυνείδητο έχει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως το ότι δεν γνωρίζει την Άρνηση, τη Διαφορά και την έννοια της αντίφασης, με αποτέλεσμα αγάπη και μίσος, αλήθεια και ψεύδος να συνυπάρχουν σε αυτό, όπως δείχνουν τα όνειρα, τα συμπτώματα κ.τ.λ.. Έτσι δεν γνωρίζει ούτε το θάνατο, ούτε το θηλυκό γένος και κυριαρχείται από φαντασιώσεις αθανασίας και γονιμότητας του φετίχ «φαλλός». Εντός της κοινωνίας και του πολιτισμού τέτοιες φαντασιώσεις γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από δυνάμεις δεξιάς ή αριστερής προέλευσης, που εμπνεόμενες από ιδέες παντοδυναμίας, επιθυμούν την κατάληψη της εξουσίας, στηριζόμενες στις αδυναμίες και τις ανασφάλειες των ανθρώπων.⁶ Ως εκ τούτου, χρειάζεται η διαμεσολάβηση του Λόγου ως λέγειν και ως ορθός Λόγος, για να κάνει το υποκείμενο τις αναγκαίες διαφοροποιήσεις. Επίσης, για το Ασυνείδητο δεν έχει την παραμικρή σημασία η εξωτερική πραγματικότητα παρά μόνο η απόλαυση, χωρίς συναίσθηση της έλλειψης και δεν γνωρίζει τη χρονική και λογική σειρά των γεγονότων. Εντός αυτού, οι παραστάσεις που αντιπροσωπεύουν τις ορμές παρουσιάζουν συνεχή κινητικότητα μέσω διαδικασιών συμπύκνωσης που σχετίζεται με την ταύτιση, και μετάθεσης η οποία έχει να κάνει με το αντικείμενο της επιθυμίας, κάτι που δείχνει ότι το Ασυνείδητο δεν γνωρίζει τις έννοιες και τον αναλυτικό λόγο, αλλά «μιλάει» ποιητικά. Επιπλέον, επιδρά πάνω στο σώμα με συνέπεια να παρουσιάζονται τα συμπτώματα της υποχονδρίας, της ψυχοσωματικής και της υστερίας.⁷

Άλλη μία εξαιρετικής σημασίας έννοια για την ψυχαναλυτική θεωρία είναι ο ναρκισσισμός που ανακαλύφθηκε από το Freud το 1914, και σημαίνει ότι το εγώ είναι για το υποκείμενο ένα ερωτικό αντικείμενο και μάλιστα το πιο προσφιλές από όλα. Ο

---

⁴ Ο.π., σ. 53, 54

⁵ Ο.π., σ. 55, 56

Σίγκμουντ Φρόυντ, *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής*, Επίκουρος, Αθήνα, 1992, σ. 345

⁶ Θάνος Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα*, Πλέθρον, Αθήνα, 1996, σ. 28, 29

⁷ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 60, 61

άνθρωπος επιθυμεί την τελειότητα για τον εαυτό του, και για το λόγο αυτό στις σχέσεις του με τους άλλους (φιλικές, ερωτικές, σχέσεις γονέων – παιδιών) τους εξυψώνει ναρκισσιστικά, προβάλλοντας πάνω τους αυτή του την επιθυμία. Το εγώ του ανθρώπου διακατέχεται από αισθήματα παντογνωσίας και παντοδυναμίας που συχνά τα προβάλλει σε ηγέτες – οδηγούς, στους θεούς ή στη μάζα, και έτσι εδραιώνεται η κυριαρχία, ενώ από εκεί προέρχεται η τάση του ανθρώπου να φανατίζεται και να λατρεύει πρόσωπα και πράγματα.⁸

Ο ναρκισσισμός πρωτοεμφανίζεται στον άνθρωπο κατά το «Στάδιο του καθρέφτη» το οποίο περιέγραψε πρώτος ο Lacan. Σύμφωνα με τις αναλύσεις του, κάθε βρέφος σε ηλικία 6 έως 18 μηνών αρχίζει να αντιλαμβάνεται την ενότητα του σώματός του μέσω της αναγνώρισής του από έναν άλλο που λειτουργεί ως καθρέφτης. Τότε το βρέφος αισθάνεται αγαλλίαση και νιώθει παντοδύναμο, εξαιτίας της επιβράβευσης που δέχεται από το γονέα του ή κάποιον άλλο ενήλικο. Στο «Στάδιο του καθρέφτη» εμφανίζεται η διάσταση του υποκειμένου που ο Lacan ονόμασε Φαντασιακό. Στο Φαντασιακό οφείλεται η τάση του ανθρώπου να αιχμαλωτίζεται από την ωραία εικόνα του άλλου. Πρόκειται για μια σχέση αγάπης και μίσους, έλξης και απώθησης ανάμεσα στον εαυτό και τον άλλο. Ο άνθρωπος ερωτεύεται την εικόνα του άλλου και του εαυτού του, αλλά ταυτόχρονα η εξάρτηση που δημιουργείται από αυτή την εικόνα τον ενοχλεί, καθώς νιώθει δικαίως ότι εξαιτίας της «χάνει» τον εαυτό του και αλλοτριώνεται. Αυτή είναι η πηγή των αδυσώπητα ανταγωνιστικών σχέσεων οποιουδήποτε είδους, της αντιζηλίας, του φθόνου και της αντιπαλότητας μεταξύ ανθρώπων, φύλων, εθνών, θρησκειών και κάθε είδους ανθρώπινων ομάδων καθώς και της τάσης τους για απόλυτη κυριαρχία ή αντιστρόφως για αναρχία.

Όταν το Φαντασιακό κυριαρχεί, επικρατεί πόλωση στις ανθρώπινες σκέψεις και πράξεις, δεν λαμβάνεται υπόψη η έλλειψη, καθώς στην εικόνα του άλλου το υποκείμενο αναζητά ματαιώς την επιθυμητή τελειότητα. Έτσι, δεν μένουν περιθώρια για διάλογο και συμβιβασμούς ενώ αντί της Διαφοράς, το Φαντασιακό αναγνωρίζει μόνο διαφορές που είναι αδύνατον να γεφυρωθούν. Οι ανθρώπινες κοινωνίες δημιουργούν πολιτισμό και μέσω αυτού προσπαθούν, χωρίς ποτέ να το επιτυγχάνουν απόλυτα, να αντιμετωπίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της επικράτησης του Φαντασιακού στις κοινωνικές σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, με την προϋπόθεση

---

⁸ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 62, 63

της τήρησης ενός ορισμένου Μέτρου, το Φαντασιακό είναι μια απαραίτητη διάσταση του ψυχισμού, χωρίς την οποία ο άνθρωπος γίνεται ψυχωτικός.⁹

Ένα πιθανό αποτέλεσμα του πολύ ισχυρού ναρκισσισμού είναι ο παρανοϊκός τρόπος σκέψης. Σε κατάσταση παράνοιας, το υποκείμενο διασπάται ανάμεσα στον «εαυτό» του και τον «άλλο» που είναι ο «ίδιος» και νιώθει πως τον καταδιώκει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιρρίπτει σε άλλους τις ευθύνες για τα δικά του παραπτώματα και για οποιοδήποτε πρόβλημά του. Με το πρόσχημα ότι αμύνεται, στρέφει την επιθετικότητά του εναντίον του άλλου που είναι πάντα ο ξένος, αυτός που εμφανίζεται ως διαφορετικός και παράξενος. Ο ξένος, ανεξάρτητα από τις πράξεις του, θεωρείται ότι απειλεί το υποκείμενο το οποίο προβάλλει πάνω του τις δικές του κακές προθέσεις. Ιδιαίτερα σε περιόδους που πλατιά στρώματα του πληθυσμού έχουν σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, και νιώθουν να τίθενται στο περιθώριο της κοινωνίας, μην έχοντας τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών και των σχέσεων ιδιοκτησίας, πολλά άτομα αρνούνται να σκεφτούν ψύχραιμα και να αναζητήσουν τις ευθύνες που αναλογούν στους ίδιους ή τις κυβερνήσεις των κρατών τους και τις φορτώνουν στους ξένους και κυρίως σε μειονοτικές ομάδες που ζουν στα ίδια εδάφη. Ο υποτιθέμενος υπαίτιος για όλα τα δεινά προσδιορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τα εξωτερικά φυσιογνωμικά του χαρακτηριστικά, σε περίπτωση που αυτά δεν ταιριάζουν με το ναρκισσιστικό πρότυπο της ομάδας στην οποία ανήκει αυτός που τον κατηγορεί και του επιτίθεται εφαρμόζοντας ρατσιστικές πρακτικές.¹⁰

Καθώς το άτομο ταυτίζεται με την ιδεατή εικόνα κάποιου άλλου, συντρόφου μέσα σε μια ομάδα στην οποία ο ίδιος μετέχει, δημιουργεί για τον εαυτό του μια «ταυτότητα» που έχει φαντασιακή διάσταση, ενώ ταυτόχρονα απωθεί την εικόνα του άλλου, του ξένου με τον οποίον δεν θέλει να ταυτιστεί θετικά όπως στην πρώτη περίπτωση, ταυτιζόμενος μαζί του αρνητικά. Η εικόνα του ξένου τον ενοχλεί και την απωθεί, αλλά παρόλα αυτά ασυνείδητα την επιθυμεί. Ένα βασικό αίτιο της ρατσιστικής συμπεριφοράς είναι το άγχος που νιώθουν οι άνθρωποι απέναντι στην «άγνωστη απόλαυση του Άλλου» που δεν ξέρουμε τι επιθυμεί από εμάς, και συχνά νιώθουμε τη δική του επιθυμία για απόλαυση να απειλεί τη δική μας ενώ στην πραγματικότητα ούτε ο ίδιος τη γνωρίζει καθώς είναι ασυνείδητη. Το άτομο διακατέχεται από το συναίσθημα του φθόνου απέναντι στον Άλλον καθώς δημιουργεί

---

⁹ Ο.π., σ. 65, 66

¹⁰ Ο.π., σ. 66

μια φαντασιακή σχέση με την κατοπτρική εικόνα του Άλλου και θέλει να τον δει να ταπεινώνεται.¹¹ Το φαινόμενο αυτό, μολονότι είναι καθολικό, παρατηρείται συχνότερα στις κλειστές κοινωνίες που διαπνέονται από κοινοτιστικό πνεύμα και τα μέλη τους έχουν την τάση να φθονούν οποιονδήποτε ξεφεύγει από τις νόρμες της κοινότητας στις ιδέες, τη συμπεριφορά ή την εμφάνιση. Έτσι, η κοινότητα αποκτά έναν επιτηρητικό χαρακτήρα και η περίφημη «αδελφοσύνη» της μετατρέπεται σε αδελφοκτονία.¹²

Οι ταυτότητες συνήθως δημιουργούνται σε εξάρτηση από τις απαιτήσεις των άλλων, του κοινωνικού περιγύρου. Το υποκείμενο εγκαταλείπει την πραγματική του επιθυμία και καθίσταται ανελεύθερο όταν την ταυτίζει με την απαίτηση του άλλου. Τότε προσπαθεί να βρει υποκατάστατα για να ξεχνάει τις ελλείψεις του και γυρεύει εχθρούς για να τους φθονεί, λησμονώντας πως η έλλειψη υπάρχει σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, αντί να ψάξει για να ανακαλύψει τη δική του επιθυμία. Από την άλλη πλευρά, σε περίπτωση που ο ναρκισσισμός της ωραίας εικόνας του ατόμου ελαττωθεί υπερβολικά, παρουσιάζεται το φαινόμενο της σχιζοφρένειας όπου το υποκείμενο έχει εφιαλτικές παρακρούσεις όπως η φαντασίωση του κομματιασμένου σώματος που μπορεί να συντελέσει στη διάπραξη εγκλημάτων ή βλέπει οράματα και ακούει φωνές.

Ο μοναδικός τρόπος για να ξεφύγει ο άνθρωπος καθώς και η κοινωνία από το φαύλο κύκλο στον οποίο οδηγεί η κυριαρχία του Φαντασιακού δηλαδή του ναρκισσισμού και της πόλωσης στις ανθρώπινες σχέσεις, είναι η διαμεσολάβηση ενός Άλλου, είτε πρόκειται για υπαρκτό πρόσωπο είτε όχι, ο οποίος μέσω του Λόγου επιχειρεί να πείσει τις αντιμαχόμενες πλευρές να συμβιβαστούν χωρίς να καταργείται η μεταξύ τους Διαφορά. Στο πλαίσιο της ψυχανάλυσης, ο Άλλος είναι πρωτίστως το Ασυνείδητο που μεσολαβεί ανάμεσα στο «εγώ» και το «υπερεγώ», των οποίων οι ρίζες βρίσκονται στο Ασυνείδητο. Το «εγώ» είναι η αμυνόμενη αρχή του υποκειμένου που παραγνωρίζει την πραγματικότητα, ενώ το «υπερεγώ» το λογοκρίνει και το αστυνομεύει, υπαγορεύοντάς του τι να κάνει και τι όχι. Η διάσταση του ψυχισμού που σχετίζεται με το λόγο ονομάστηκε από το Lacan, Συμβολικό.¹³ Πρόκειται για τη γλώσσα, μέσα στην οποία «περικλείεται» το υποκείμενο από τη γέννησή του, αλλά υπάρχει και νωρίτερα ως επιθυμητό ή μη αντικείμενο των γονέων

¹¹ Νίκος Δεμερτζής, Θάνος Λίποβατς, *Φθόνος και Μνησικακία*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ. 131

¹² Richard Sennett, *Η τυραννία της οικειότητας*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σ. 373

¹³ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 66 – 69

του. Το βρέφος όντας εξαρτημένο από τον Άλλο, κραυγάζει ζητώντας βοήθεια από αυτόν και επιθυμεί τη συνεχή παρουσία του. Αρχικά διέπεται αποκλειστικά από την αρχή της ευχαρίστησης και αποζητά από τον Άλλον να ικανοποιήσει όλες του τις ανάγκες. Ο Άλλος όμως μπορεί να είναι είτε παρών είτε απών, και αυτή η εναλλαγή παρουσίας και απουσίας που επαναλαμβάνεται αποτελεί τη βασική λειτουργία του Συμβολικού.

Καθώς το βρέφος καταλαβαίνει τη δυνατότητα της απουσίας του Άλλου, αρχικά απογοητεύεται και ανακαλύπτει ότι εκτός από το ευχάριστο και το δυσάρεστο υπάρχει και το πραγματικό, αν και η δυσφορία μπορεί να επέλθει και από τη φορτική παρουσία του Άλλου. Έρχεται δηλαδή σε επαφή με την Αρχή της Πραγματικότητας και στη συνέχεια αρχίζει να αντιλαμβάνεται πως πρέπει να πασχίσει να τη μεταβάλλει. Η ανακάλυψη της πραγματικότητας προϋποθέτει την «άρνηση» που θέτει όριο στην Αρχή της Ευχαρίστησης που διέπει κάθε άνθρωπο. Υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές μορφές αρνήσεων. Πρόκειται για τη συνειδητή άρνηση μέσω του λόγου, την απώθηση της έλλειψης που σχετίζεται με τις συνήθειες, τις επαναλήψεις και τον κομορμισμό και αποτελεί αιτία και αποτέλεσμα της νεύρωσης, την απάρνηση που σημαίνει τη μη αποδοχή της έλλειψης μέσα στην απόλαυση και οδηγεί στη διαστροφή και τέλος την απόρριψη όπου το υποκείμενο γίνεται ψυχωτικό απορρίπτοντας ολοκληρωτικά την ελλειμματική πραγματικότητα και «επιλέγοντας» να ζήσει σε έναν φανταστικό, τεχνητό κόσμο. Η Αρχή της Πραγματικότητας συντελεί στην ανάπτυξη της Συνείδησης, της κριτικής σκέψης και της θέλησης που όμως ασυνείδητα προϋπάρχουν ήδη στο υποκείμενο.

Υπάρχει, πέρα από το Φαντασιακό και το Συμβολικό, μια τρίτη διάσταση του ψυχισμού που είναι το Πραγματικό το οποίο βρίσκεται επέκεινα του Συμβολικού¹⁴ και δεν μπορεί να εκφραστεί μέσω αυτού ούτε και μέσω του Φαντασιακού. Το Πραγματικό αντιστοιχεί με στιγμιαίες, ακραίες εμπειρίες που μπορεί να είναι τραυματικές που ενέχουν πόνο ή εμπειρίες πολύ μεγάλης απόλαυσης που το υποκείμενο δεν μπορεί να ελέγξει ή να προβλέψει και παρόλο που προσπαθεί να τις αναπαραστήσει τόσο με το λόγο όσο και φαντασιακά, δεν τα καταφέρνει. Πρόκειται για θετικές ή αρνητικές δοκιμασίες της ύπαρξης που φέρνουν το υποκείμενο

---

¹⁴ Λίποβατς, *Φιλοσοφία – Ψυχανάλυση, Πολιτική Κουλτούρα...* ό.π., σ. 21

αντιμέτωπο με την έλλειψη και αποκαλύπτουν τα όρια του κόσμου της καθημερινότητας.¹⁵

Το κύριο γνώρισμα του Συμβολικού είναι η απουσία καθώς, μέσω της γλώσσας, ο άνθρωπος δύναται να ονομάζει απόντα πράγματα, να αποστασιοποιείται από αυτά και να συνειδητοποιεί ότι μπορούν να λείψουν. Το παιδί για να αντιμετωπίσει το άγχος του απέναντι στην απουσία της μητέρας και γενικότερα στην έλλειψη, επινοεί παιχνίδια όπως το «κρυφτούλι», κρύβοντας και ξαναβρίσκοντας συνεχώς διάφορα αντικείμενα και έτσι αισθάνεται ότι κυριαρχεί την έλλειψη εισάγοντας το λόγο. Ταυτόχρονα απομακρύνεται από το πρωταρχικό αντικείμενο της επιθυμίας του που είναι η μητέρα, προετοιμάζοντας το έδαφος για να δεχτεί τον συμβολικό Άλλο, τον Πατέρα ως συμβολική λειτουργία και όχι απαραίτητα μόνο ως πρόσωπο. Το καθήκον του συμβολικού Πατέρα είναι να χωρίζει το παιδί από τη μητέρα μαθαίνοντάς του την αναγκαιότητα της έλλειψης. Η δυνατότητα της έλλειψης των πραγμάτων είναι αυτή που τα καθιστά επιθυμητά στον άνθρωπο όπως ο θάνατος είναι αυτός που δίνει νόημα στη ζωή. Μόνο όταν το άτομο συνειδητοποιήσει την ύπαρξη της έλλειψης μπορεί να ξεπεράσει τις φαντασιώσεις της τελειότητας που αν τις πιστεύει, οδηγείται σε αδιέξοδο και γίνεται εύκολο θύμα ακραίων θεωριών και ιδεολογιών, που υπόσχονται απόλυτη εξουσία, πλούτο, δύναμη ή αθανασία.

Ψυχαναλυτικά, οι φαντασιώσεις περιγράφονται από το Freud ως «οθόνες», «προσκήνια» που δημιουργούνται μέσω συναρμολόγησης βιωμάτων και ακουσμένων λόγων, όπου ένα κομμάτι της ακουσμένης σκηνής ενώνεται με ένα άλλο της ιδωμένης, και το μερικό κομμάτι που απομένει δημιουργεί μια ένωση. Αυτή η διαδικασία έχει σκοπό την παραχάραξη της ενθύμησης που ενοχλεί το υποκείμενο και μπορεί να του δημιουργήσει συμπτώματα. Ως εκ τούτου, η φαντασίωση λειτουργεί ως ένας αμυντικός μηχανισμός που το προστατεύει από τις ενδεχόμενες τραυματικές επιδράσεις της δυσάρεστης ενθύμησης.¹⁶ Για να μπορεί να απολαύσει πραγματικά, πρέπει δια του Λόγου να θέτει όρια στις επιθυμίες του και να μην επιζητεί απραγματοποίητες απόλυτες ικανοποιήσεις. Όλα τα ολοκληρωτικά και αυταρχικά καθεστώτα βασίζονται στην αίγλη που αποκτούν εξαιτίας της προσκόλλησης των ανθρώπων σε φαντασιώσεις παντοδυναμίας.

Βέβαια, κάθε απόπειρα ξεπεράσματος της καταπίεσης και του αυταρχισμού δεν μπορεί ποτέ να στεφθεί με απόλυτη επιτυχία, αφού προσκρούει διαρκώς σε τέτοιου

---

¹⁵ Ο.π., σ. 72

¹⁶ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 123

είδους φαντασιώσεις. Έτσι, χρειάζεται συνεχής προσπάθεια ως προς το σκοπό της χειραφέτησης της κοινωνίας και του εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος από όλες τις γενιές. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί η ουσιώδης διαφοροποίηση ανάμεσα στην κυριαρχία και το Νόμο που αντιστοιχεί στη διαφορά Φαντασιακού και Συμβολικού. Για το Lacan, ο Νόμος ως άγραφος, ηθικός αλλά και γραπτός, πολιτικός είναι μεταφορικά μια δοκιμασία για το υποκείμενο, καθώς το φέρνει αντιμέτωπο με την έλλειψη και το διχασμό του. Δεν είναι απλά απαγορευτικός αλλά υπενθυμίζει στο υποκείμενο την υποχρέωσή του να επιθυμεί, όχι με αιμομικτικό, νευρωτικό τρόπο, αλλά μέσω της συμφιλίωσης με την έλλειψη και το θάνατο. Καταδεικνύει ακόμη ότι η μητέρα και το παιδί, ο άνδρας και η γυναίκα δεν συναποτελούν ένα «όλον», αλλά υπάρχει πάντοτε η αναγκαιότητα της συμβολικής διαφοροποίησής τους.

Ο άνθρωπος βέβαια, προκειμένου να αποφύγει να αναγνωρίσει την έλλειψη και το άγχος που του δημιουργεί καταφεύγει συχνά σε δύο προβληματικές λύσεις. Η πρώτη είναι η διαστροφή που τον οδηγεί στην απολυτοποίηση της σεξουαλικής απόλαυσης και στην ταύτισή του με το αντικείμενο της επιθυμίας του Άλλου που τον αντιμετωπίζει ως εργαλείο του. Με τον τρόπο αυτό προκαλεί το Νόμο του οποίου η αντίδραση θεωρείται από το υποκείμενο αυθαίρετη, και η υπέρβαση του Νόμου του προσφέρει ευχαρίστηση ενώ παράλληλα απαρνείται την έλλειψη. Στη δεύτερη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με τη νεύρωση όπου το υποκείμενο στέκεται αποκλειστικά στον ελλειμματικό χαρακτήρα της σεξουαλικότητας, ταυτιζόμενο φαντασιακά με το υποκείμενο του επιθυμούντος Άλλου. Έτσι υποτάσσεται στην υποτιθέμενη απαίτηση του Άλλου για να αποφύγει να αναλάβει ο ίδιος ευθύνες απωθώντας την έλλειψη. Ο νευρωτικός ασχολείται συνεχώς με την έλλειψη, πιστεύοντας ότι θα κυριαρχήσει πάνω της κάτι που αποτελεί αυταπάτη. Οι εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και συγκυρίες και οι σχέσεις κυριαρχίας που επικρατούν κάθε φορά μπορούν να ευνοήσουν περισσότερο ή λιγότερο την εμφάνιση νευρωτικού ή διαστροφικού τύπου επιθυμιών μέσα στην κοινωνία, ενώ τέτοιες επιθυμίες σχετίζονται πάντοτε με φαντασιώσεις παντοδυναμίας.¹⁷

Ο Νόμος, και όχι οι επιμέρους νόμοι που ποτέ δεν είναι απολύτως δίκαιοι και ικανοποιητικοί και πάντα μπορούν και πρέπει να ανανεώνονται, να βελτιώνονται ή και να αλλάζουν ριζικά, δημιουργεί ένα συμβόλαιο ανάμεσα στα υποκείμενα,

---

¹⁷ Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα...ό.π.*, σ. 78 – 80

αμφισβητεί την κυριαρχία και εμποδίζει την αυθαιρεσία δίνοντας το δικαίωμα στα άτομα ακόμη και να αντισταθούν βίαια απέναντί της, χωρίς αυτό να δικαιολογεί την τρομοκρατική βία.¹⁸ Ο Νόμος απαγορεύει κάθε απόπειρα κατάργησης της έλλειψης που ονειρεύονται ορισμένοι θιασώτες ολοκληρωτικών καθεστώτων τόσο στο χώρο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, και οι αποφάσεις που προκύπτουν από αυτόν νομιμοποιούνται με επιχειρήματα και όχι δια της βίας. Ο Νόμος διαστρέφεται σε περίπτωση που αυτή η απαγόρευση μετατρέπεται σε δικτατορική υπαγόρευση στους πολίτες του τι πρέπει να κάνουν. Πολύ συχνά βέβαια οι νόμοι που ισχύουν και σε δημοκρατικά πολιτεύματα είναι από ελλειμματικούς έως εντελώς άδικοι τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και στην εφαρμογή τους.

Σε κάθε πολιτισμένη κοινωνία υφίσταται η διαλεκτική σχέση Δικαιοσύνης και ατομικής ελευθερίας που πολλές φορές έρχονται σε αναπόφευκτη σύγκρουση, είτε λόγω της μη εφαρμογής του Δικαίου, είτε εξαιτίας της προσπάθειας των ατόμων να υποτάξουν τους νόμους στα συμφέροντά τους. Πρόκειται για μια σχέση ανάλογη με αυτή του Νόμου και της Επιθυμίας στον ψυχικό κόσμο του ατόμου, που αν και αντιφατική, παραμένει αδιάρρηκτη. Ο Νόμος συγκροτεί τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου μέσω της ηθικής συνείδησης και του Λόγου, αλλά και το περιβάλλον του μέσω των γραπτών και άγραφων νόμων και των συμπεριφορών που χαρακτηρίζουν την κοινωνία και τον πολιτισμό. Φυσικά, οι επιμέρους νόμοι που επιδέχονται συνεχούς βελτίωσης και επανεγγραφής, και το ίδιο ισχύει για όλους τους πολιτισμικούς κανόνες σε αντίθεση με τους φυσικούς που παραμένουν αναλλοίωτοι. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύονται οι ρατσιστές και τα αυταρχικά καθεστάτα που ταυτίζουν τους νόμους της φύσης με αυτούς του πολιτισμού, περιθωριοποιώντας ή εξαλείφοντας δια της βίας κάθε είδους ετερότητα που θεωρείται ότι είναι επιβλαβής και οφείλεται σε κάποια βιολογική ανωμαλία.

Το υποκείμενο εισάγει το Νόμο αποδεχόμενο τους κανόνες της γλώσσας που το βοηθάει να εκφραστεί, αλλά του δημιουργεί και πίεση για να εξωτερικεύσει σωστά αυτά που επιθυμεί. Όμως, μέσω της γλώσσας δεν μπορούν να εκφραστούν τα πάντα αλλά κάθε φορά μένει ένα «υπόλοιπο» το οποίο τα άτομα προσπαθούν να εκφράσουν με διαφορετικούς τρόπους, όπως συμβαίνει με τις καλλιτεχνικές δημιουργίες. Αυτό το υπόλοιπο αντιστοιχεί ψυχικά με το πρώτο, «χαμένο αντικείμενο» που είναι η Μητέρα

---

¹⁸ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 69 – 74

της βρεφικής ηλικίας.¹⁹ Ο εσωτερικός ηθικός Νόμος δεν παύει να υφίσταται στο Ασυνείδητο, ίσως ακόμα και των πιο σκληρών και απάνθρωπων δημίων της ιστορίας. Αυτό διαπιστώνεται και από τη στάση των ναζιστών δολοφόνων, που κρατούσαν απολύτως μυστικές όλες τις διαδικασίες εξόντωσης των Εβραίων, των πνευματικά καθυστερημένων και ψυχικά διαταραγμένων, των ομοφυλοφίλων, των Τσιγγάνων και πολλών άλλων ομάδων – στόχων όπως και αντιφρονούντων, εξαιτίας του άγχους ενοχής που τους διακατείχε.²⁰

Πολλές φορές, οι ρατσιστικές τάσεις που ενυπάρχουν στο Ασυνείδητο των ανθρώπων εκδηλώνονται μαζικά όταν βρεθεί ο κατάλληλος ηγέτης – οδηγός με τον οποίο θα ταυτιστούν φαντασιακά πλατιά στρώματα του πληθυσμού. Κάτι τέτοιο είναι πιο εύκολο να συμβεί όταν ένας μεγάλος αριθμός ατόμων περιέλθει σε κατάσταση μάζας. Σύμφωνα με το Freud, η μάζα είναι ένας αριθμός ατόμων που τοποθετούν στη θέση του Ιδεώδους του εγώ τους το ίδιο εμπειρικό αντικείμενο λατρείας με αποτέλεσμα να συνταυτίζονται τα εγώ τους μεταξύ τους.²¹

Η ταύτιση για την ψυχανάλυση είναι η πιο πρώιμη εκδήλωση συναισθηματικού δεσμού με έναν άλλο και υπάρχουν τρεις μορφές ταύτισης. Η πρώτη ταύτιση προηγείται του οιδιπόδειου συμπλέγματος δηλαδή της επιθυμίας του παιδιού, κυρίως του αγοριού, για συνουσία με τη μητέρα. Ο πατέρας χωρίζει τη μητέρα από το παιδί και αποκτά τη συμβολική του διάσταση ενώ η μητέρα επενδύεται φαντασιακά εκ μέρους του παιδιού. Στη δεύτερη ταύτιση, το παιδί συνειδητοποιεί τη διαφορά των φύλων και ταυτίζεται με ένα ιδιαίτερο σύμπτωμα του Άλλου. Στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα το παιδί αρχίζει να νιώθει τον ανταγωνισμό με τον πατέρα κάτι που αποτελεί δομική νεύρωση. Η τρίτη ταύτιση δημιουργείται από ένα κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα στα άτομα μιας ομάδας, εξαιτίας του οποίου αναπτύσσονται συναισθήματα που ενισχύουν όμως την ατομική επιθυμία.²² Γενικότερα, οι ταυτίσεις είναι οι διαδικασίες εγγραφής των αποτελεσμάτων εμπειριών επιθυμίας του παρελθόντος, που μέσω της μνήμης δημιουργούν μία στρωματοποίηση του ψυχισμού. Η στρωματοποίηση αυτή είναι αρχαιολογικού τύπου αλλά και προβληματική, καθώς σχετίζεται με τη συσσώρευση όλων των τραυματικών εμπειριών και ανικανοποίητων επιθυμιών που έρχονται ξανά στην επιφάνεια με διαφορετική μορφή και αποκτούν

---

¹⁹ Ο.π., σ. 74 – 77

²⁰ Ο.π., σ. 199

²¹ S. Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, Επίκουρος, 2η έκδ., Αθήνα, 1994, σ. 44,

²² Ο.π., σ. 57 – 59

αυτοκαταστροφικό χαρακτήρα.²³ Λέγοντας Ιδεώδες του εγώ εννοούμε αυτό που το υποκείμενο θα ήθελε να είναι στα μάτια του Άλλου που εξιδανικεύει. Το Ιδεώδες του εγώ είναι εσωτερικοποιημένο και ατομικό και σε αυτό κυριαρχεί το συμβολικό στοιχείο. Εδώ βρίσκεται η διαφορά και η αντίφαση με το Ιδεώδες της μάζας όπου το κυρίαρχο στοιχείο είναι το φανταστικό και η εξάρτηση του ατόμου από τη μάζα.

Ο οπαδός μέσα στη μάζα υπνωτίζεται από τον αρχηγό και υποτάσσεται πλήρως σε αυτόν, καθώς στο πρόσωπό του βρίσκει τις ιδιότητες που θα επιθυμούσε να είχε ο ίδιος και τις θαυμάζει. Πρόκειται κυρίως για ιδιαίτερες σωματικές ή πνευματικές ικανότητες που είναι εξαιρετικά ελκυστικές, πρωτίστως για το ασυνείδητο των ανθρώπων, και εκεί βασίζεται η νομοθετική, στρατιωτική και θρησκευτική εξουσία για να εδραιωθεί. Ως εκ τούτου, ο οπαδός χάνει την κριτική του ικανότητα και την ατομική του θέληση και καθίσταται υποχείριο του ηγέτη, αποδεχόμενος τις απαιτήσεις του όπως και αυτές της μάζας μέχρι του σημείου να δέχεται να θυσιάσει τη ζωή του για τους σκοπούς της. Η μάζα έχει πάντοτε ισοπεδωτικό και ναρκισσιστικό χαρακτήρα, και παρουσιάζεται ως ένας «οργανισμός» που ο αρχηγός είναι το «κεφάλι» και τα μέλη τα «όργανα». Ο μύθος αυτός ανταποκρίνεται στην κλασσική φαντασίωση της αρμονικής ολότητας που χαρακτηρίζεται από τελειότητα και παντοδυναμία. Οποιοσδήποτε βρεθεί εκτός της μάζας είτε πρόκειται για ξένο είτε για «προδότη», θεωρείται απόρριμμα και πάνω του προσωποποιείται το κακό έτσι ώστε να διατηρείται η εσωτερική συνοχή της ομάδας. Όμως, εξαιτίας της αμφιροπίας των ορμών, το απόρριμμα αντιμετωπίζεται ως «σωσίας» του Αρχηγού, για τον οποίον τα μέλη της ομάδας τρέφουν ανάμεικτα συναισθήματα θαυμασμού και φόβου, που εύκολα μπορούν να μετατραπούν σε μίσος αν ο ηγέτης χάσει την υπνωτική δύναμη που ασκεί πάνω τους.²⁴

Το πρόσωπο με το οποίο ταυτίζονται και θαυμάζουν τα μικρά παιδιά και ιδίως τα αγόρια, είναι ο πατέρας που στα μάτια τους φαντάζει παντοδύναμος. Παρόλο που τον αγαπούν και θέλουν να του μοιάσουν, ταυτόχρονα τρέφουν και αισθήματα φόβου και μίσους για τον ίδιο, καθώς ο πατέρας τους επιβάλλει απαγορεύσεις, με κυριότερη την απαγόρευση της σεξουαλικής επαφής με τη μητέρα, που αποτελεί την πρωταρχικό αντικείμενο επιθυμίας όλων των παιδιών, και συνυπάρχει έτσι αναγκαστικά με την επιθυμία για φόνο του πατέρα. Ωστόσο, αυτές οι αναπόφευκτες και αναγκαίες ασυνείδητες τάσεις που αντιστοιχούν σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο με δικτατορικά

²³ Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα...ό.π.*, σ. 90

²⁴ Ο.π., σ. 85, 87, 88

και μοναρχικά μοντέλα διακυβέρνησης, δεν έχουν απαραίτητως καταστροφικές συνέπειες. Χρειάζεται να μεσολαβήσει ο Λόγος ώστε το υποκείμενο να πάψει να πιστεύει σε τέλεια και παντοδύναμα όντα και να ανέχεται την αυθαιρεσία τους. Το παιδί ξεπερνά το πρόβλημα των αντιφατικών συναισθημάτων του μέσω του συμβολικού «φόνου του πατέρα», που σημαίνει την εγκατάλειψη εκ μέρους του γιου των φαντασιώσεων παντοδυναμίας που τον διακατείχαν.

Στην περίπτωση που αυτό το εγχείρημα επιτύχει, τότε ο Πατέρας γίνεται Σύμβολο και το παιδί που αισθάνεται τύψεις ταυτίζεται μαζί του εγκαθιδρύοντας το Νόμο και αποκτώντας ηθική συνείδηση, που του απαγορεύει να προβαίνει σε αδικίες και δυσμενείς διακρίσεις εις βάρος οποιασδήποτε ομάδας ανθρώπων. Ο συμβολικός «νεκρός πατέρας» βοηθά το υποκείμενο να απελευθερωθεί από την τυφλή πίστη σε αυθεντίες και είδωλα, και να μπορεί να επιθυμεί και να απολαμβάνει αφού πρώτα αναγνωρίσει τη Διαφορά των φύλων και την ύπαρξη του γυναικείου.²⁵ Αν όμως η επιχείρηση συμβολικού «φόνου του πατέρα» αποτύχει, το αποτέλεσμα είναι η κυριαρχία της βίας, της εκμετάλλευσης και της εγκληματικότητας μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίοι αντί για το συμβολικό φόνο επιλέγουν τη διάπραξη πραγματικών φόνων, που τους δίνουν την επιθυμητή αίσθηση παντοδυναμίας φέρνοντας στην επιφάνεια και τις ρατσιστικές τους τάσεις.

Στα δημοκρατικά πολιτεύματα, μολονότι οι ασυνείδητες επιθυμίες των ανθρώπων δεν μπορούν ποτέ να εξαιρεθούν, η εσωτερικευση του Νόμου και η ανάπτυξη δημοκρατικής συνείδησης απομακρύνουν τον κίνδυνο επικράτησης του αυταρχισμού, ενώ αντίθετα η προσκόλληση των ατόμων στις πρωτόγονες τάσεις τους δίνει την ευκαιρία σε δικτατορικά καθεστώτα να αναδυθούν. Η Δημοκρατία όμως προκαλεί συχνά δυσαρέσκεια και απογοήτευση, επειδή δεν υπόσχεται τις απόλυτες ικανοποιήσεις που ικανοποιούν το Ασυνείδητο και χρειάζεται ψυχική και πνευματική εργασία για να κατανοήσει κανείς την αξία της.²⁶ Για να υπάρξει όμως πραγματική Δημοκρατία που θα εγγυάται την ελευθερία των ατόμων, χρειάζεται χωρισμός των εξουσιών που απομακρύνει τον κίνδυνο του ολοκληρωτισμού. Ο ολοκληρωτισμός επέρχεται στην περίπτωση που οι θεσμοί, οι μηχανισμοί και η μάζα των ανθρώπων διαστραφούν και δημιουργήσουν από κοινού ένα «όλον» που λειτουργεί με αυταρχικό και τρομοκρατικό τρόπο, και επιχειρεί να ελέγξει τις πράξεις και τις σκέψεις των ατόμων. Το γραφειοκρατικό αυτό σύστημα γίνεται θεσμός που

²⁵ Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα...ό.π.*, σ. 43

²⁶ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού... ό.π.*, σ. 85 – 87

διπλασιάζει όλους τους υπόλοιπους, και μοιάζει με καταστάσεις ψύχωσης και παράνοιας, καθώς στηρίζεται στη φαντασίωση της αρμονικής ολότητας, και εθίζει τους ανθρώπους στο ψέμα που τελικά γίνεται πιστευτό και από τους ίδιους.²⁷ Έτσι, για παράδειγμα τα φασιστικά καθεστώτα απορρίπτουν κάθε διαφορά που φέρνει στο νου των ανθρώπων την έλλειψη που τους δημιουργεί άγχος.²⁸

Το άτομο εισέρχεται στη μάζα όταν βρεθεί σε μία ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσα στη Συνείδηση και το Ασυνείδητο. Επομένως η μάζα είναι μια συλλογική υπνωτική κατάσταση στην οποία ορισμένα άτομα είναι ιδιαίτερα επιρρεπή, αν έχουν απέναντί τους τον κατάλληλο υπνωτιστή. Ο υπνωτιστής συγκεντρώνει πάνω του όλη την προσοχή χρησιμοποιώντας έντονο και αποφασιστικό τόνο στο λόγο του που έχει τη μορφή του «Λόγου του Κυρίου». Ο Λόγος του Κυρίου είναι ένα αυταρχικό λέγειν, μια αυθαίρετη θέση του Κυρίου, που ενεργεί ως κυρίαρχος της γλώσσας και των υποκειμένων, και ορίζει μία κρυμμένη, αυθεντική «αλήθεια» που βρίσκεται πέραν του λόγου και έτσι δεν χρειάζεται να αποδειχθεί, να τεκμηριωθεί μέσω αυτού. Ο Κύριος κυριαρχεί τον εαυτό του, καταπιέζει τους άλλους και απωθεί το διχασμό του υποκειμένου εξετάζοντας και δικάζοντας τα πάντα μέσα από μια «υπερβατική» θέση.²⁹

Από την άλλη πλευρά, το «θύμα» του είτε δημιουργεί μια συναισθηματική σχέση μαζί του, οπότε υποτάσσεται πλήρως στη θέλησή του, είτε χειραγωγείται φυσικά από αυτόν μέσω της συγκέντρωσης των αισθήσεών του και κυρίως του βλέμματος σε ορισμένους ερεθισμούς. Τότε ο υπνωτισθείς μετατρέπεται σε υποχείριο, «τηλεκατευθυνόμενο» όργανο του υπνωτιστή, που υπακούει στις προσταγές του και δεν είναι σε θέση να ακούσει οποιαδήποτε διαφορετική άποψη κάποιου άλλου ενώ είναι πιθανό να έχει παρακρούσεις και να «βλέπει» φανταστικούς κόσμους. Σε περίπτωση που ο υπνωτιστής δώσει μια εντολή στο υποκείμενο για την εκτέλεση μιας πράξης μετά τη λήξη της διαδικασίας του υπνωτισμού δηλαδή της υποβολής, ο υπνωτισθείς μπορεί στη συνέχεια να δράσει ως όργανό του ενώ νομίζει ότι πράττει ελεύθερα, και να διαπράξει ακόμα και το χειρότερο έγκλημα χωρίς φυσικά οι άλλοι να γνωρίζουν την κατάσταση στην οποία βρίσκεται.

Η καταλυτική επιρροή του υπνωτισμού στο υποκείμενο έγκειται στο ότι, κατά τη διάρκειά του, κινητοποιείται όλο το δυναμικό του Ασυνειδήτου δηλαδή διάφορες

---

²⁷ Ο.π., σ. 90, 91

²⁸ Θάνος Λίποβατς, *Δημοκρατικός Λόγος, Ψυχανάλυση, Μονοθεϊσμός*, Πλέθρον, 2001, σ. 19

²⁹ Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα...*, ό.π., σ. 55, 56

«ωμές» φαντασιώσεις, εικόνες που υποβαθμίζουν τη σημασία του Συμβολικού όπως και της μνήμης, χωρίς τη μεσολάβηση του Λόγου, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας κατάστασης κυριαρχίας. Εξαιρετικά σημαντική εξουσία ασκεί η υποβολή μιας ιδέας, ενός σημαίνοντος στον υπνωτιζόμενο, την οποία πιστεύει δογματικά και η οποία καταλήγει να καθορίζει απόλυτα τις σκέψεις και τις ενέργειές του. Σε κατάσταση υπνωτισμού, το άτομο απωθεί την πραγματικότητα και την αντικαθιστά με τις εικόνες που του υποβάλλονται μέσω των δύο κύριων «όπλων» του υπνωτιστή, του βλέμματος και της φωνής. Αυτή η ψευδής πραγματικότητα όμως ικανοποιεί το υποκείμενο που διέπεται ασυνείδητα από την Αρχή της Ευχαρίστησης, με βάση την οποία επιλέγει ποια στοιχεία θα δεχθεί από την εξωτερική πραγματικότητα ανάλογα με το αν του είναι αρεστά. Η Αρχή της Ευχαρίστησης επιχειρεί συνεχώς να έρθει στην επιφάνεια περνώντας από το Ασυνείδητο στη Συνείδηση και ενισχύεται στον υπνωτισμό όπου η θέληση, ο κριτικός λόγος και η συνείδηση του υποκειμένου αποδυναμώνονται.

Στα πλαίσια της πολιτικής αλλά και της θρησκείας, ο υπνωτισμός των μαζών επιχειρείται μέσω μεγάλης κλίμακας σκηνοθεσίας που στοχεύει να προσελκύσει το ενδιαφέρον και την προσοχή των ανθρώπων και να τους κάνει να χάσουν την επαφή τους με την πραγματικότητα όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις μεγαλοπρεπείς στρατιωτικές παρελάσεις και τις φαντασμαγορικές εορτές όπου παρευρίσκεται τεράστιο πλήθος ανθρώπων. Σε τέτοιου είδους συγκεντρώσεις, διάφοροι δημαγωγοί που είναι κάτι ενδιάμεσο ανάμεσα στους ρήτορες και τους υπνωτιστές προσπαθούν, μέσω της σαγήνης και της ικανότητάς τους να επικαλούνται τα πάθη των οπαδών τους, να τους παραπλανήσουν και να τους μετατρέψουν σε όργανά τους για την εκπλήρωση των σκοπών τους. Ο δημαγωγός ξέρει να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τις τεχνικές της υποβολής και της προπαγάνδας παγιδεύοντας με αυτόν τον τρόπο τα πλήθη που ευρισκόμενα σε κατάσταση μάζας, δέχονται άκριτα τις θέσεις του. Επαναλαμβάνει επίμονα συγκεκριμένα συνθήματα που εκφράζουν την εμμονή σε μια ιδέα, σε ένα δόγμα που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.³⁰ Στη σύγχρονη εποχή, αυτό συμβαίνει μέσω των ΜΜΕ και των τεράστιων αθλητικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

---

³⁰ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 91 – 94

1β. Οι τέσσερις Λόγοι και η έννοια της Ιδεολογίας

Ο ρατσισμός ως ιδεολογία μπορεί να κατανοηθεί αφού πρώτα διευκρινίσουμε την ίδια την έννοια της ιδεολογίας. Η ιδεολογία αναφέρεται κυρίως σε θεωρητικοποιημένα, επώνυμα και συνειδητά σχήματα σκέψης που δικαιολογούν τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της κάθε κοινωνικής ομάδας ή τάξης.³¹ Η έννοια της ιδεολογίας αναδύθηκε εντός της νεωτερικότητας, δηλαδή σε έναν κόσμο που τα κριτήρια της σκέψης και της δράσης έχουν ενδοκόσμια και όχι υπερβατική αναφορά.³² Κατά συνέπεια, διαφοροποιείται από προνεωτερικά νοηματικά συστήματα που αν και επιτελούσαν ιδεολογικές λειτουργίες, δεν ταυτίζονταν με αυτό που ονομάζουμε «ιδεολογία», όπως η θρησκεία, οι μύθοι, οι νοοτροπίες.³³ Οι ιδεολογίες λοιπόν, δεν αρκούνται στην πίστη των ανθρώπων, κάτι που συνέβαινε με τις παραδοσιακές μορφές γνώσης, αλλά στοχεύουν και στην πειθώ με ορθολογικά επιχειρήματα, επικαλούμενες επιστημονικά δεδομένα.³⁴

Για να προκύψει μια ιδεολογία χρειάζεται μια ομάδα ατόμων που μιλούν και δρουν χρησιμοποιώντας έναν συγκεκριμένο Λόγο, να ταυτιστούν φαντασιακά μεταξύ τους, ούτως ώστε να παράγουν τον «ιδεολογικό Λόγο» αλλά και ειδικότερα την ιδεολογία, που είναι ένα ιδιαίτερο φαινόμενο της ιστορίας και του πολιτισμού.³⁵ Όταν αναφερόμαστε σε κάθε συγκεκριμένο Λόγο, εννοούμε έναν από τους τέσσερις Λόγους που εισήγαγε ο Lacan και οι οποίοι αντιστοιχούν σε τέσσερις διαφορετικούς τροπισμούς του ψυχισμού. Όλοι οι Λόγοι δημιουργούνται μέσω του συνδυασμού τεσσάρων θέσεων, σε κάθε μία από τις οποίες τοποθετείται ένα σημαίνον. Η θέση του δρώντος ελέγχει τη θέση του Άλλου, ενώ οι δύο λανθάνουσες θέσεις που τις συνοδεύουν είναι η θέση της παραγωγής, όπου επανέρχεται το Απωθημένο και βρίσκεται «κάτω» από τη θέση του Άλλου και η θέση της Αλήθειας (Μη-λήθης) στην οποία απωθούνται οι προϋποθέσεις του Λόγου και είναι τοποθετημένη «κάτω» από τη θέση του δρώντος. Αυτό που διαφοροποιεί τους Λόγους είναι η κατανομή των σημαινόντων στις σταθερές αυτές θέσεις.³⁶

---

³¹ Ο.π., σ. 294

³² Βλ. σχετικά Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1990, σ. 45, 49, 50, 154, 160 και Alvin Gouldner, *The Dialectics of Ideology and Technology*, Seabury Νέα Υόρκη, 1976, σ. 42, 43, 49, 71

³³ Νίκος Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σ. 57

³⁴ Ο.π., σ. 59

³⁵ Θάνος Λίποβατς, «Για την Έννοια του Λόγου» στο: Θάνος Λίποβατς, Νίκος Δεμερτζής, *Δοκίμιο για την Ιδεολογία*, Οδυσσέας (2η εκδ.), Μάιος 1998, σ. 80

³⁶ Ο.π., σ. 75

Στο Λόγο του κυρίου, στον οποίον αναφερθήκαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, το κύριο σημαίνον (S1: το σημαίνον της ταύτισης που νοηματοδοτεί όλα τα άλλα σημαίνοντα (S2) μιας νοηματικής ενότητας) που παίρνει τη θέση του δρώντος είναι ο κύριος. Ο κύριος διατάσσει τη γνώση του Άλλου απωθώντας, μέσω της κυριαρχίας και αυτοκυριαρχίας του, το διχασμένο υποκείμενο που βρίσκεται στη θέση της Αλήθειας. Το απωθημένο υποκείμενο όμως επανέρχεται μέσω της παραγωγής ενός υπόλοιπου. Ο Άλλος έχει τη γνώση και παράγει την «υπεραπόλαυση» που γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον κύριο, ώστε να καλύψει τη δική του έλλειψη. Ο Λόγος του κυρίου παράγει τη φαντασίωση του «απόλυτου και παντοδύναμου κυρίου» και είναι ο Λόγος της θρησκευτικής, πολιτικής, πολιτιστικής και κοινωνικής τελεσφορίας.³⁷

Ο Λόγος της γνώσης, που παρουσιάζεται ως «ουδέτερος» και «αντικειμενικός», απωθεί τη συμβολική Διαφορά που τοποθετείται στη θέση της Αλήθειας, ενώ η γνώση παίρνει τη θέση του δρώντος. Η απωθημένη συμβολική αυθεντία επανέρχεται στη συνέχεια ως ένα τυραννικό υπερεγώ που εξαναγκάζει το υποκείμενο να αποκτά διαρκώς όλο και περισσότερες γνώσεις, ενώ το γεγονός ότι η γνώση δεν μπορεί να καταστεί, με προγραμματισμένο τρόπο, αντικείμενο της επιθυμίας του Άλλου, οδηγεί στην καταναγκαστική, εργαλειακή παραγωγή και χρήση της γνώσης, φαινόμενο που χαρακτηρίζει τόσο τη νεωτερικότητα εν γένει όσο και τον πανεπιστημιακό θεσμό.³⁸

Στον Λόγο της υστερίας, το υποκείμενο, το οποίο βρίσκεται στη θέση του δρώντος, προκαλεί την αυθεντία, που έχει τη θέση του Άλλου, να φανερώσει την «παντοδυναμία» της, προσπαθώντας να της επιβάλει να παράγει μια γνώση που θα του παρέχει φαντασιακή ασφάλεια. Τότε η επιθυμία του υποκειμένου συγχέεται με την ταύτιση με την επιθυμία του Άλλου και το αίτιο της επιθυμίας απωθείται στη θέση της Αλήθειας. Έτσι, κάθε μερική ικανοποίηση της επιθυμίας απορρίπτεται από φόβο μήπως η επιθυμία χαθεί. Το υποκείμενο συνεχώς δοκιμάζει τον Άλλο που είναι υποχρεωμένος να αποδεικνύει συνεχώς την «αγάπη» του προς αυτό. Το απωθημένο αντικείμενο επανέρχεται ως σύμπτωμα και «πάθος» για παραγωγή επιστημονικής γνώσης, τέχνης καθώς και για κάθε είδος ιδιώτευσης.³⁹

Στον Λόγο της ψυχανάλυσης, το αντικείμενο/υπόλοιπο της επιθυμίας, ο ψυχαναλυτής, παίρνει τη θέση του δρώντος και επιτρέπει στο υποκείμενο, το οποίο

---

³⁷ Ο.π., σ. 76

³⁸ Ο.π., σ. 76, 77

³⁹ Ο.π., σ. 77

εργάζεται – επανενθυμείται στη θέση του Άλλου, να αναγνωρίσει αυτό το υπόλοιπο ως την αιτία της επιθυμίας του. Το αντικείμενο αυτό εκλαμβάνεται ως καθαρή έλλειψη, αποτέλεσμα της ορμής του θανάτου. Με τον τρόπο αυτό, το υποκείμενο ανακαλύπτει το κύριο σημαίνον ως τον συμβολικό Νόμο που αποτελεί το σημαίνον της επιθυμίας και επαληθεύει τη γνώση του για τα μέσα της απόλαυσης. Η γνώση τοποθετείται στη θέση της Αλήθειας και ο συμβολικός Νόμος στη θέση της παραγωγής. Ο Λόγος της ανάλυσης δεν μπορεί να καθορίσει συνειδητά τη γνώση σχετικά με την επιθυμία του Άλλου και από την άλλη αποτελεί την άρνηση του Λόγου του κυρίου. Η συμβολική αυθεντία εδραιώνει την Ελευθερία και ευνοεί την ανάπτυξη της υπευθυνότητας. Επίσης, ο συμβολικός Νόμος βοηθά το υποκείμενο να αντιμετωπίζει τον Άλλο ως ένα άλλο υποκείμενο και όχι ως αντικείμενο.⁴⁰

Οι τέσσερις Λόγοι δημιουργούν έναν «κύκλο της επιθυμίας»⁴¹. Ο Λόγος του κυρίου αποτυγχάνει στις περιπτώσεις που υποχωρήσει απέναντι στη γνώση του άλλου ή στην υστερική πρόκληση. Η επικράτηση του υστερικού Λόγου εξαφανίζει το Λόγο του κυρίου και οδηγεί στην κυριαρχία του διχασμένου υποκειμένου, που συνεπάγεται ανομία αλλά ενδεχομένως και δημιουργία. Οι λύσεις στο αδιέξοδο της υστερίας είναι είτε η εμφάνιση ενός νέου κυρίου που αντικαθιστά τον παλιό είτε η προσφυγή στον ψυχαναλυτικό Λόγο, όπου το υποκείμενο αναπαράγει με συμβολικό τρόπο, μέσω του λόγου, τα συμπτώματα και τις φαντασιώσεις του και ο λόγος του Άλλου, που τον ακούει και παρεμβαίνει, τον βοηθάει να ξεπεράσει, όσο είναι δυνατόν, το Λόγο της υστερίας και την επιθυμία για κυριαρχία του Άλλου που αυτός υποκρύπτει.

Όταν ο Λόγος του κυρίου αντικαθίσταται από το Λόγο της γνώσης, όπως συμβαίνει στη νεωτερικότητα, οδηγούμαστε στην κυριαρχία του ειδήμονα ή του φιλοσόφου – δασκάλου. Όμως, η γνώση αυτή παράγει δυσφορία και προκαλεί είτε την παλινδρόμηση σε έναν σύγχρονο Λόγο του κυρίου είτε την αναζήτηση λύσης στο Λόγο της ανάλυσης, όπου αναλύεται αυτή η δυσφορία, η οποία συχνά κάνει «υστερικά» τα υποκείμενα. Από την άλλη πλευρά, ο Λόγος της υστερίας παράγει γνώση που αναπαράγεται μέσω του Λόγου της γνώσης. Έτσι, η διαδικασία της μετάβασης από τον έναν Λόγο στον άλλο συγκροτεί έναν κύκλο ανάμεσα στους τέσσερις Λόγους.⁴²

---

⁴⁰ Ο.π., σ. 78, 79

⁴¹ Ο.π., υπ. 81, σ. 90

⁴² Ο.π., σ. 80, 81

2. ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

2α. Στοιχεία ορισμού

Προκειμένου να μελετήσουμε τη ρατσιστική ιδεολογία, χρειάζεται προηγουμένως να προσδιορίσουμε την έννοια της ράτσας. Η λέξη ράτσα έχει την καταγωγή της από την ισπανική *raza* και την πορτογαλική *raça*. Οι δύο αυτές λέξεις προέρχονται από την αραβική *ras* που σημαίνει κεφάλι. Η φυλετική καταγωγή είχε εξαιρετική σημασία για τις νομαδικές αραβικές φυλές που κάθε μία από αυτές είχε αυστηρή ιεραρχία και έναν αρχηγό («κεφάλι»). Κάθε μέλος της φυλής όφειλε να γνωρίζει την καταγωγή του, είχε τη δική του θέση, με τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτή, μέσα στην ιεραρχία και μία συλλογική ταυτότητα.

Στη βιολογία, το σύνολο ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών γονιδίων που κληρονομούνται από γενιά σε γενιά ορίζουν τη ράτσα. Η ανάμιξη των γονιδίων μπορεί να δημιουργήσει νέα ράτσα. Κάθε είδος μπορεί να βελτιώσει τις γονιδιακές του δυνατότητες μέσω της διασταύρωσης των παραλλαγών του ενώ, σε περίπτωση που οι άνθρωποι επιθυμούν να αναπτύξουν αποκλειστικά συγκεκριμένες ιδιότητες για χρησιμοθηρικούς λόγους, μπορούν να επιλέξουν την καθαρή αναπαραγωγή μόνο αυτών των ιδιοτήτων.⁴³ Το ανθρώπινο είδος έχει μία και μοναδική προέλευση ενώ οι διαφοροποιήσεις ως προς τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων οφείλονται στις διαφορετικές κλιματικές συνθήκες που επικρατούν στους γεωγραφικούς χώρους όπου ζουν και μετακινούνται οι άνθρωποι. Ο *homo sapiens*, ο «γνωρίζων άνθρωπος», πρωτοεμφανίστηκε στην περιοχή των μεγάλων λιμνών της Αφρικής. Η θεωρία της πολυγένεσης των ανθρώπων δηλαδή της πολλαπλής τους καταγωγής, πάνω στην οποία βασίζονται οι ρατσιστές για να τεκμηριώσουν τις θέσεις τους, δεν αποδείχτηκε ποτέ καθώς πλέον η μόνη κοινώς παραδεκτή εκδοχή είναι αυτή της μονογένεσης.⁴⁴

Έχουν εμφανιστεί ιστορικά ή εξακολουθούν να υπάρχουν διαφόρων ειδών ομαδοποιήσεις των ανθρώπων πέραν της ράτσας όπως η κάστα που έχει θρησκευτικό χαρακτήρα, η κοινωνική και οικονομική τάξη, η γλωσσική ή θρησκευτική κοινότητα, η φυλή που αναφέρεται σε συγγενικές σχέσεις αλλά και η φυλή με την πολιτισμική έννοια, το έθνος είτε ως πολιτική κοινότητα είτε, για τους εθνικιστές, ως κοινότητα αίματος και πεπρωμένου. Σε όλων αυτών των ειδών τις ομάδες αντιστοιχούν

⁴³ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 233

⁴⁴ Ο.π., σ. 233, 234

ορισμένες προκαταλήψεις ενώ ο ρατσισμός μπορεί να τις χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς του διαστρεβλώνοντας το νόημά τους. Οι ρατσιστές θεωρούν πως οι διάφορες φυλές ή ράτσες υπάρχουν εκ φύσεως και κάθε μία έχει συγκριμένα «αιώνια» χαρακτηριστικά που αφορούν όλα τα μέλη τους και δεν πρέπει να αλλοιώνονται μέσω ανάμιξης των ρατσών. Στις ρατσιστικές θεωρίες, υπάρχει μία ορισμένη ιεραρχία μεταξύ των ρατσών ενώ τα βιολογικά χαρακτηριστικά συνδέονται άμεσα με τις ψυχικές, πνευματικές και ηθικές ιδιότητες των ανθρώπων δίνοντας κοινωνιολογική σημασία στην έννοια της ράτσας. Οι φυλές στα μάτια των ρατσιστών μοιάζουν ομοιογενείς ενώ το διανοητικό επίπεδο, οι ικανότητες και η συμπεριφορά των μελών τους είναι αποτέλεσμα του βιολογικού τους υπόβαθρου.⁴⁵

Όσοι πιστεύουν στις ρατσιστικές θεωρίες δεν αντιλαμβάνονται τη διαφορά μεταξύ φύσης και πολιτισμού. Επίσης, διακατέχονται από προκαταλήψεις απέναντι σε όσους είναι ξένοι, διαφορετικοί αλλά και σε όσους διαφωνούν με τις αντιλήψεις τους, τους οποίους θεωρούν προδότες της φυλής. Έχουν εκ προοιμίου σίγουρη άποψη για το ποιοι είναι με το μέρος τους και ποιοι είναι οι εχθροί τους χωρίς να μπορεί κανείς να τους αλλάξει γνώμη με επιχειρήματα. Πιστεύουν τυφλά στους ρατσιστικούς μύθους και αρνούνται την οποιαδήποτε κριτική ή αμφισβήτηση των αντιλήψεών τους. Δεν απορρίπτουν μόνο τις απόψεις των άλλων αλλά και την ίδια τη χρήση του Λόγου χρησιμοποιώντας έναν στεγανό Λόγο που μαζί με τις προκαταλήψεις τους, τους βοηθούν να μην αντικρίζουν την Πραγματικότητα η οποία τους προκαλεί άγχος γιατί τους υπενθυμίζει την ύπαρξη της Διαφοράς και της Έλλειψης.

Επιπλέον, οι ρατσιστές εκμεταλλεύονται τις υπαρκτές διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς. Παράλληλα, διαστρέφουν τις αιτίες και την ουσία αυτών των διαφορών παρουσιάζοντάς τες ως φυσικές, από τις οποίες προκύπτει μία πολιτισμική ιεραρχία. Βρίσκουν ακόμη τα αδύνατα σημεία των ουμανιστικών θεωριών που τονίζουν αποκλειστικά τις ομοιότητες των πολιτισμών και θεωρούν πως η ισότητα των ανθρώπων δεν είναι θέμα απόφασης και συνειδητής προσπάθειας αλλά φυσικής προέλευσης. Όμως οι διαφορές ανθρώπων και πολιτισμών δεν αποτελούν αιτίες που οδηγούν στο ρατσισμό. Ο ρατσιστής αναζητεί και δημιουργεί μία αιτία αυτών των διαφορών στο «γενετικό υλικό» των ανθρώπων. Η ρατσιστική ιδεολογία και μυθολογία βασίζεται στη διασύνδεση φανταστικών και πραγματικών διαφορών.⁴⁶

---

⁴⁵ Ο.π., σ. 234 – 236

⁴⁶ Ο.π., σ. 235 – 237

Ο Taguieff προτείνει τη διάκριση ανάμεσα στο συνήθη και τον ανεπτυγμένο ρατσισμό. Στην πρώτη περίπτωση θεωρεί ότι έχουμε να κάνουμε με έναν διάχυτο, αόριστο και μη εξειδικευμένο ρατσισμό, ενώ στη δεύτερη με τον διαμορφωμένο, δογματικό ρατσισμό. Η συνηθισμένη ρατσιστική σκέψη περιστρέφεται γύρω από συνειδητούς ή μη συμβολισμούς που ακόμα δεν έχουν γίνει δόγμα. Σύμφωνα με τον Taguieff, ο ρατσισμός ερμηνεύει τη σχέση ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους» ως διάκριση ανάμεσα σε δύο ξεχωριστά ανθρώπινα είδη που το ένα είναι ανώτερο από το άλλο, το οποίο ίσως και να μη θεωρείται ανθρώπινο.⁴⁷ Τέτοιες αντιλήψεις εγγράφονται στο ασυνείδητο αρκετών ανθρώπων και μπορούν να γίνουν αντιληπτές μέσα από καθημερινές εκφράσεις ή πράξεις τους. Όταν αυτές παγιωθούν και μετατραπούν σε πεποιθήσεις, τότε τα άτομα ασπάζονται πλήρως τη ρατσιστική ιδεολογία και εμφανίζεται το φαινόμενο του ανεπτυγμένου ρατσισμού. Έτσι, ακόμα και όταν η καθημερινή εμπειρία διαψεύδει εμφανώς τις θεωρίες και τα ιδεολογήματά τους, εκείνοι την απορρίπτουν.

---

⁴⁷ P.- A. Taguieff, *Ο Ρατσισμός*, Εκδοτικός Οίκος Π. Τραυλός, Αθήνα, 1998, σ. 69, 70

2β. Ρατσισμός και Εθνικισμός

Τα φαινόμενα του εθνικισμού και του ρατσισμού, παρόλο που συνδέονται μεταξύ τους τόσο θεωρητικά όσο και ιστορικά, δεν ταυτίζονται ούτε έχουν σχέση αιτίας – αποτελέσματος. Στην ιστορική ορολογία, ο εθνικισμός νοείται είτε ως εθνική ιδεολογία είτε ως πολιτικό κίνημα, το οποίο εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα⁴⁸ και εμπεριέχει συχνά χειραφετητικά προτάγματα. Όμως, η δημιουργία και συγκρότηση των εθνών – κρατών, ακόμα και όταν δεν έχει εξαρχής ρατσιστικά χαρακτηριστικά, βασίστηκε στις βίαιες απόπειρες ομογενοποίησης των εγχώριων πληθυσμών και σε αποκλεισμούς ή «εκκαθαρίσεις» των ετερόδοξων. Οι ίδιοι οι νόμοι της ιθαγένειας, αν και διαφέρουν από κράτος σε κράτος ως προς την αυστηρότητά τους, οδηγούν στην υιοθέτηση της λογικής των διακρίσεων και μιας πατριωτικής αντίληψης των ανθρώπινων σχέσεων που εισάγει το φυλετικό στοιχείο ως καθοριστικό παράγοντα ένταξης σε μια εθνική κοινότητα, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με τη διαφωτιστική πολιτική προσέγγιση του έθνους, η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στην ελεύθερη επιλογή του καθενός να ανήκει σε αυτό.⁴⁹

Ο λόγος του εθνικισμού δανείζεται μεταφορές από αυτόν του ρατσισμού και το αντίστροφο. Έτσι, καθώς η κουλτούρα εθνικοποιείται στα πλαίσια του έθνους, οι ξένοι που δεν μπορούν ή δεν επιθυμούν να αφομοιωθούν, θεωρούνται απειλή και αντιμετωπίζονται ανάλογα. Σε αυτή την περίπτωση, ο εθνικισμός είναι εύκολο να μετατραπεί σε ρατσισμό, αφού το έθνος ταυτίζεται με τη φυλή όπου ο Άλλος δεν γίνεται αποδεκτός. Πρόκειται κυρίως για ρατσισμό με τη σύγχρονη, πολιτισμική του διάσταση, ο οποίος δεν ανέχεται τη διασταύρωση ανάμεσα σε διαφορετικές κουλτούρες και τρόπους ζωής. Μια τέτοια ανάμιξη θεωρείται από τους ρατσιστές, όπως και από τους εθνικιστές, ότι απειλεί το έθνος. Επιπλέον, η υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων και διεκδικήσεων απέναντι σε υπαρκτούς ή μη εξωτερικούς εχθρούς, αποκτά συχνά επιθετικό, ρατσιστικό χαρακτήρα απέναντι σε ξένους μετανάστες ή μειονοτικούς που βρίσκονται στο εσωτερικό του έθνους – κράτους⁵⁰ και στα μάτια των εθνικιστών υπονομεύουν την εθνική ομοψυχία.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η διαχρονική σύγκλιση του ρατσισμού με τον εθνικισμό που διαφαίνεται στην αντιμετώπιση του ξένου ως απόρριμμα το οποίο

---

⁴⁸ Αντώνης Λιάκος, «Αντινομίες στην ανάλυση του ρατσισμού» στο: Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Παρασκευή, Αθήνα, 1998, σ. 44

⁴⁹ Ο.π., σ. 45, 46

⁵⁰ Ο.π., σ. 47

απειλεί την ομοιογένεια, την εσωτερική αρμονία και την ασφάλεια του έθνους ή της φυλής. Τα έθνη – κράτη εφαρμόζοντας τις στρατηγικές είτε της, βίαιης ή μη, αφομοίωσης είτε του διωγμού ή της εξόντωσης των ξένων επιχειρούσαν την εξαφάνιση της διαφορετικότητας από την επικράτειά τους. Το βαθύτερο αίτιο αυτής της τακτικής ήταν η ανάγκη των εθνικών κρατών να παρουσιάσουν το έθνος τους ως μια οργανική φαντασιακή ολότητα, ούτως ώστε να διατηρήσουν την εθνική ενότητα, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης. Άλλωστε, όπως μας αποκαλύπτει η ψυχανάλυση, η φαντασίωση του αρμονικού Όλου έχει ισχυρά ερείσματα στο ασυνείδητο των ανθρώπων και επομένως, η θεώρηση του έθνους ως τέτοιου, τους «συγκινεί» και τους κινητοποιεί πολύ περισσότερο από αυτή της απλής πολιτικής ένωσης. Ο ρατσισμός από την πλευρά του, όπως προαναφέραμε, στηρίζεται επίσης σε τέτοιου είδους φαντασιώσεις και αρνείται με πάθος την ύπαρξη της Διαφοράς που προκαλεί άγχος στους ρατσιστές.

Σε όλους τους λαούς έχει εμφανιστεί ιστορικά ο αποκαλούμενος πρωτορατσισμός, ως πίστη σε ένα σύνολο γνωρισμάτων υπεροχής της δικής τους φυλής καταγωγής έναντι των άλλων φυλών ή εθνοτήτων. Διαχρονικά οι διάφοροι λαοί προβαίνουν σε φαντασιακές, ιδεολογικές κατασκευές που τους δίνουν τη δυνατότητα να πιστεύουν στη βιολογική, πνευματική ή ηθική υπεροχή της εθνικής ομάδας στην οποία ανήκουν σε σχέση με τους υποδεέστερους ξένους. Αυτή η αίσθηση υπεροχής είναι κοινή σε εθνικιστές και ρατσιστές. Εθνικισμός και ρατσισμός αποτελούν εκφάνσεις του συλλογικού ναρκισσισμού, ενώ οι εκδηλώσεις υπέρ του εθνικού μεγαλείου συγχωνεύονται συνήθως με φυλετικές ιδεολογίες, κάτι που γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στις συγκρούσεις με άλλους λαούς ή κράτη που δικαιολογούνται στη βάση αναλλοίωτων και αγεφύρωτων φυλετικών διαφορών.⁵¹ Φυσικά και σε περιόδους ειρήνης, σε αρκετές περιπτώσεις, οι εθνικιστικές και ρατσιστικές προκαταλήψεις οδηγούν σε βίαιη αντιμετώπιση των ξένων ή των αντιφρονούντων.

Ο σύγχρονος πολιτισμικός ρατσισμός συνδέεται με τον εθνοτικό εθνοκεντρισμό, αφού από κοινού τονίζουν την απόλυτη αναγκαιότητα διατήρησης των εθνικών ιδιαιτεροτήτων και αντιδρούν πανικόβλητα απέναντι στην αναπόφευκτη συγκρότηση πολυπολιτισμικών κοινωνιών στις μέρες μας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του κόμματος του Εθνικού Μετώπου της Γαλλίας του οποίου ο πολιτικός λόγος καταδεικνύει το πώς ο νεορατσισμός ενσωματώνεται στον εθνικισμό: «Διεκδικούμε

---

⁵¹ Νίκος Τζαβάρας, «Μια διαστροφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών», στο: Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού...ό.π., σ. 75, 76

για τους Γάλλους το δικαίωμά μας να είμαστε διαφορετικοί [...] το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του λαού μας [...] το δικαίωμα να προστατεύουμε την ταυτότητά μας» (Καρλ Λανγκ, 13 Ιουνίου 1989). Ασφαλώς, όταν οι εθνικιστές αναφέρονται στην εθνική ταυτότητα, την αντιμετωπίζουν ως ομοιογενή και την ορίζουν ως ένα σύνολο βιολογικών κληρονομικών χαρακτηριστικών που συνδέονται με μια κοινή πολιτιστική παράδοση, φανερώνοντας την άμεση σχέση του διαφορετικού ρατσισμού με τον εθνικισμό.⁵²

Ο εθνικιστής, που ταυτίζει την προσωπική του ακεραιότητα με αυτήν της εθνικής ομάδας του, νιώθει ότι κάθε πραγματική ή φανταστική απειλή για το έθνος του από ξένους αποτελεί μία επίθεση εναντίον του και έτσι μπορεί να αντιδράσει με ακραίο τρόπο. Όταν ακόμα και η απλή παρουσία του ξένου, του διαφορετικού βιώνεται ως απειλή, τότε ο εθνικιστής είναι εύκολο να μετατραπεί σε ρατσιστή αφού αμφότεροι εξάπτονται εξίσου απέναντι στην εικόνα του άλλου και τον απορρίπτουν ολοκληρωτικά, χωρίς να χρειάζονται κάποια σημαντική αφορμή, ενώ αναπτύσσουν συνεχώς σύνδρομα καταδίωξης. Πρόκειται για χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτού που στην ψυχολογία του εγώ αποκαλείται «αυταρχική προσωπικότητα» και θεωρείται πως προκύπτει από μία «καταπιεστική» ανατροφή. Όμως, οι «αυταρχικές προσωπικότητες» δεν συνδέονται μόνο με μία υπερβολικά αυστηρή ή βάνουση ανατροφή αλλά και με την αντίστροφη, καθόλου αυστηρή, άνομη ανατροφή, που συχνά παίρνει το χαρακτήρα αυθαιρεσίας και μπορεί να οδηγήσει σε παρόμοια αποτελέσματα. Ο τύπος ανθρώπου που αντιστοιχεί σε αυτό που ονομάζεται «αυταρχική προσωπικότητα» είναι κομφορμιστής που αποδέχεται τις καθιερωμένες αντιλήψεις και τα στερεότυπα, επιζητεί την εξουσία, δεν έχει αυτόνομη ηθική συνείδηση ούτε την ικανότητα να διαφοροποιεί τα πράγματα και ταυτίζεται εύκολα με «οδηγούς – σωτήρες», οι οποίοι του υπόσχονται ασφάλεια απέναντι στον κίνδυνο του «άλλου».⁵³

Από την άλλη πλευρά, ο Benedict Anderson θεωρεί πως οι διαφορές ανάμεσα στον εθνικισμό και το ρατσισμό είναι ριζικές. Κατά την άποψή του, ο εθνικισμός χρησιμοποιεί όρους ιστορικών πεπρωμένων, ενώ αντίθετα ο ρατσισμός αναφέρεται στο «καθαρό» αίμα της φυλής που μολύνεται συνεχώς μέσω απεχθών συνουσιών, κάτι που βρίσκεται έξω από την ιστορία. Πιστεύει ότι οι ρατσιστές βασίζονται τα επιχειρήματά τους περισσότερο στις ιδεολογίες της τάξης παρά σε αυτές του έθνους.

⁵² Taguieff, *Ο Ρατσισμός...ό.π.*, σ. 61

⁵³ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 265

Επίσης, προσθέτει ότι ενώ ο εθνικισμός στηρίζεται στην ανιδιοτελή αγάπη για την πατρίδα και την αφοσίωση μέχρι θυσίας σε αυτή, ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός σχετίζονται άμεσα με το μίσος απέναντι στον αντίπαλο, κυρίως εξαιτίας της βιολογικής φυσιогνωμίας του και όχι λόγω πολιτικών ή ιστορικών αντιθέσεων. Επιπλέον, ο Anderson επισημαίνει ότι φαινόμενα ρατσισμού και αντισημιτισμού εκδηλώνονται συνήθως εντός των εθνικών συνόρων, με αποτέλεσμα να προκαλεί κυρίως εσωτερική καταπίεση και υποταγή. Αντιθέτως, ο εθνικισμός οδηγεί, ως επί το πλείστον, σε εξωτερικούς πολέμους.⁵⁴

Παρόλο που ο Anderson επισημαίνει εύστοχα υπαρκτές διαφορές μεταξύ των δύο φαινομένων, δεν φαίνεται να ασχολείται με τις ομοιότητές τους σε ιδεολογικό επίπεδο, αν και παραδέχεται πως σε περιπτώσεις όπως αυτή της αποικιοκρατίας, ο εθνικισμός και ο ρατσισμός ήλθαν σε έναν «ιστορικό συμβιβασμό». Βέβαια, η ανάλυσή του αφορά κατά κύριο λόγο τον εθνικισμό που αναπτύχθηκε στην πρώτη φάση συγκρότησης του εθνικού κράτους, όταν η πρώτη επιδίωξη ήταν η δημιουργία των κρατών – εθνών ή η αποικιοκρατική τους επέκταση και δεν σχετίζεται τόσο με τις σημερινές συνθήκες. Ουσιαστικά ο Anderson προσεγγίζει τον εθνικισμό σε μια «καθαρή» κατάσταση, χωρίς να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναδύθηκε, αλλά και τη δυνατότητά του να αναμιγνύεται με άλλες ιδεολογίες, όπως με το ρατσισμό, προκειμένου να επιβιώνει ανεξάρτητα από τις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες.⁵⁵ Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται και στις μέρες μας όπου ο «πολιτιστικός εθνικισμός» συναρτάται με τον πολιτισμικό ρατσισμό, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε συχνά σε «εθνικοποίηση της φυλής» ή «φυλετικοποίηση του έθνους».⁵⁶ Ο Kedourie μάλιστα τονίζει ότι ο γλωσσικός εθνικισμός δεν μπορεί να διαχωριστεί με σαφήνεια από τον φυλετικό. Θεωρεί πως παρόλο που οι εθνικιστές αρχικά έδιναν μεγαλύτερη βαρύτητα στο γλωσσικό στοιχείο, αυτό συνέβαινε για να αποτελεί η γλώσσα την ειδοποιό διαφορά του κάθε έθνους, ακριβώς επειδή τα έθνη θεωρούνταν ξεχωριστές φυλετικές οντότητες.⁵⁷

---

⁵⁴ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες – Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ. 222, 223

⁵⁵ Γκασμέντ Καπλάνι, *Η αναζήτηση του Άλλου ως αναγκαία προϋπόθεση για τον επαναπροσδιορισμό του εγώ. Οι αναπαραστάσεις της Αλβανίας και των Αλβανών στον ελληνικό τύπο. Οι αναπαραστάσεις της Ελλάδας και των Ελλήνων στον αλβανικό έντυπο τύπο*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2006, σ. 76, 78

⁵⁶ Ο.π., σ. 77

⁵⁷ E. Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, Κατάρτι, Αθήνα, 1999, σ. 113, 114

3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ

Τα ερείσματα που βρίσκει ο ρατσισμός στο Ασυνείδητο εξηγούν τη διαχρονική ισχύ και τη διάδοση της ρατσιστικής ιδεολογίας. Η βασική φαντασίωση που μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ρατσιστικών προκαταλήψεων είναι αυτή της πρωταρχικής σκηνης όπου το παιδί ηλικίας 1 – 3 ετών παρατηρεί τη συνουσία των γονιών του που χωρίς να την καταλαβαίνει, αισθάνεται πως είναι μια πράξη βίας και φρίκης. Καθώς δεν γνωρίζει ακόμη τη Διαφορά των φύλων, νιώθει άγχος όταν αρχίζει να την αντιλαμβάνεται και τότε υπάρχει ο κίνδυνος, αν δεν μεσολαβήσει το Συμβολικό, να μην εγκαθιδρύσει στον ψυχισμό του αυτή τη Διαφορά. Αντιλαμβανόμενο την έλλειψη της μητέρας, φοβάται ότι κάποια στιγμή μπορεί και το ίδιο να της λείπει. Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης της συνουσίας των γονιών του, νιώθει πως είναι απόρριμμα και στην περίπτωση που δεν ξεπεράσει αργότερα αυτή τη φαντασίωση, μπορεί να οδηγηθεί στην κατάθλιψη ή την ψύχωση.

Όταν το παιδί προσκολλάται στη μητέρα και απωθεί τη Διαφορά των φύλων, τότε απορρίπτει τον πατέρα και τη συμβολική λειτουργία του ως φορέα του Νόμου. Αν ο πατέρας δεν καταφέρει να ανταποκριθεί στο ρόλο του, η μητέρα φαντασιώνει το παιδί ως «φαλλό» που αναπληρώνει αυτό που της «λείπει». Από την άλλη πλευρά, το παιδί έχει τη φαντασίωση πως η μητέρα διαθέτει το φαλλό και από εδώ προέρχεται ο φετιχισμός, η διαστροφή και ο μισογυνισμός. Ο φετιχιστής αναγνωρίζει μόνο το ανδρικό φύλο και πιστεύει ότι στον άνδρα «δεν λείπει τίποτα» παρόλο που ασυνείδητα καταλαβαίνει την ύπαρξη δύο φύλων την οποία απαρνείται. Ο μύθος του καθαρού και αμόλυντου αίματος και της καθαρής καταγωγής προέρχεται από αυτή την απάρνηση ενώ η σεξουαλική πράξη παίρνει το νόημα του βιασμού.

Οι ρατσιστές όταν αντικρίζουν τον άλλον, τον διαφορετικό, στρέφονται με μίσος και φανατισμό εναντίον του επειδή ασυνείδητα διεγείρονται σεξουαλικά καθώς ο άλλος τους θυμίζει την οδυνηρή και ανυπόφορη σεξουαλική Διαφορά που αρνούνται να δεχτούν.⁵⁸ Δεν διαφοροποιούν ούτε τη σεξουαλικότητα από την κοινωνικότητα, η οποία προϋποθέτει μία απόσταση από τη σεξουαλικότητα.⁵⁹ Επίσης, ο ρατσιστής δεν μπορεί να δεχτεί τη δική του έλλειψη, τα όρια και τις αδυναμίες του. Κυριαρχείται από την ορμή του θανάτου και ονειρεύεται τη φαντασιακή επιστροφή στην κοιλιά της

⁵⁸ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 273 – 275

⁵⁹ Θάνος Λίποβατς, *Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σ. 228

μητέρας που ισοδυναμεί με τη νοσταλγία του θανάτου. Απαρνείται το Νόμο και αντιλαμβάνεται την εξουσία μόνο ως αυταρχική και αυθαίρετη. Καθώς ο Άλλος του θυμίζει την ύπαρξη της Διαφοράς ξυπνώντας τα άγχη και τους φόβους του, ο ρατσιστής επιθυμεί την εξόντωσή του ενώ ταυτόχρονα ταυτίζεται μαζί του. Αυτή του την επιθυμία την προβάλλει στον Άλλον διατεινόμενος πως εκείνος τον μισεί και τον απειλεί. Ο ρατσιστής αντιμετωπίζει τον ξένο ως αντίζηλο απέναντι στη μητέρα που για τον ίδιο ισοδυναμεί με έννοιες όπως η πατρίδα, η φυλή, το έθνος.

Η σχέση με τον Άλλον, τόσο σε διαπροσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, είναι καθοριστικής σημασίας στη ζωή των υποκειμένων. Όταν το Φαντασιακό και κατά συνέπεια η πόλωση στη σκέψη και τη δράση των ανθρώπων κυριαρχεί, ο Άλλος μπορεί να φαντάζει ως ο απόλυτος εχθρός. Η έννοια της Διαφοράς και οι στρατηγικές αποφυγής της από τα υποκείμενα είναι καίρια σημεία που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη ρίζα του προβλήματος του αποκλεισμού του Άλλου. Όταν αναφερόμαστε στη Διαφορά, εννοούμε τη συμβολική, μη «ορατή» διαφορά που θέτει εμπόδια στην τάση των ανθρώπων να αυθαιρετούν προκειμένου να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους. Η Διαφορά είναι μια συμβολική εμπειρία της έλλειψης και υποχρεώνει το υποκείμενο να δεχτεί το διχασμό του σε Συνείδηση και Ασυνείδητο. Για ορισμένους ανθρώπους όμως, η αποδοχή της Διαφοράς μοιάζει ανυπόφορη και έτσι προσπαθούν να την αποφύγουν. Η πολιτική ψυχολογία αποκαλύπτει πως φαινόμενα όπως ο ρατσισμός και ο εθνικισμός, η μισαλλοδοξία, οι προκαταλήψεις, η τρομοκρατία και ο λαϊκισμός αποτελούν τρόπους με τους οποίους τα άτομα επιχειρούν να απαρνηθούν την ύπαρξή της.

Το συναίσθημα του φθόνου που αφορά όλους τους ανθρώπους και τους πολιτισμούς, σχετίζεται άμεσα με τις προκαταλήψεις και την εχθρική στάση απέναντι στον Άλλον και επομένως και με το ρατσισμό. Ο φθόνος προκύπτει από μια ναρκισσιστική σχέση με την εικόνα του Άλλου και εμφανίζεται ως ψυχαναγκαστική σύγκριση του υποκειμένου μαζί του. Αυτός που φθονεί θέλει να δει τον άλλο κατεστραμμένο και απογυμνωμένο χωρίς ο ίδιος να οφελείται πραγματικά από κάτι τέτοιο. Ο ταπεινωμένος Άλλος είναι για τον φθονούντα η φαντασιακή εικόνα του απορρίμματος που δεν μπορεί πλέον να τον απειλήσει. Ο φθόνος εκδηλώνεται συνήθως απέναντι σε άτομα που βρίσκονται εντός της ίδιας επικοινωνιακής ομάδας καθώς η κοινή παρουσία ενεργοποιεί το «ναρκισσισμό των μικρών διαφορών». Είναι εμφανής η διασύνδεση του φθόνου με ένα αίσθημα αγανάκτησης εξαιτίας αποτυχιών και καταστάσεων ματαίωσης που βιώνει ο φθονών ο οποίος επιρρίπτει την ευθύνη για

τα δεινά του στον Άλλο.⁶⁰ Οι «μικρές διαφορές» που προκαλούν το φθόνο είναι επιθυμητές από το υποκείμενο που φθονεί γιατί η ύπαρξή τους διατηρεί τη φαντασιακή ταυτότητά του. Η τελευταία δομείται μέσω της σύγκρισης με τον Άλλο ο οποίος θεωρείται κατώτερος τόσο ηθικά όσο και ως προς τις ικανότητές του. Αν κάποια στιγμή αυτές οι διαφορές αρχίσουν να εξαλείφονται τότε το άτομο γίνεται επιθετικό. Ο φθόνος οδηγεί το υποκείμενο σε ανικανότητα δράσης για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής του και δεν το αφήνει να αναγνωρίσει την έλλειψη που ενέχει ο εαυτός του αλλά και ο Άλλος. Αντιθέτως, το κάνει να μισεί την απόλαυση του Άλλου και να επιθυμεί τη διακοπή της όπως και την καταστροφή της ίδιας της ύπαρξής του.

Στις κλειστές κοινωνίες, το αίσθημα του φθόνου είναι ιδιαίτερα έντονο και άμεσα συνυφασμένο με φαινόμενα όπως ο τοπικισμός, ο κοινοτισμός, ο εθνικισμός και ο ρατσισμός. Τέτοιου τύπου κοινωνίες χαρακτηρίζονται από το συντηρητισμό και τον κομφορμισμό των μελών τους. Στα πλαίσια αυτά, κάθε συμπεριφορά που μοιάζει ή είναι αποκλίνουσα από τις καθιερωμένες απορρίπτεται ως επικίνδυνη. Έτσι, ο Άλλος γίνεται εύκολα αντικείμενο φθόνου ιδιαίτερα όταν, παρά τη δεινή θέση στην οποία βρίσκεται εξαιτίας της διαφορετικότητάς του, καταφέρνει να προοδεύσει και να ξεχωρίσει σε οποιοδήποτε τομέα.⁶¹ Για το λόγο αυτό παρατηρείται το φαινόμενο, άνθρωποι που προέρχονται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και κυρίως όσοι αισθάνονται αδικημένοι και περιθωριοποιημένοι, να αναπτύσσουν ρατσιστικές προκαταλήψεις απέναντι σε ξένους μετανάστες που πιστεύουν φαντασιακά ότι τους στερούν τις ευκαιρίες για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη.

Επίσης, πολλοί νέοι που νιώθουν απογοητευμένοι και ανικανοποίητοι σε μια επί της ουσίας ανομική κοινωνία που χαρακτηρίζεται από ανισότητα και «άγριο» ατομικισμό, αναζητούν διαφυγή από τα αδιέξοδά τους δημιουργώντας ομάδες συνομηλίκων που παίρνουν τη μορφή των συμμοριών. Οι νέοι αυτοί γίνονται ισοπεδωτικοί αμφισβητώντας τις επίσημες δημοκρατικές αξίες της ισότητας και της δικαιοσύνης και τείνουν στην υιοθέτηση της ρατσιστικής ιδεολογίας. Αντιμετωπίζουν τους ξένους ως ανταγωνιστικές ομάδες νέων με τους οποίους βρίσκονται σε «πόλεμο». Αν αυτοί οι νέοι δεν αλλάξουν στη συνέχεια τρόπο σκέψης και ζωής, θα γίνουν πραγματικοί ρατσιστές και μάλιστα εξαιρετικά επικίνδυνοι λόγω της βιαιότητάς τους.

---

⁶⁰ Δεμερτζής, Λίποβατς, *Φθόνος και Μνησικακία...ό.π.*, σ. 131 – 134

⁶¹ *Ο.π.*, σ. 135 – 140

Καθώς στην εποχή μας οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης υποδέχονται σημαντικό αριθμό κυρίως οικονομικών μεταναστών από αυτές της ανατολικής και νότιας Ευρώπης, της Μέσης Ανατολής και τις πρώην αποικίες, το πρόβλημα του ρατσισμού τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Συχνά, οι αντικειμενικές δυσκολίες προσαρμογής που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στις χώρες εγκατάστασής τους προκαλούν προβλήματα στη συγκατοίκηση με τους εγχώριους πληθυσμούς. Ορισμένοι από τους μετανάστες έχοντας συνηθίσει να ζουν κάτω από μη δημοκρατικά καθεστώτα όπου επικρατούν αυταρχικές κοινωνικές σχέσεις, δέχονται εύκολα να γίνουν θύματα εκμετάλλευσης από ασυνείδητους εργοδότες εργαζόμενοι με χαμηλούς μισθούς και χωρίς ασφάλιση. Έτσι, υποβιβάζονται οι συλλογικές διεκδικήσεις και τα δικαιώματα των εργαζομένων, η ευθύνη επιρρίπτεται στους μετανάστες και ο ρατσισμός ενισχύεται. Επιπλέον, οι ψυχολογικές συνέπειες της μετανάστευσης οδηγούν έναν αριθμό μεταναστών στην εγκληματικότητα, τα ναρκωτικά, τον αλκοολισμό και άλλες παρόμοιες καταστάσεις που συντελούν στην ανάδυση των ρατσιστικών προκαταλήψεων εναντίον τους. Πολλοί άνθρωποι που δεν αντιλαμβάνονται τα πραγματικά αίτια αυτών των φαινομένων, τα χρεώνουν στην υποτιθέμενη κατώτερη «ράτσα» των μεταναστών και απαιτούν τη δίωξή τους.⁶²

Πέρα από το ρατσισμό που προέρχεται από τις κατώτερες τάξεις, υπάρχει και αυτός των ανώτερων τάξεων που έχει περισσότερο κοινωνικό παρά βιολογικό χαρακτήρα. Ασφαλώς, οι εύποροι μεγαλοαστοί δεν βλέπουν τους μετανάστες ως ανταγωνιστές όπως συμβαίνει π.χ. με τους ανέργους. Από τη δική τους πλευρά, θεωρούν πως οι μετανάστες είναι άξεστοι, κατώτερου πνευματικού επιπέδου και υπεύθυνοι για την πολιτιστική παρακμή των κοινωνιών και την κυριαρχία της μαζικής κουλτούρας. Τέτοιου είδους προκαταλήψεις υπάρχουν φυσικά και απέναντι σε σημαντικά τμήματα του ντόπιου πληθυσμού και ιδιαίτερα σε ανθρώπους χαμηλής μόρφωσης και κοινωνικής θέσης. Όμως, όταν οι κοινωνικές προκαταλήψεις ενισχύονται από φυλετικές, εθνικές ή θρησκευτικές, μετατρέπονται σε ρατσισμό του οποίου τα αίτια είναι καθαρά ψυχολογικά και πολιτιστικά και καθόλου οικονομικά.⁶³ Το πρόβλημα που οδηγεί στο ρατσισμό και σε αυτή την περίπτωση, δεν είναι τόσο η διαπίστωση της έλλειψης κουλτούρας ή μόρφωσης σε μετανάστες όσο η γενίκευση αυτής της διαπίστωσης και κυρίως η αιτιολόγησή της με επιχειρήματα που αναφέρονται σε μια κατώτερη «φύση» αυτών των ανθρώπων.

---

⁶² Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 258 – 260

⁶³ *Ο.π.*, σ. 259

Οι ρατσιστές αναγνωρίζουν μόνο απόλυτες, φυσικά προσδιορισμένες διαφορές που είναι αδύνατον να γεφυρωθούν. Εδώ το Συμβολικό απορρίπτεται και δεν μεσολαβεί ανάμεσα στο Φαντασιακό και το Πραγματικό ενώ το τελευταίο καλύπτεται πλήρως από το Φαντασιακό. Ως εκ τούτου, ο διάλογος και ο συμβιβασμός με τον Άλλον καθίσταται ανέφικτος. Αυτός που κυριαρχείται από ρατσιστικές προκαταλήψεις θεωρεί την απόλαυση του άλλου, του ξένου, ανταγωνιστική ως προς τη δική του και ικανοποιεί την επιθυμία του για απόλυτη απόλαυση και παντοδυναμία μόνο μέσω του αποκλεισμού ή της εξόντωσης των ξένων, των εχθρών. Τέτοιοι κίνδυνοι πολλαπλασιάζονται όταν τα άτομα βρεθούν σε κατάσταση μάζας. Σε αυτή την περίπτωση, ο ξένος είναι το αρνητικό σημείο αναφοράς και ταύτισης μεταξύ των μελών της μάζας και ως εκ τούτου μετατρέπεται σε στόχο που πρέπει να αφανιστεί σύμφωνα με τις επιθυμίες και τις φαντασιώσεις των ανθρώπων που τη συναποτελούν.⁶⁴

Ο εσωτερικός διχασμός του ρατσιστή έγκειται στο ότι από τη μία πλευρά θεωρεί ομοιογενή την κοινότητα στην οποία ανήκει αρνούμενος κάθε συμβολική διαφορά εντός αυτής ενώ από την άλλη, επειδή ασυνείδητα επιθυμεί τη Διαφορά, πιστεύει και θέλει να επιβάλλει φαντασιακές, απόλυτες και ιεραρχικές διαφορές. Ο ρατσιστής συνδέει τον άλλο με την απαγόρευση της επιστροφής στην κοιλιά της μητέρας και της συνουσίας μαζί της. Στον άλλο προβάλλονται οι «κτηνώδεις» επιθυμίες του ρατσιστή και έτσι ο ξένος φαντάζει στα μάτια του ως ζώο ενώ οι γυναίκες που μοιάζουν εξωτικές φαίνονται ιδιαίτερα ελκυστικές αφού υπόσχονται εξαιρετικές απολαύσεις. Όλες οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων έχουν για το ρατσιστή σεξουαλικό χαρακτήρα.

Ο G. W. Allport, στο βιβλίο του «The Nature of Prejudice», παρουσιάζει μία κλίμακα που ξεκινάει από την πιο ασθενή ρατσιστική δράση που είναι η προφορική επίθεση στον άλλο και καταλήγει στην πιο ισχυρή, την εξολόθρευση των άλλων, τη γενοκτονία. Τα ενδιάμεσα στάδια είναι η αποφυγή του άλλου μέσω της περιθωριοποίησής του ή ακόμα και του αυτοπεριορισμού του, οι διακρίσεις εις βάρος του που αντιστοιχούν με στέρηση των δικαιωμάτων του και η βίαιη επίθεση εναντίον του όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις των πογκρόμ απέναντι σε συγκεκριμένες εθνικές ή θρησκευτικές ομάδες ανθρώπων. Πρέπει εδώ επιπλέον να επισημανθεί ότι οι ρατσιστικές πρακτικές προκαλούν έναν αντίστροφο ρατσισμό αφού ένας

---

⁶⁴ Λίποβατς, *Ψυχανάλυση – Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα...ό.π.*, σ. 98 – 101

φανατικός αντιρατσιστής μπορεί να γίνει ο ίδιος, χωρίς να το καταλαβαίνει, ρατσιστής.

Οι αντιλήψεις των ρατσιστών ενισχύονται από τις απόπειρες βιολογικής ερμηνείας του ρατσισμού. Σύμφωνα με αυτές, ο ρατσισμός προέρχεται από τα επιθετικά «ένστικτα» που ενυπάρχουν σε όλους τους ανθρώπους και παρομοιάζονται με αυτά των ζώων. Υποβαθμίζονται τα στοιχεία του Λόγου και του πολιτισμού και ο ρατσισμός παρουσιάζεται ως συνυφασμένος με την ανθρώπινη φύση κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να αντιμετωπιστεί και να περιοριστεί. Άλλωστε, ο ρατσισμός ο οποίος σχετίζεται με τη θεληματική επιθετικότητα εναντίον του Άλλου, δεν είναι ένα μονοσήμαντο φαινόμενο και δεν επιδέχεται μίας και μόνης ερμηνείας. Είναι λοιπόν εμφανές πως μόνο μέσω του συνδυασμού των παραγόντων της κληρονομικότητας και της θέλησης μπορούν να δοθούν επαρκείς εξηγήσεις του ρατσιστικού φαινομένου.

Οι ρατσιστικές προκαταλήψεις δεν είναι εύκολο να αντιμετωπιστούν μέσω του Λόγου καθώς έχουν βαθιές «ρίζες» στο Ασυνείδητο των ανθρώπων. Κατά συνέπεια, η παράθεση λογικών επιχειρημάτων ενάντια στο ρατσισμό συνήθως δεν αρκεί για να πειστεί ο ρατσιστής να αλλάξει απόψεις. Όμως, καθώς ο Νόμος ενυπάρχει στο Ασυνείδητο του ρατσιστή, η ενδυνάμωση των δημοκρατικών αξιών μέσα στην κοινωνία απομακρύνει το ρατσιστικό κίνδυνο. Κάθε φορά που η πολιτική κουλτούρα μιας κοινωνίας βρίσκεται σε κρίση και επικρατεί η διαφθορά, οι ρατσιστές πιστεύουν ασυνείδητα ότι δεν λειτουργεί ο Νόμος και επομένως έχουν τη δυνατότητα να διαπράττουν οποιαδήποτε αυθαιρεσία ανεξέλεγκτα. Τότε καταφεύγουν σε πράξεις βίας που θεωρούν πως θα τους προσφέρουν τη μέγιστη απόλαυση, με βάση το «νόμο της ζούγκλας». Από την άλλη πλευρά, όταν οι δημοκρατικοί θεσμοί στρέφονται ενάντια στην αυθαίρετη δράση τους, διαμαρτύρονται ότι τους θέτουν στο περιθώριο. Αυτό που δεν αντιλαμβάνονται είναι πως η προσπάθειά τους να αποκλείσουν τους άλλους, τους διαφορετικούς, κάτι που ισοδυναμεί με απόπειρα κατάργησης της Έλλειψης, δεν είναι δυνατόν να γίνει ανεκτή σε μια δημοκρατία.⁶⁵

---

⁶⁵ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 238, 261, 262, 275 – 277

4. ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ

4α. Εισαγωγή

Η ρατσιστική ιδεολογία εμφανίστηκε στα μέσα περίπου του 18ου αιώνα ως ακραία, ανορθολογική αντίδραση απέναντι στην καθολική έννοια του ανθρώπου όπως αυτή προέκυψε από τις ιδέες του Διαφωτισμού και σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως γένους, οικονομικής κατάστασης, φύλου, καταγωγής ή χρώματος γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι.⁶⁶ Παρόλα αυτά, οι ρατσιστικές πρακτικές είχαν αρχίσει να εφαρμόζονται ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα και συνδεόταν με τον απάνθρωπο τρόπο με τον οποίον οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες μεταχειρίζονταν τους ιθαγενείς των χωρών του Νέου Κόσμου. Τότε πρωτοεμφανίστηκαν οι φυλετικές ιδέες καθώς οι Ευρωπαίοι κατακτητές στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν την εκμετάλλευση των ντόπιων πληθυσμών και του φυσικού πλούτου των χωρών τους καλλιεργούσαν συστηματικά το ιδεολόγημα της δήθεν εκ φύσεως κατωτερότητας των ιθαγενών και της ανάγκης «εκπολιτισμού» τους. Έτσι, τα πρώτα προφανή θύματα των ρατσιστικών πρακτικών ήταν οι Αφρικάνοι, οι Ασιάτες και οι ιθαγενείς κάτοικοι της Αμερικής καθώς επίσης και όσοι άλλαξαν τόπο διαμονής εξαιτίας της αποικιοκρατίας όπως για παράδειγμα οι Ασιάτες και οι Ινδοί της Μεγάλης Βρετανίας ή οι Άραβες της Γαλλίας.⁶⁷ Ο «Άλλος» που η προέλευσή του ήταν οι αποικίες, γινόταν δεκτός μόνο ως αντικείμενο εκμετάλλευσης καθώς η θεώρησή του ως φυλετικά κατώτερου ήταν δεδομένη.⁶⁸

Ο βιολογικός ρατσισμός έκανε την εμφάνισή του στην Ιστορία αποκτώντας δύο διαφορετικές μορφές, την εκμεταλλευτική και την εξοντωτική. Η πρώτη αναφέρεται στην περίοδο της αποικιοκρατίας και φτάνει στην κορύφωσή της με το καθεστώς του Apartheid της Νότιας Αφρικής ενώ η δεύτερη στον βιομηχανικά οργανωμένο θάνατο των στρατοπέδων εξόντωσης των Ναζί.⁶⁹ Ο εκμεταλλευτικός ρατσισμός χρησιμοποιεί την υποτιθέμενη ανισότητα μεταξύ των φυλών για να νομιμοποιήσει τα κέρδη από την εκμετάλλευση των «κατώτερων» φυλών, στις οποίες αποδίδονται

⁶⁶ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Εξάντας, Αθήνα, 1998, σ. 37, 40

⁶⁷ Ella Shohat/ Robert Stam, *Unthinking Eurocentrism, Multiculturalism and the media*, Routledge, London, 1994, σ. 18

⁶⁸ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Ρατσισμός, ξενοφοβία και ΜΜΕ» στο: Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ, *ΜΜΕ και Ρατσισμός*, επιμ. Παύλος Χαράμης, Αθήνα, 2004, σ. 63

⁶⁹ Για τις δύο μορφές του ρατσισμού, βλ. Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991, κυρίως σ. 47 – 131

ιδιότητες ζώων, από τις «ανώτερες». Στηρίζεται επίσης στην πεποίθηση ότι ορισμένες ομάδες ανθρώπων είναι εξ ορισμού απολίτιστες, «βάρβαρες» και επομένως ανεπίδεκτες εκπαίδευσης και αφομοίωσης σε μια πολιτισμένη κοινωνία. Ως εκ τούτου, αυτές οι κατηγορίες ανθρώπων είναι καταδικασμένες από τη μοίρα τους να υπηρετούν τους «ανώτερους» και συγχρόνως να απορρίπτονται από αυτούς. Από την άλλη πλευρά, ο εξοντωτικός ρατσισμός βασίζεται σε μια μυθική θεώρηση του ξένου ως του απόλυτου εχθρού που παίρνει σατανικές διαστάσεις και αντιμετωπίζεται ως ύψιστη απειλή για την «καθαρότητα» της φυλής και του αίματος. Πρόκειται για μια εντελώς ανορθολογική στάση που έχει άμεση σχέση με το φόβο της επιμειξίας, της μόλυνσης από την επαφή με τον άλλο και η οποία προετοιμάζει το έδαφος για συμπεριφορές εξόντωσης, όπως η προληπτική γενοκτονία.⁷⁰

Από τα τέλη του 17ου αιώνα και έπειτα, διάφοροι επιστήμονες όπως βιολόγοι, ανθρωπολόγοι κ.ά. χρησιμοποίησαν την έννοια της φυλής ως κατηγορία ταξινόμησης του ανθρώπινου είδους. Έτσι, με βάση κάποια εξωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ανθρώπων όπως το χρώμα του δέρματος και το σχήμα του κρανίου επιχειρούσαν να τους εντάξουν στις διάφορες φυλές που ποικίλαν ως προς τον αριθμό τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι προκαταλήψεις έναντι του Άλλου που ανέκαθεν υπήρχαν αλλά είχαν κυρίως θρησκευτική μορφή, να μετατραπούν σε φυλετικές. Παρόλο λοιπόν που το κίνημα του Διαφωτισμού αμφισβήτησε τις σχέσεις κυριαρχίας που επικρατούσαν έως τότε σε πολιτικό, θρησκευτικό και πνευματικό επίπεδο, συχνά οι ίδιοι οι εκπρόσωποί του κήρυτταν την πίστη τους σε μια φυσική κατηγοριοποίηση της ανθρωπότητας που υποτίθεται ότι αποδεικνυόταν μέσω της επιστήμης. Η τυφλή πίστη τους σε τέτοιου είδους «φυσικές» αλήθειες και η προσήλωση στον εργαλειακό Λόγο, τους έκανε δογματικούς και ανίκανους να αντιληφθούν την έννοια της Διαφοράς ανάμεσα σε λαούς και πολιτισμούς, που δεν συνεπάγεται φυσική ανισότητα ανάμεσά τους. Εν συνεχεία, η απαξίωση της θρησκείας και η φανατική προσκόλληση στον αθεϊσμό και τον υλισμό ώθησε τους επιστήμονες του 19ου αιώνα να αρνηθούν τη θέση της Παλαιάς Διαθήκης περί κοινής καταγωγής όλων των ανθρώπων και να προσπαθήσουν να εδραιώσουν τη θεωρία της πολλαπλής τους καταγωγής, κάτι που εκμεταλλεύτηκαν οι θεωρητικοί του ρατσισμού για να στηρίξουν την άποψή τους για την ύπαρξη βιολογικά ιεραρχημένων ρατσών που

---

⁷⁰ Taguieff, *Ο Ρατσισμός...ό.π.*, σ. 67, 68, 76

αντιμάχονται εκ φύσεως η μία την άλλη.⁷¹ Μετά την εμφάνιση των φυλετικών θεωριών στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι ανθρωπολογικές αυτές ταξινομήσεις μεταβλήθηκαν σε απόλυτες βιολογικές διαφορές που οι θιασώτες τους πίστευαν ότι μπορούν να αποδειχθούν επιστημονικά και είναι αναμφισβήτητες, με συνέπεια την εμφάνιση του βιολογικού ή αλλιώς φυλετικού ρατσισμού.

Η πιο ακραία, παράλογη και καταστροφική εκδήλωση αυτού του είδους του ρατσισμού ήταν ο ναζιστικός μύθος της «άριας φυλής», που οδήγησε στο θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων με αποκορύφωμα την εξολόθρευση με επιστημονικές μεθόδους περίπου έξι εκατομμυρίων Εβραίων, αλλά και διακοσίων χιλιάδων Τσιγγάνων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί που ονομάστηκε Ολοκαύτωμα.⁷² Στις ναζιστικές θεωρίες η ιδιότητα του ανθρώπου καθορίζεται από το αίμα και τη γη, και με βάση την ποιότητα του αίματος προσδιορίζονται οι φυλές ανάμεσα στις οποίες επικρατεί μια φυσική ιεραρχία. Σύμφωνα με αυτή τη φυλετική ιεράρχηση, η «άρια φυλή» θεωρείται η ανώτερη από πλευράς ποιότητας και χαρισμάτων, και ως εκ τούτου το πεπρωμένο και η αποστολή της είναι η κυριαρχία του κόσμου. Στην κατώτερη βαθμίδα της ιεράρχησης βρίσκονται όντα που η ζωή τους δεν έχει καμία αξία, καθώς αν και είναι ανθρωπόμορφα δεν έχουν πραγματικά την ιδιότητα του ανθρώπου.

Οι Ναζί προσπάθησαν να τεκμηριώσουν τους ισχυρισμούς τους μέσω της ευγονικής «επιστήμης» της υγιεινής της φυλής, που διδασκόταν σε όλα τα πανεπιστήμια και την οποία ασπάστηκαν πολλοί στρατευμένοι στην υπηρεσία του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού διανοούμενοι. Με τη δήθεν επιστημονική μέθοδο της ευγονικής που ήταν ευρέως αποδεκτή και από μη ναζιστές επιστήμονες, οι θεωρούμενοι ως υπάνθρωποι ανακαλύπτονταν και εξοντώνονταν για να διασφαλιστεί η καθαρότητα της φυλής και του αίματος. Με τους περιβόητους Νόμους της Νυρεμβέργης (1935) καταργήθηκαν για όλους τους μη «καθαρούς» Γερμανούς όλα τα πολιτικά και ατομικά τους δικαιώματα, ενώ απαγορεύτηκαν οι μεικτοί γάμοι, οι σεξουαλικές επαφές και η οποιαδήποτε ερωτική σχέση με αλλόφυλους, προκειμένου όπως έλεγαν να προστατευτεί το γερμανικό αίμα και η γερμανική τιμή. Ιδιαίτερα οι Εβραίοι αντιμετώπιζονταν ως μιάσματα που η φύση τους ήταν ύπουλη, καθώς σύμφωνα με τους Ναζί εξαπατούσαν με την ανθρώπινη εμφάνισή τους, η οποία δεν

---

⁷¹ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 240, 241, 248

⁷² Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 19, 24 – 27

ταιριάζει σε όντα που δεν αξίζουν να ανήκουν στο ανθρώπινο είδος.⁷³ Το Ολοκαύτωμα έδειξε πόσο τραγικές μπορεί να είναι οι συνέπειες για την ανθρωπότητα, όταν ο Ορθός Λόγος που αποτέλεσε την πιο σημαντική κατάκτηση της Νεωτερικότητας και είχε ανθρωπιστικό και ηθικό προσανατολισμό, αντικαθίσταται πλήρως από τον εργαλειακό Λόγο και ο τελευταίος τίθεται στην υπηρεσία της πιο αυταρχικής και παράλογης εξουσίας.⁷⁴ Ο άμεσος, βιομηχανικά οργανωμένος τρόπος με τον οποίον εξοντώνονταν οι Εβραίοι και όχι μόνο, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, αποδεικνύει του λόγου το αληθές.

---

⁷³ Χαραλάμπης, ό.π., σ. 34 – 36

⁷⁴ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 127

4β. Αντισημιτισμός: προέλευση, ιδεολογία και ιστορικά στοιχεία

Ασφαλώς ο αντισημιτισμός, που αποτελεί μία ιδιαίτερη μορφή ρατσισμού καθώς δεν σχετίζεται με τις δήθεν απόλυτες διαφορές ανάμεσα σε Άσπρους, Μαύρους και Κίτρινους, αλλά με το φόβο απέναντι στην εξασθένιση των διαφορών μεταξύ «αρίων» και «σημιτών» που αμφότεροι ανήκουν στους λευκούς⁷⁵, δεν πρωτοεμφανίστηκε ως στοιχείο της ναζιστικής ιδεολογίας. Έχει όμως πολύ βαθιές ρίζες μέσα στην ευρωπαϊκή και μεσογειακή ιστορία καθώς ως κατεξοχόν λαός της Διασποράς, ο εβραϊκός λαός υπέστη πολλούς και σκληρούς διωγμούς στη μακρά του ιστορία του. Πρόδρομος του αντισημιτισμού ήταν ο αντιουδαϊσμός που ξεκίνησε από την ύστερη Αρχαιότητα και είχε κυρίως θρησκευτικά αλλά και πολιτικά και οικονομικά αίτια.

Το επίκεντρο του αντιουδαϊσμού στην Αρχαιότητα ήταν η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπου οι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν από το Μέγα Αλέξανδρο αμέσως μετά την ίδρυση της πόλης, το 331 π.Χ. και τους παραχωρήθηκαν αρχικά ίσα δικαιώματα με τους Έλληνες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η κοινότητα των Εβραίων να αναπτυχθεί ιδιαίτερα και να συμμετέχει πολύ ενεργά στην οικονομική ζωή των αστικών κέντρων της ελληνιστικής περιόδου. Έτσι δημιουργήθηκε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ της ελληνικής και της εβραϊκής κοινότητας, και ιδιαίτερα μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Ρωμαίους, σημειώθηκαν άγριες επιθέσεις εναντίον των Εβραίων. Αν ο αντιουδαϊσμός των Ελλήνων είχε κυρίως οικονομικά αίτια, αυτός των Ρωμαίων είχε περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, καθώς οι Ρωμαίοι λάμβαναν σκληρά πειθαρχικά μέτρα ενάντια στους Εβραίους επαναστάτες που αμφισβητούσαν δυναμικά την εξουσία τους.⁷⁶

Η κατάσταση για τους Εβραίους έγινε ακόμα πιο δυσχερής μετά την επικράτηση του χριστιανισμού και την αναγόρευσή του σε μοναδική επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους. Κατά τη βυζαντινή εποχή οι χριστιανοί ανέπτυξαν ισχυρές προκαταλήψεις απέναντι στους Εβραίους εξαιτίας του ιουδαϊκού τους θρησκευματος, κάτι προς το οποίο συνέτεινε και η εσωστρέφεια της εβραϊκής κοινότητας, που την καθιστούσε ύποπτη στα μάτια των χριστιανών. Παρόλο που ο Απόστολος Παύλος κήρυττε την ισότητα όλων των ανθρώπων ενώπιον του Θεού, οι Πατέρες της

⁷⁵ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 248

⁷⁶ Ο.π., σ. 66 – 71

Εκκλησίας καλλιεργούσαν το μίσος και την εχθρότητα εναντίον των Εβραίων, αποδίδοντάς τους σατανικά και ζώδια χαρακτηριστικά, και έτσι ενίσχυαν τις θρησκευτικές προκαταλήψεις του χριστιανικού πληθυσμού. Μετά την επικράτηση της εικονολατρίας το 843, πολλοί Εβραίοι, που στην εποχή των εικονομάχων είχαν πολύ ευνοϊκότερη μεταχείριση, αναγκάστηκαν να εκχριστιανιστούν για να ξεφύγουν από τις διώξεις και το θάνατο. Όταν η Κωνσταντινούπολη καταλήφθηκε από τους Σταυροφόρους της Δύσης, οι διωγμοί των Εβραίων εντάθηκαν εξαιτίας του έντονου αντιουδαϊσμού των Σταυροφόρων. Η ολοκλήρωση του εκχριστιανισμού των Ρώσων το 988 συνέβαλε δε επίσης στην ανάπτυξη του αντιουδαϊσμού και στη Ρωσία.⁷⁷

Από την πρώτη σταυροφορία (1096 – 1099) και έπειτα σημειώθηκε νέα έξαρση του αντιεβραϊσμού, καθώς οι σταυροφόροι ευαγγελιζόμενοι την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους άπιστους, εξόντωναν τους Εβραίους καθώς διάφοροι ιεροκήρυκες υποδαύλιζαν το μίσος των χριστιανών εναντίον τους. Σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα οι Εβραίοι της Διασποράς αντιμετώπιζονταν από τη μεγάλη μάζα των χριστιανών ως προσωποποίηση του κακού, σύμφωνα με το μύθο του «περιπλανώμενου Ιουδαίου», του «Ashaverus». Σύμφωνα με αυτό το μύθο, ο Χριστός καταράστηκε τον Ashaverus να περιπλανιέται αιώνια, ζώντας μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, επειδή αυτός τον άφησε αβοήθητο και τον χλεύαζε στο δρόμο προς το Γολγοθά.⁷⁸ Στην Ισπανία όπου οι Εβραίοι είχαν εγκατασταθεί από τον 1ο αιώνα μ.Χ., το περιβάλλον έγινε εξαιρετικά αφιλόξενο για τους ίδιους, όταν το 1391 με αφορμή την πολιτική κρίση που είχε ξεσπάσει στη χώρα, ο κατώτερος κλήρος μαζί με χριστιανούς τους επιτέθηκαν. Χιλιάδες Εβραίοι της Ισπανίας, προκειμένου να σωθούν από τις διώξεις, ασπάστηκαν το χριστιανισμό.

Παρά τον εκχριστιανισμό τους, ο ισπανικός λαός τους αποκαλούσε προκλητικά «Μαρράνους» δηλαδή γουρούνια, επειδή εξακολουθούσαν να μην τρώνε χοιρινό κρέας. Οι Μαρράνοι όμως, κατά το 15ο αιώνα, έγιναν ιδιαίτερα ανταγωνιστικοί προς τους «Παλαιοχριστιανούς» Ισπανούς, προκαλώντας το φθόνο τους. Έτσι, ο διοικητής του Αλκαζάρ στο Τολέδο συνέταξε το «Καταστατικό του Τολέδο», σύμφωνα με την αρχή της «καθαρότητας του αίματος». Με βάση αυτή την αρχή, απαγορευόταν η κατάληψη δημόσιου αξιώματος σε όποιον Ισπανό είχε, μέχρι τρίτης γενιάς, κάποιον πρόγονο εβραϊκής ή μαυριτανικής καταγωγής. Με το διάταγμα της Αλάμπρα το 1492 από τους καθολικούς βασιλιάδες Φερδινάνδο της Αραγονίας και Ισαβέλλα της

⁷⁷ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 71 – 75

⁷⁸ Ο.π., σ. 77, 86, 87

Καστίλης, οι Εβραίοι εξαναγκάστηκαν να επιλέξουν ανάμεσα στον εκχριστιανισμό και την εγκατάλειψη της χώρας. Όσοι επέλεξαν ως νέο τόπο εγκατάστασης το γεωγραφικό χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέκτησαν αρκετά προνόμια. Στις ευρωπαϊκές χώρες όμως, το κλίμα ήταν εχθρικό για τους Εβραίους. Το 1349, με αφορμή μια επιδημία πανώλης, θεωρήθηκαν υπεύθυνοι και απομονώθηκαν χωροταξικά, ενώ το 1516 ο δόγης της Βενετίας ίδρυσε την πρώτη απομονωμένη εβραϊκή συνοικία στην περιοχή «ghetto» που σημαίνει χυτήριο κανονιών της πόλης. Αργότερα, ο Πάπας Παύλος Δ΄ της Ρώμης υποχρέωσε επίσης τους Εβραίους να ζήσουν σε γκέτο στις υποβαθμισμένες περιοχές της πόλης.

Στην ανατολική Ευρώπη, σημειώθηκαν μαζικές εκκαθαρίσεις του εβραϊκού πληθυσμού. Κατά την εξέγερση των Κοζάκων (1648 – 1649) που στόχευε στην απόσχιση της Ουκρανίας από την Πολωνία και την προσάρτησή της στη Ρωσία, όπως και κατά τη διάρκεια του ρωσοπολωνικού και του σουηδοπολωνικού πολέμου, εξοντώθηκαν από τους Κοζάκους, τους Σουηδούς και τους Ρώσους περίπου εκατό χιλιάδες Εβραίοι, τους οποίους δεν ήθελαν στις χώρες τους.⁷⁹ Αν και η αρχική εντύπωση ήταν πως η Μεταρρύθμιση θα κρατούσε ευνοϊκότερη στάση απέναντί τους, οι ελπίδες αυτές διαψεύστηκαν με την πάροδο του χρόνου. Ο ηγέτης των διαμαρτυρόμενων, Γερμανός θεολόγος Martin Luther (Μαρτίνος Λούθηρος), σκόπευε στην αρχή να εκχριστιανίσει τους Εβραίους αλλά όταν αντιλήφθηκε πως αυτό δεν ήταν εφικτό, έγραψε την πραγματεία «Σχετικά με τους Εβραίους και τα ψέματά τους». Εκεί συκοφαντούσε με τον πιο σκληρό τρόπο τους Εβραίους τους οποίους χαρακτήριζε «σπορά του Διαβόλου», και θεωρούσε ότι έπρεπε να καταστραφούν τα σπίτια, οι συναγωγές και τα σχολεία τους και να εκδιωχθούν από τη Γερμανία. Αντιθέτως, οι προτεστάντες καλβινιστές, που πήραν το όνομά τους από το Γάλλο θρησκευτικό μεταρρυθμιστή Jean Calvin, θεωρούσαν τον εβραϊκό λαό ως τον εκλεκτό του Θεού, όπως υποστήριζαν άλλωστε και οι ίδιοι οι Εβραίοι. Γενικότερα, οι Εβραίοι που είχαν υποστεί διώξεις και σε Αγγλία και Γαλλία το 13ο και 14ο αιώνα αντίστοιχα, εξαιτίας της αναγκαστικής, λόγω των απαγορεύσεων κατάληψης δημοσίων αξιωμάτων που τους είχε επιβληθεί, προσήλωσής τους στον εμπορικό και χρηματιστηριακό τομέα, φάνταζαν στα μάτια των χριστιανών ως οι κύριοι

---

⁷⁹ Ο.π., σ. 80 – 84

ανταγωνιστές τους στις αγορές των χωρών του Νέου Κόσμου, κάτι που ενίσχυε το φθόνο και την εχθρότητα εναντίον τους.⁸⁰

Μεταξέλιξη του θρησκευτικού αντιουδαϊσμού θεωρείται ο αντισημιτισμός, που όμως διαφέρει σημαντικά σε σχέση με τον πρώτο, καθώς συνδέθηκε με την αναγωγή των Εβραίων από θρησκευτική κοινότητα σε «φυλή» ή αλλιώς «ράτσα», την οποία οι αντισημίτες θεωρούσαν πολύ κατώτερη βιολογικά, πνευματικά και ηθικά από την «Ινδοευρωπαϊκή» ή «Άρια» φυλή. Εντός της νεωτερικότητας παράγεται ο «φανταστικός Εβραίος», όπως τον βλέπει ο πολίτης του έθνους – κράτους, η απεικόνιση του οποίου διαφέρει από αυτή του «παραδοσιακού Εβραίου», αφού πλέον ο Εβραίος καθίσταται «αόρατος» και άρα πιο επικίνδυνος. Η ανάδυση του «φανταστικού Εβραίου» λοιπόν, συνδέεται με την επικράτηση του κράτους – έθνους, της γλωσσολογίας, του επιστημονισμού και την εμφάνιση του μύθου της Άριας φυλής.⁸¹

Η εμφάνιση του αντισημιτισμού σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με τη διαδικασία πολιτικής χειραφέτησης των Εβραίων. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1791 η Γαλλική Εθνοσυνέλευση αποφάσισε να τους παραχωρήσει πλήρη πολιτικά δικαιώματα, ενώ ύστερα από αρκετές παλινδρομήσεις η οριστική, από νομικής πλευράς, πολιτική τους χειραφέτηση ολοκληρώθηκε στη Γαλλία το 1848. Στη Γερμανία, αυτή η χειραφέτηση δεν έγινε αποδεκτή από τη μεγάλη πλειοψηφία της κοινωνίας, καθώς θεωρήθηκε ξενόφερτη εξαιτίας της επιβολής της από τις ναπολεόντειες δυνάμεις κατοχής, ενώ και στην τσαρική Ρωσία οι προσπάθειες πολιτικής και νομικής εξίσωσης των Εβραίων με τους υπόλοιπους υπηκόους, προσέκρουε στον παραδοσιακό αντιουδαϊσμό και τον ανερχόμενο αντισημιτισμό των λαϊκών στρωμάτων, κυρίως της υπαίθρου.

Η επικράτηση του έθνους – κράτους ως νέου μοντέλου κυριαρχίας στη μετεπαναστατική περίοδο, υποχρέωσε όσους Εβραίους επιθυμούσαν να αφομοιωθούν στα κράτη που ζούσαν, να σταματήσουν να συμπεριφέρονται ως μια διακριτή εθνική και θρησκευτική κοινότητα. Στην εποχή του απολυταρχισμού, οι μόνοι Εβραίοι που απολάμβαναν προνόμια, ήταν εκείνοι που βρίσκονταν δίπλα στους ηγεμόνες και διαχειρίζονταν τα οικονομικά της Αυλής. Ύστερα όμως από τη Γαλλική Επανάσταση παραχωρήθηκαν προνόμια και σε Εβραίους τραπεζίτες, εμπόρους και χρηματιστές,

---

⁸⁰ Ο.π., σ. 84 – 86

⁸¹ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμό. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1998, σ. 27, 28

καθώς οι οικονομικές ανάγκες των κρατών ήταν πλέον μεγαλύτερες. Έτσι δημιουργήθηκε, με την πάροδο του χρόνου, η κοινωνική τάξη των πλούσιων Εβραίων, κάτι που εκμεταλλεύτηκαν οι πολέμοί τους για να δημιουργήσουν το μύθο του πλούσιου Εβραίου και να το χρησιμοποιήσουν ως ιδεολογικό όπλο εναντίον τους. Στη δημιουργία αυτού του μύθου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η οικογένεια Rothschild, που μετά το Συνέδριο της Βιέννης, είχε αναλάβει σχεδόν μονοπωλιακά την παροχή δανείων στις κυβερνήσεις των χωρών που αποσκοπούσαν στην αναδιοργάνωση του κρατικού τους μηχανισμού.⁸² Η ταύτιση όλων των Εβραίων με τους πλούσιους Εβραίους και τελικά με το Κεφάλαιο, οδήγησε στην εκδήλωση ενός «αριστερού» αντισημιτισμού καθώς ένα σημαντικό τμήμα της Αριστεράς που δαιμονοποιούσε τον καπιταλισμό, αντιμετώπιζε τον εβραϊσμό ως το μεγαλύτερο εχθρό στην πορεία προς την πραγματοποίηση των σοσιαλιστικών οραμάτων. Δείγματα αντισημιτισμού μπορεί κανείς να βρει στους θεωρητικούς του σοσιαλισμού όπως στους Marx, Proudhon, Fourier.⁸³ Ο αντισημιτισμός αριστερής προέλευσης εξακολουθεί να υφίσταται και σήμερα κάτω από το μανδύα του αντιιμπεριαλισμού και αντισιωνισμού.

Ο αντισημιτισμός τόσο στη Γαλλία όσο και στη Γερμανία, συνδέθηκε με τον εθνικισμό. Η ήττα στο γαλλο-πρωσικό πόλεμο (1870-1871) και η συνακόλουθη απώλεια της Αλσατίας και της Λορένης, οδήγησε στη Γαλλία σε μια έξαρση του αντισημιτισμού καθώς οι Εβραίοι θεωρήθηκαν, ως συνήθως, υπαίτιοι για τα δεινά της χώρας. Το «Σκάνδαλο του Παναμά» (1889) ήταν η αφορμή για τις πρώτες οργανωμένες αντισημιτικές αντιδράσεις, καθώς περίπου μισό εκατομμύριο Γάλλοι μικροεπενδυτές έχασαν τα χρήματά τους, όταν η γαλλική εταιρία που είχε αναλάβει την κατασκευή της Διώρυγας του Παναμά χρεοκόπησε. Η διαφθορά που ήταν εμφανής στην υπόθεση στην οποία συμμετείχαν και Εβραίοι, όπως και η παρέμβαση Εβραίων τραπεζιτών για να πραγματοποιηθεί τελικά το έργο της Διώρυγας, αναζωπύρωσε το γαλλικό αντισημιτισμό που κορυφώθηκε με την «Υπόθεση Ντρέυφους» (1894-1906).⁸⁴

Ο Γάλλος εβραϊκής καταγωγής αξιωματικός, Alfred Dreyfus, κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη το 1894 για κατασκοπία προς όφελος της Γερμανίας. Το γεγονός αυτό έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εχθρούς του

⁸² Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 189 – 198

⁸³ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 249

⁸⁴ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 200

εβραϊσμού στη Γαλλία, που κατηγόρησαν όλους τους Εβραίους ως προδότες του γαλλικού έθνους. Η «Υπόθεση Ντρέυφους» δίχασε τον πολιτικό κόσμο αλλά και το γαλλικό λαό σε υποστηρικτές και πολέμιους του Ντρέυφους (Dreyfusards και Anti-Dreyfusards). Με το μέρος του Ντρέυφους τάχθηκαν προοδευτικοί άνθρωποι της Γαλλίας από τους χώρους της πολιτικής, των γραμμάτων και της τέχνης όπως οι G. Clemenceau, J. Jaures και ο E. Zola, του οποίου το περίφημο άρθρο «Κατηγορώ» (1898) συνέβαλε στην αφύπνιση των συνειδήσεων των Γάλλων πολιτών. Οι προσπάθειες αυτές οδήγησαν στην αναθεώρηση της δίκης και τελικά αποκαλύφθηκε η συκοφαντία σε βάρος του Ντρέυφους από τον ταγματάρχη Esterhazy, ο οποίος είχε παραδώσει άκρως απόρρητα στοιχεία στους Γερμανούς για προσωπικούς λόγους. Έτσι, ο Esterhazy φυλακίστηκε, ενώ στον Ντρέυφους χορηγήθηκε χάρη το 1899, αφού πρώτα η ποινή του είχε μετατραπεί σε φυλάκιση δέκα ετών. Μετά από πολλές περιπέτειες αποκαταστάθηκε το 1906 η τιμή του και επανεντάχθηκε στο γαλλικό στράτευμα.

Παρόλα αυτά, σε ιδεολογικό επίπεδο, το ζήτημα παρέμεινε ανοιχτό, και οι αντίπαλοι του Ντρέυφους συνέχιζαν να χρησιμοποιούν την υπόθεσή του για να διαδίδουν τις αντισημιτικές τους θέσεις. Ο αντισημιτισμός στη Γαλλία ήταν διαδεδομένος και στη Δεξιά αλλά και στην Αριστερά. Από τη μία πλευρά οι σοσιαλιστές ταύτιζαν τους Εβραίους με τον καπιταλισμό και τον εκσυγχρονισμό που απειλούσε τους μικροβιοτέχνες, ενώ από την άλλη οι συντηρητικοί και ιδιαίτερα οι κάτοικοι της υπαίθρου που αρνούσαν τη Νεοτερικότητα, θεωρούσαν τους Εβραίους υπεύθυνους για την παρακμή των παραδοσιακών αξιών. Στη δεκαετία του 1930 δημιουργήθηκαν στη Γαλλία φασιστικές και άκρως αντισημιτικές οργανώσεις όπως το «Γαλλικό Λαϊκό Κόμμα» και η «Γαλλική Δράση», και όταν το 1936 πήρε την εξουσία το λαϊκό μέτωπο με πρωθυπουργό το σοσιαλιστή ηγέτη Leon Blum, οι αντισημίτες αντέδρασαν εντονότατα θεωρώντας πως η Γαλλία είχε γίνει έρμαιο των Εβραίων. Το δοσιλογικό καθεστώς του Vichy που εγκαθιδρύθηκε στη Γαλλία μετά την κατάληψή της από τους Ναζί, το 1940, ψήφισε ρατσιστικούς, αντισημιτικούς νόμους παρόμοιους με αυτούς της Νυρεμβέργης, και ακολούθησε γενικότερα μία απολύτως αντιεβραϊκή πολιτική, παραδίδοντας χιλιάδες Γερμανούς Εβραίους που είχαν ζητήσει πολιτικό άσυλο στη Γαλλία, στις δυνάμεις κατοχής για να τους

εξοντώσουν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κάτι που δεν συνέβη με τους Εβραίους που ήταν Γάλλοι πολίτες.⁸⁵

Στη Γερμανία, έπειτα από την ενοποίηση της χώρας το 1871, παρουσιάστηκαν έντονες εθνικιστικές τάσεις που συνοψίζονταν στην ιδεολογία του παγγερμανισμού. Η οικονομική ύφεση που ακολούθησε την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1873 και ολοκληρώθηκε το 1896, όπως και το γεγονός ότι αρκετοί Εβραίοι κατείχαν υψηλές θέσεις και είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα και στις επιστήμες, έδωσαν την αφορμή για την έξαρση του αντισημιτισμού καθώς αρκετοί Γερμανοί και κυρίως τα θύματα του εκσυγχρονισμού αλλά και διανοούμενοι και φοιτητές ανέπτυξαν αισθήματα μίσους και φθόνου για τους Εβραίους. Άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης σαν το φιλόσοφο Paul Anton Lagarde, τον ιστορικό Heinrich von Treitschke και το μουσικοσυνθέτη Richard Wagner εξέφρασαν ανοιχτά τις ακραίες αντισημιτικές τους αντιλήψεις επηρεάζοντας σημαντικό μέρος της κοινής γνώμης.⁸⁶ Αντισημιτικές τάσεις υπήρχαν και ανάμεσα στους σοσιαλιστές της Γερμανίας, όπως στον Karl Eugen Dühring, που θεωρούσε ότι οι Εβραίοι αποτελούν μία ιδιαίτερα επικίνδυνη για τα ήθη και τον πολιτισμό των άλλων λαών, φυλή, και πως ακόμα κι αν άλλαζαν θρήσκευμα, οι ιδιότητες που εκ φύσεως τους χαρακτηρίζουν θα παρέμεναν ίδιες. Αντισημιτικά στοιχεία μπορεί να βρει κανείς και στο Marx και κυρίως στο αμφιλεγόμενο δοκίμιό του «Σχετικά με το εβραϊκό ζήτημα» (1844) ενώ ο Karl Kautsky στη μελέτη του «Φυλή και ιουδαϊσμός», παρότι ο ίδιος Εβραίος, τονίζει πως οι Εβραίοι έχουν μια φετιχιστική σχέση με το χρήμα και τα υλικά αγαθά.

Μετά την ήττα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, η κατάσταση στο εσωτερικό της Γερμανίας από οικονομικής και πολιτικής άποψης, ήταν τραγική. Η εξαθλίωση των λαϊκών στρωμάτων και η συνακόλουθη ανασφάλεια που επικράτησε, αλλά και η αδυναμία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, έδωσε την ευκαιρία στους αντιδραστικούς κύκλους να διαδώσουν το μύθο της «πισώπλατης μαχαιριάς» σύμφωνα με τον οποίο σοσιαλιστές, κομμουνιστές και Εβραίοι είχαν οργανώσει στη διάρκεια του πολέμου συνωμοσία εις βάρος της ανίσχυρης Γερμανίας. Στην ταύτιση, από την πλευρά των ακροδεξιών, των Εβραίων με τον κομμουνισμό συνέβαλε και το γεγονός της συμμετοχής πολλών Εβραίων επαναστατών στην Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 στη Ρωσία. Εξάλλου, ο Χίτλερ στο βιβλίο του «Ο

⁸⁵ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 200 – 207

⁸⁶ Ο.π., σ. 208 – 213

Αγώνας μου» που δημοσιεύτηκε το 1925, δαιμονοποιεί τους Εβραίους και φανερώνει τις προθέσεις του απέναντί τους, που θα γίνουν πράξη όταν οι Ναζί θα καταλάβουν την εξουσία και η ρατσιστική ιδεολογία και πρακτική θα αποτελέσει βασικό θεμέλιο του γερμανικού κράτους, δημιουργώντας έναν κρατικό ρατσισμό.

Το σώμα των SS, με επικεφαλής τον Heinrich Himmler, ανέλαβε κατά κύριο λόγο την εφαρμογή της αντιεβραϊκής πολιτικής στη Γερμανία, τρομοκρατώντας την εβραϊκή κοινότητα με πογκρόμ, δολοφονίες και εγκλεισμούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τη νύχτα της 9ης προς 10η Νοεμβρίου 1938 που ονομάστηκε «Νύχτα των Κρυστάλλων», το ειδικό σώμα των SA επιτέθηκε με πρωτοφανή βιαιότητα κατά των Εβραίων, δολοφονώντας και χτυπώντας πολλούς από αυτούς, ενώ λεηλάτησε, κατέστρεψε και έκαψε συναγωγές και οποιοδήποτε εβραϊκό κατάστημα ή σπίτι έβρισκε μπροστά του, με σκοπό να περάσουν οι εβραϊκές ιδιοκτησίες στους Γερμανούς. Στη συνέχεια, το ναζιστικό καθεστώς επέβαλε στους Εβραίους να πληρώσουν τις ζημιές και οι επιχειρήσεις τους εξαγοράστηκαν από «άριους» σε εξευτελιστικές τιμές. Η θέση των Εβραίων έγινε πιο δυσχερής μετά τους «Νόμους της Νυρεμβέργης» και οι Ναζί τους καταδίωξαν και εκτός Γερμανίας. Ακολούθησε η οργανωμένη γενοκτονία των Εβραίων που αποφασίστηκε τον Ιανουάριο του 1942, την υψηλή εποπτεία της οποίας είχε αναλάβει ο Adolf Eichmann. Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Πολωνίας, της Αυστρίας, της Γερμανίας και αλλού, η μαζική εξόντωση των Εβραίων, των Τσιγγάνων αλλά και αρκετών Σλάβων, κυρίως Ρώσων, ομοφυλόφιλων και ατόμων με ειδικές ανάγκες, έγινε με τη χρήση του δηλητηριώδους αερίου Zyklon, αφού πρώτα πολλοί από αυτούς μετατράπηκαν σε πειραματόζωα για τη διερεύνηση των ορίων του ανθρώπινου οργανισμού και των «γενετικών αιτιών» ορισμένων ασθενειών.⁸⁷

Ο αντισημιτισμός αναπτύχθηκε έντονα και σε άλλες χώρες, και ιδιαίτερα σε Αυστρία, Πολωνία, Ουκρανία, Ρουμανία και στη Ρωσία. Στην Αυστρία, από τα τέλη του 19ου με τις αρχές του 20ού αιώνα, άρχισε να εμφανίζεται ο πολιτικός αντισημιτισμός. Ο δημοφιλέστερος θεωρητικός του αντισημιτισμού στην Αυστρία ήταν ο August Rohling, καθηγητής θεολογίας στο γερμανικό Πανεπιστήμιο της Πράγας. Στην πραγματεία του «Ο Εβραίος του Ταλμούδ» παρουσιάζει επιλεκτικά

---

⁸⁷ Ο.π., σ. 213 – 226, 228

ορισμένα αποσπάσματα του Ταλμούδ⁸⁸, μέσω των οποίων προσπαθεί να αποδείξει ότι οι Εβραίοι είναι ανήθικοι και αποσκοπούν στην παγκόσμια κυριαρχία. Ο Rohling ήταν οπαδός του παγγερμανισμού και τόνιζε πως ο αντισημιτισμός ήταν το βασικό στοιχείο της ιδεολογίας του. Άλλοι γνωστοί αντισημίτες της Αυστρίας ήταν οι πολιτικοί Georg Ritter von Schonerer και Karl Lueger που καλλιεργούσαν το αντιεβραϊκό κλίμα στις τάξεις του αυστριακού λαού.

Η πολιτική χειραφέτηση των Εβραίων συνδέθηκε με τον αντισημιτισμό και στην Πολωνία όπως συνέβη στις περισσότερες χώρες, εξαιτίας του οικονομικού ανταγωνισμού που ανέπτυξαν με την πολωνική αστική τάξη και την αντίθεση που δημιουργήθηκε με τα παραδοσιακά αγροτικά στρώματα. Μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας της Πολωνίας, το 1918 και την ανάληψη της προεδρίας από τον Josef Pilsudski, οι αντισημιτικές εκδηλώσεις πολλαπλασιάστηκαν και στη δεκαετία του 1930 έγιναν ακόμα πιο επικίνδυνες. Το 1934 δολοφονήθηκε ο πρώτος πρόεδρος της Πολωνικής Δημοκρατίας, Gabriel Narutowicz που ήταν εβραϊκής καταγωγής, ενώ το 1938, η πολωνική κυβέρνηση δεν άφησε τους 17000 Πολωνοεβραίους, οι οποίοι είχαν απελαθεί από τη Γερμανία να εισέλθουν στη χώρα. Ακόμα και μετά τη λήξη του πολέμου, οι Εβραίοι που είχαν επιβιώσει υπέστησαν νέες διώξεις από τους Πολωνούς εθνικιστές και θρήνησαν αρκετά θύματα. Έτσι, το 1968, περίπου τριάντα χιλιάδες Εβραίοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στο Ισραήλ.

Ιδιαίτερα δυσχερής ήταν και η θέση των Εβραίων στη Ρωσία, όπου το εβραϊκό στοιχείο έκανε έντονη την παρουσία του μετά το διαμελισμό της Πολωνίας, που εξανάγκασε χιλιάδες φτωχούς Εβραίους να εισρεύσουν στη χώρα, όπου εξαρχής αντιμετώπισαν την προκατάληψη του ρωσικού λαού και της τσαρικής εξουσίας. Αρκετοί Εβραίοι αποφάσισαν να συμμετάσχουν στα επαναστατικά κινήματα για να λύσουν τα προβλήματά τους, όμως οι ενέργειές τους είχαν αντίθετα αποτελέσματα. Οι τσαρικές αρχές εκμεταλλεύτηκαν την επαναστατική δράση ορισμένων Εβραίων για να προπαγανδίσουν τις αντισημιτικές ιδέες τους. Τη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου Β' από αναρχικούς τρομοκράτες, το 1881, ακολούθησαν τρομακτικοί διωγμοί εναντίον των Εβραίων. Το 1906 η μυστική υπηρεσία του τσαρικού καθεστώτος, «Οχράνα», κυκλοφόρησε τα περίφημα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών», μέσω των οποίων επιχειρούσαν να αποδείξουν ότι οι Εβραίοι υποκινούσαν

---

⁸⁸ Το Ταλμούδ που σημαίνει διδασκαλία αποτελείται από δύο σημαντικά θρησκευτικά κείμενα του Ιουδαϊσμού (mishna, gemara) τα οποία συνοψίζουν σχεδόν ολόκληρη την εβραϊκή μεταβιβλική παράδοση

την Επανάσταση και συνωμοτούσαν για να κυριαρχήσουν σε ολόκληρο τον κόσμο⁸⁹. Το 1921 αποκαλύφθηκε ότι τα «Πρωτόκολλα» ήταν πλαστά, όμως ακόμα και σήμερα οι αντισημιτικοί κύκλοι πιστεύουν στην εγκυρότητά τους.⁹⁰ Οι διώξεις στην τσαρική Ρωσία ανάγκασαν πολλούς Εβραίους να μεταναστεύσουν στις ΗΠΑ, στην Παλαιστίνη αλλά και σε χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης όπου, ιδιαίτερα στη Γερμανία, συνάντησαν τη δυσπιστία των ήδη εγκατεστημένων Εβραίων, που δυσανασχετούσαν επειδή θεωρούσαν ότι οι αμόρφωτοι και θρησκόληπτοι μετανάστες Εβραίοι θα έπλητταν το κύρος και τη θέση τους μέσα στην κοινωνία. Δημιουργήθηκε λοιπόν, κατά κάποιον τρόπο, και ένας «ενδοεβραϊκός αντισημιτισμός».⁹¹

Η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, το 1948 και η φοβερή διαμάχη με τους Άραβες άνοιξε έναν νέο κύκλο αντισημιτισμού. Τα ψυχολογικά τραύματα που δημιούργησε στους Εβραίους το Ολοκαύτωμα, οδήγησαν αρκετούς από αυτούς να αναπτύξουν σύνδρομο καταδίωξης, δυσπιστώντας απέναντι στον οποιοδήποτε και αντιδρώντας υπερβολικά προκειμένου να αποκλείσουν την πιθανότητα να υποστούν ξανά τα ίδια στο μέλλον. Η ιμπεριαλιστική πολιτική που εφάρμοσε το Ισραήλ έναντι των Αράβων οδήγησε και τις δύο πλευρές στην επιλογή της βίας ως μοναδικού μέσου επίλυσης των διαφορών τους. Επικράτησε πόλωση και φανατισμός ανάμεσα στις αντιμαχόμενες παρατάξεις, με αποτέλεσμα να μην έχει βρεθεί ακόμα μία ικανοποιητική λύση για αυτό το φλέγον ζήτημα της Μέσης Ανατολής. Παλαιστίνιοι και Ισραήλ εξακολουθούν να πολεμούν μεταξύ τους με μίσος. Πρόκειται για έναν πόλεμο με εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Το άλτο, προς το παρόν, πρόβλημα της Μέσης Ανατολής έχει συντελέσει στη δυναμική επανεμφάνιση του αντισημιτισμού.

Τα αντισημιτικά αισθήματα τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς γίνονται αντικείμενα απόθησης κάτω από το πέπλο του αντιιμπεριαλισμού και της αντίθεσης με το σιωνισμό που είναι ο εθνικισμός του Ισραήλ.⁹² Μάλιστα, από την πλευρά της Αριστεράς, ο αντισημιτικός λόγος εμφανίζεται ως αντιρατσιστική ιδεολογία. Σύμφωνα με τον Taguieff, η σοβιετική προπαγάνδα των δεκαετιών του 1960 και 1970 συνέβαλε καθοριστικά προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι, ένα τμήμα της άκρας Αριστεράς θεωρεί θεμιτή ή έστω «κατανοητή» τη δράση των ισλαμιστών καμικάζι και τις δολοφονίες αθώων, άμαχων πολιτών του Ισραήλ. Κατά την άποψή τους, οποιαδήποτε πράξη τυφλής βίας, εάν προέρχεται από φτωχούς και καταπιεσμένους

⁸⁹ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 230 – 235

⁹⁰ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 252

⁹¹ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 235, 236

⁹² Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...* ό.π., σ. 254, 255

ανθρώπους, είναι δικαιολογημένη, ενώ το Ισραήλ και ο σιωνισμός ταυτίζονται με το ναζισμό.⁹³ Από την άλλη, τα αραβικά και ισλαμικά ΜΜΕ αναπαράγουν σε καθημερινή βάση, τα ναζιστικά, αντισημιτικά στερεότυπα.

4γ. Ο ρατσισμός απέναντι στους Μαύρους

Οι προκαταλήψεις εναντίον των μαύρων, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη με τους Εβραίους, δεν είχαν εμφανιστεί από την Αρχαιότητα. Τόσο οι αρχαίοι Έλληνες όσο και οι Ρωμαίοι πίστευαν ότι οι εξωτερικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων οφείλονται στις κλιματικές συνθήκες και όχι σε διαφορετικό βιολογικό υπόβαθρο.⁹⁴ Η πρώτη φορά που σημειώθηκαν κρούσματα αντινεγρισμού ήταν στα τέλη του 18ου αιώνα, στις αγγλικές αποικίες της Καραϊβικής, με αφορμή το κίνημα των μαύρων για την κατάργηση της δουλείας. Ο πρώτος θεωρητικός του αντινεγρισμού ήταν ο Άγγλος Edward Long ο οποίος, στο έργο του «Ιστορία της Ιαμαϊκής» (1774), ισχυρίζεται πως οι μαύροι είναι δούλοι εκ φύσεως και μοιάζουν περισσότερο με πιθήκους παρά με ανθρώπους. Το περιοδικό «Columbia Magazine» δημοσίευσε τις απόψεις του που αποτέλεσαν τη Βίβλο του ρατσισμού της βόρειας Αμερικής, το 1788.

Το δουλοκτητικό σύστημα επικράτησε πλήρως στη βόρεια Αμερική όπως και στις αγγλικές και γαλλικές αποικίες της Καραϊβικής. Αντίθετα, οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι κατακτητές στη νότια και κεντρική Αμερική είχαν ήδη, από το 1542 και το 1570 αντίστοιχα, καταργήσει τη δουλεία. Οι πρώτοι δούλοι πήγαν στην Αμερική το 1619 ενώ το 1860, από τα δώδεκα εκατομμύρια του συνολικού πληθυσμού των ΗΠΑ, τα τέσσερα ήταν δούλοι. Γενικά, οι λευκοί συνήθιζαν να χρησιμοποιούν τους μαύρους ως αντικείμενα ενώ η στάση των προτεσταντών Αγγλοσαξόνων ήταν πιο σκληρή από αυτή των Γάλλων απέναντί τους. Με την απαρχή της βιομηχανικής επανάστασης, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, λόγω της ανάγκης εργατικών χεριών,

---

⁹³ Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Αντιστασιακή εβραιοφοβία ή αντίσταση στην εβραιοφοβία;» στο: Ρ.- Α. Taguieff, *Η νέα εβραιοφοβία*, Alain Finkielkraut, Στο *όνομα του Άλλου*, Πόλις, Αθήνα, 2005, σ. 213, 214

⁹⁴ Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 89

κάποιες από τις βόρειες πολιτείες προχώρησαν στην απελευθέρωση των δούλων σε αντίθεση με τις νότιες που διατήρησαν το καθεστώς της δουλείας. Όταν ο πρόεδρος της Αμερικής Abraham Lincoln αποφάσισε, το 1862, την κατάργηση της δουλείας, οι νότιες πολιτείες αποσχίστηκαν και ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος (1863 – 1865). Την ήττα των Νοτίων ακολούθησε η κατάργηση της δουλείας σε ολόκληρη την Αμερική. Παρά το γεγονός αυτό όμως, οι Αφροαμερικανοί δεν εξισώθηκαν επί της ουσίας με τους λευκούς.⁹⁵

Ο ρατσισμός των λευκών εκδηλώθηκε ως αντίδραση στη χειραφέτηση των μαύρων δούλων και οδήγησε αρκετούς κυβερνήτες διάφορων πολιτειών να ψηφίσουν νόμους που θεσμοποιούσαν τις φυλετικές διακρίσεις όπως ήταν οι απαγορεύσεις γάμων και ερωτικών σχέσεων μεταξύ λευκών και μαύρων που εφαρμόστηκαν σε τριάντα από τις σαράντα επτά πολιτείες των ΗΠΑ. Οι μαύροι ζούσαν περιθωριοποιημένοι στα γκέτο και αντιμετώπιζαν την τρομοκρατία παρακρατικών ρατσιστικών οργανώσεων που χτυπούσαν και δολοφονούσαν πολλούς από αυτούς. Η πλέον γνωστή και ακραία τέτοιου είδους οργάνωση ήταν η Ku- Klux- Klan η οποία ιδρύθηκε το 1865.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, οι μαύροι άρχισαν να διεκδικούν πιο δυναμικά τα δικαιώματά τους και το 1910 ιδρύθηκε η «National Association for the Advancement of Colored People» (Ενωση για την Πρόοδο των Έγχρωμων Ατόμων) που στόχευε στην υπεράσπιση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των μαύρων στις ΗΠΑ. Εξαιτίας της έντονης και ταχύτατης εκβιομηχάνισης, δημιουργήθηκε ένα κύμα μετανάστευσης μαύρων από το Νότο προς τα βιομηχανικά κέντρα του Βορρά όπου ζούσαν στα γκέτο, κάτω από άθλιες συνθήκες. Το καλοκαίρι του 1919, σημειώθηκαν μαζικές δολοφονίες μαύρων με αφορμή τις διαδηλώσεις κατά των φυλετικών διακρίσεων. Ακόμα και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι φυλετικοί διαχωρισμοί εξακολουθούσαν ουσιαστικά να υφίστανται.

Ο αιδεσιμότατος Martin Luther King ηγήθηκε του κινήματος των μαύρων για την απόκτηση ατομικών δικαιωμάτων. Στο Harlem της Νέας Υόρκης, το 1964 και στο Watts του Λος Άντζελες, το 1965, εξαγριωμένοι μαύροι επιτέθηκαν και λεηλάτησαν καταστήματα λευκών. Οι βίαιες αντιδράσεις τους ανάγκασαν τον πρόεδρο των ΗΠΑ, Lyndon B. Johnson, να εξαγγείλει, το 1965, την πολιτική της «μεγάλης κοινωνίας» που στόχευε στη νομική και αστική εξίσωση μαύρων και λευκών κάτι που στην πράξη, με εξαίρεση ορισμένα τμήματα του μαύρου πληθυσμού που βελτίωσαν την

---

⁹⁵ Ο.π., σ. 175 – 178

κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση, δεν είχε ικανοποιητικά αποτελέσματα. Επί προεδρίας Ronald Reagan, οι φτωχοί Αφροαμερικάνοι βρέθηκαν σε δεινή θέση εξαιτίας της νεοσυντηρητικής πολιτικής που εφάρμοσε.⁹⁶

Η πιο ακραία μορφή ρατσισμού και μάλιστα κρατικού σε βάρος των μαύρων εκδηλώθηκε στη Νότια Αφρική, με το καθεστώς του Apartheid που βασίστηκε στο φυλετικό διαχωρισμό του πληθυσμού της χώρας σε λευκούς, εγχρώμους που ήταν οι μιγάδες και οι Ασιάτες και μαύρους. Ασφαλώς, οι λευκοί βρίσκονταν μακράν στην ευνοϊκότερη θέση σε αντίθεση με τους υπόλοιπους οι οποίοι, με εξαίρεση μία κατηγορία μιγάδων, δεν μπορούσαν καν να εκλέξουν και να εκλεγούν. Το 1912 – 1913 ψηφίστηκε νόμος που υποχρέωνε τους μαύρους να μεταφερθούν σε άγονες περιοχές εγκαταλείποντας τη γη τους χωρίς να έχουν το δικαίωμα να μετακινούνται ελεύθερα. Έτσι, οι συνθήκες ζωής τους έγιναν ακόμη δυσμενέστερες στην ύπαιθρο ενώ και στα βιομηχανικά κέντρα αναγκάζονταν να δουλεύουν κάτω από άθλιες συνθήκες κάνοντας τις πιο βαριές και ανθυγιεινές εργασίες. Φυσικά απαγορευόταν η συμμετοχή τους στα εργατικά συνδικάτα των λευκών και αυτό τους οδήγησε στη δημιουργία της «Ένωσης Αφρικανών Βιομηχανικών Εργατών και Υπαλλήλων» το 1920. Η οργάνωση αυτή όμως διαλύθηκε το 1929 υπό την πίεση του εργατικού και του κομμουνιστικού κόμματος των λευκών της Νότιας Αφρικής. Η γενική, αιματηρή απεργία των λευκών εργατών, το 1922, συντέλεσε στην απόφαση της κυβέρνησης να ψηφίσει νόμο, τον «Job Reservation Act», ο οποίος εξωθούσε τους μαύρους εργάτες από θέσεις εργασίας προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι λευκοί.

Οι μαύροι είχαν, ήδη από το 1912, αντιδράσει στην περιθωριοποίησή τους με την ίδρυση του «Νοτιοαφρικανικού Κογκρέσου Ιθαγενών» που στη συνέχεια μετονομάστηκε σε «Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο» (African National Congress, ANC). Από το 1953, επικεφαλής του ANC τέθηκε ο Nelson Mandela. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το Εθνικό Κόμμα της Νότιας Αφρικής κήρυττε την ξεχωριστή ανάπτυξη κάθε φυλής στο γεωγραφικό χώρο που της αναλογεί. Τα μέτρα εναντίον των μαύρων περιορίστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970, μετά τις εξεγέρσεις τους στα γκέτο όπου ζούσαν. Το 1993, το άπαρτχάιντ καταργήθηκε και το 1994, στις πρώτες ελεύθερες εκλογές της χώρας, πρόεδρος εκλέχθηκε ο ηγέτης του κινήματος των μαύρων, Nelson Mandela. Παρόλο που ο ΟΗΕ κατηγορούσε το άπαρτχάιντ για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, αρκετές χώρες, ανάμεσά τους και δημοκρατικές,

---

⁹⁶ Ο.π., σ. 179 – 181

συνεργάστηκαν με το καθεστώς για να έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στα πολύτιμα μεταλλεύματα της Νότιας Αφρικής.⁹⁷

Η κατάργηση της δουλείας και η χειραφέτηση των μαύρων, στην οποία συνέβαλαν οι αντιρατσιστικές οργανώσεις τόσο των ίδιων όσο και των λευκών, έδειξε τα όριά της καθώς οι απόγονοι των μαύρων δούλων δεν παύουν στην πλειονότητά τους να βρίσκονται, τουλάχιστον στην αφετηρία της ζωής τους, σε μειονεκτική θέση όσον αφορά το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο⁹⁸ ενώ και ο ρατσισμός εναντίον τους, παρόλο που δεν είναι θεσμοποιημένος ούτε βρίσκεται στην έξαρση του παρελθόντος, εξακολουθεί να υφίσταται.

---

⁹⁷ Ο.π., σ. 182 – 185

⁹⁸ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...*, ό.π., σ. 257

4δ. Το πέρασμα από το βιολογικό στον πολιτισμικό ρατσισμό

Ο σύγχρονος ρατσισμός, σε ιδεολογικό επίπεδο, όπως αναφέρει ο Μπαλιμπάρ, επικεντρώνεται κυρίως γύρω από το πολύπλοκο ζήτημα της μετανάστευσης. Πρόκειται για έναν «ρατσισμό χωρίς φυλές»⁹⁹ καθώς δεν επιχειρείται να θεμελιωθεί με ψευδοεπιστημονικά επιχειρήματα αλλά πάνω στη δήθεν ασυμβατότητα των πολιτισμών που υποτίθεται πως, εξαιτίας των διαφορών τους, οδηγούνται αναπόφευκτα σε σύγκρουση. Ο κύριος θεωρητικός εκφραστής αυτής της θέσης στη Δύση είναι ο Αμερικανός καθηγητής Σ. Χάντιγκτον.¹⁰⁰ Αρκετοί θιασώτες τέτοιων αντιλήψεων απορρίπτουν με πάθος την άποψη ότι ο λόγος τους εμπεριέχει ρατσιστικά στοιχεία και ισχυρίζονται ότι απλώς περιγράφουν την αντικειμενική πραγματικότητα εκμεταλλευόμενοι τις υπαρκτές διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς. Μάλιστα εμφανίζονται ως κοινωνικά ευαισθητοποιημένα άτομα που ενδιαφέρονται και για τα θύματα του ρατσισμού, αρκεί βεβαίως αυτά να βρίσκονται σε σημαντική γεωγραφική απόσταση από τους ίδιους.¹⁰¹ Έτσι, η κοινωνική ευαισθησία καθίσταται επιλεκτική και βασίζεται στο κριτήριο της μέγιστης απόστασης από τις ομάδες ατόμων των οποίων θίγονται τα δικαιώματα ούτως ώστε αυτές να είναι ακίνδυνες για την πολιτική κοινότητα στην οποία ανήκουν όσοι «ενδιαφέρονται» για τα προβλήματά τους.¹⁰²

Σύμφωνα με τον Taguieff, ο σύγχρονος ρατσισμός βασίζεται στη «ρατσιστικοποίηση του δικαιώματος στη διαφορά»¹⁰³. Ο ίδιος χρησιμοποιεί τον όρο «μειξοφοβία» για να χαρακτηρίσει τη νέα μορφή του ρατσισμού που απολυτοποιεί τις διαφορετικές πολιτισμικές κληρονομίες, επαινεί τον κοινοτισμό και απεχθάνεται οτιδήποτε οικουμενικό.¹⁰⁴ Η χρήση της έννοιας του πολιτισμού γίνεται πλέον με τέτοιο τρόπο, ώστε ο «πολιτισμός» να πλησιάζει όλο και περισσότερο τη «φύση», καθώς οι άνθρωποι επιχειρείται να προσδιοριστούν αποκλειστικά στη βάση μιας

⁹⁹ «Υπάρχει «νεορατσισμός»;», στο Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1992, σ. 35

¹⁰⁰ Βλ. Σ. Χάντιγκτον, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1993

¹⁰¹ Δημήτρης Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002, σ. 265 – 267

¹⁰² Δημήτρης Χριστόπουλος, «Κριτική του φιλελεύθερου χώρου των δικαιωμάτων», *Δελτίο Θυέλλης 13: Τα δικαιώματα στη «Νέα Εποχή»*, Αθήνα, 1999, σ. 54

¹⁰³ Γκασμέντ Καπλάνι, «Σύγχρονος ρατσισμός: «ρατσισμός χωρίς φυλές»» στο: *Η αναζήτηση του Άλλου ως αναγκαία προϋπόθεση για τον επαναπροσδιορισμό του εγώ. Οι αναπαραστάσεις της Αλβανίας και των Αλβανών στον ελληνικό έντυπο τύπο. Οι αναπαραστάσεις της Ελλάδας και των Ελλήνων στον αλβανικό έντυπο τύπο...ό.π.*, σ. 85 από: P.- A. Taguieff, *La force du prejudice, essai sur le racisme et ses doubles*, La Decouverte, Paris, 1987, σ.15

¹⁰⁴ Ο.π., σ. 86

«ανέκαθεν αμετάλλακτης και αναμφισβήτητης καταγωγής»¹⁰⁵. Έτσι, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ώστε, μέσω του επονομαζόμενου «ανταγωνισμού των πολιτισμών», να προκύψει μία νέα ιεράρχηση των ανθρώπων, που παραμένουν πάντοτε «ελαττωματικοί καταναλωτές» προσπαθώντας να προσαρμοστούν στις σύγχρονες συνθήκες ζωής μιας καταναλωτικής και ατομικιστικής κοινωνίας, ανάλογα με την πολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκουν. Επομένως, ο νεορατσισμός εντάσσεται στα νέα κοινωνικά δεδομένα και δεν ασχολείται τόσο με γονιδιακές διαφορές¹⁰⁶, όσο με μηχανισμούς ένταξης και αποκλεισμού των ατόμων με βάση την «καταγωγή», το «συναίσθημα» ή την «υπηκοότητα».¹⁰⁷

Ο πολιτισμικός ή διαφορικός ρατσισμός εμφανίζεται ως αντίδραση στην κινητικότητα των ανθρώπων στην εποχή μας που οδηγεί στη συνάθροιση ατόμων με διαφορετική καταγωγή και κουλτούρα στα ίδια μέρη, με σκοπό να «ξαναβάλει τον καθένα στη θέση που του ανήκει».¹⁰⁸ Οι διακηρύξεις για την ανάγκη προστασίας των εθνικών ταυτοτήτων υποκρύπτουν τη φοβία της επιμειξίας, τον πανικό μπροστά στη διαφορετικότητα ή τον κίνδυνο της απώλειας ταυτότητας. Οι διακρίσεις, η περιθωριοποίηση και οι κάθε είδους αποκλεισμοί «νομιμοποιούνται» στο όνομα αξιών όπως η ανεκτικότητα και ο σεβασμός του δικαιώματος στη διαφορετικότητα. Ο νέος τύπος ρατσισμού προσπαθεί να προσαρμοστεί και να επιβιώσει στη μεταναζιστική εποχή, όπου ο παραδοσιακός ρατσισμός έχει τεθεί στο περιθώριο από ιδεολογικής απόψεως εξαιτίας των τρομακτικών αναμνήσεων από την περίοδο του ναζισμού. Έτσι, επιχειρεί να ξεφύγει από τους παραδοσιακούς τρόπους κοινωνικού εντοπισμού του οικειοποιούμενος τις αντιλήψεις του πολιτιστικού ρελατιβισμού, καθώς μετατοπίζει το επίκεντρο της συζήτησης από τη φύση στην κουλτούρα και κηρύττει τον απόλυτο διαχωρισμό μεταξύ τους.¹⁰⁹

Στην ανάπτυξη του πολιτισμικού ρατσισμού συμβάλει και ο μονομερής τονισμός της εθνικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής ταυτότητας των πολιτών στην ανάλυση των σύγχρονων κοινωνιών. Με τον τρόπο αυτό, τίθενται στο περιθώριο της όλης συζήτησης ζητήματα όπως οι ταξικές διαιρέσεις, οι εξουσιαστικές σχέσεις, οι διαπλοκές συμφερόντων πέρα από τα εθνικά πλαίσια και αρκετές ακόμη παρόμοιες κοινωνικές συνιστώσες. Επίσης δεν λαμβάνονται υπόψη και οι διυποκειμενικές

¹⁰⁵ Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν...ό.π., σ. 38

¹⁰⁶ Καπλάνι, ό.π., σ. 87

¹⁰⁷ P. Gilroy, *There ain't no black in the union Jack*, Biddles Ltd, Guildford and King's Lynn, London, 1987, σ. 45, 46

¹⁰⁸ Taguieff, *Ο Ρατσισμός...ό.π.*, σ. 61

¹⁰⁹ Ό.π., σ. 61, 62

σχέσεις των ατόμων που προκύπτουν μέσω των πολλαπλών ταυτίσεων που αναπτύσσουν εντός του κοινωνικού χώρου.¹¹⁰ Παράλληλα, η ίδια η έννοια του πολιτισμού παρουσιάζεται με ένα συγκεχυμένο και ασαφές νόημα σαν ο κάθε πολιτισμός να μην είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα που επιδέχεται αλλαγές, επιρροές και εμπλουτισμό των δυνατοτήτων του μέσω της διαπολιτισμικής επικοινωνίας αλλά μια αιώνια και αναλλοίωτη «ουσία» που δεν έχει τίποτα κοινό και είναι καταδικασμένη σε μια διαρκή σύγκρουση με τους υπόλοιπους πολιτισμούς.

Καθώς, μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον όπου ζούμε, η εθνοκρατική κυριαρχία αλλά και το αξίωμα της εθνικής πολιτιστικής ιδιαιτερότητας αποδυναμώνονται, ο πολιτισμικός ρατσισμός εμφανίζεται ως αντίδραση ή αμυντική αναδίπλωση των εθνικά συγκροτημένων κοινωνιών απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα. Όσο προχωράει η οικουμενικοποίηση σε οικονομικό και σε πολιτισμικό επίπεδο τόσο η εθνική πολιτιστική ταυτότητα φετιχοποιείται από όσους αισθάνονται φόβο μπροστά στις ραγδαίες εξελίξεις και αλλαγές που συντελούνται παγκοσμίως. Οι τελευταίοι βρίσκουν στα πρόσωπα των ξένων τους εχθρούς που τους είναι απαραίτητοι για να εξακολουθούν να νιώθουν ότι ανήκουν σε μια εθνική ομάδα που η ταυτότητά της παραμένει αναλλοίωτη, ανεξάρτητα από τον τρόπο που διαμορφώνονται τα κοινωνικά δεδομένα ανά τον κόσμο.

Από την άλλη, εφόσον οι ξένοι αποκτούν αναγκαστικά, στις χώρες που εγκαθίστανται, τις ίδιες οικονομικές συμπεριφορές με τους ντόπιους τους οποίους, σε ένα βαθμό, ανταγωνίζονται για να επιβιώσουν, σε περιόδους κρίσης, ανασφάλειας και ανεργίας γίνονται οι εύκολοι στόχοι των εγχώριων πληθυσμών, με το επιχείρημα ή το πρόσχημα του ανήκειν σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί η αντικειμενική αδυναμία της Πολιτείας να διαχειριστεί τις σωρευόμενες αντιφάσεις μιας ανεξέλεγκτης παγκόσμιας κρίσης. Ακόμα και τα πιο ανεπτυγμένα έθνη – κράτη δεν έχουν πλέον τη δυνατότητα να μεθοδεύσουν την απαραίτητη κοινωνικοπολιτική σταθερότητα και ευημερία προγραμματίζοντας μία συνολική εθνική κοινωνική πολιτική, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την άφιξη εκατομμυρίων μεταναστών που ψάχνουν στις χώρες αυτές καλύτερη τύχη.¹¹¹ Η κατάσταση αυτή έχει ως συνέπεια τη δημιουργία κοινωνικών συνθηκών οι οποίες συμβάλουν στην ανάδυση των ρατσιστικών αισθημάτων που,

¹¹⁰ Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας...ό.π.*, σ. 270, 271

¹¹¹ Κ. Τσουκαλάς, «Μπροστά στο ρατσισμό του σήμερα», στο: *Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού...ό.π.*, σ. 27, 31

όπως έχουμε αναφέρει, πάντοτε ενυπάρχουν λίγο έως πολύ στους ανθρώπους, έστω σε ασυνείδητο επίπεδο.

Αν μάλιστα συνδυάσουμε τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα με την πολιτιστική κρίση που διαπιστώνεται παγκοσμίως, τότε θα γίνει πιο εμφανές το γεγονός ότι το περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί είναι εξαιρετικά ευνοϊκό για τη δυναμική επανεμφάνιση της ρατσιστικής ιδεολογίας με διαφοροποιημένη, πολιτισμική μορφή. Η οικουμενική ομογενοποίηση των προτύπων συμπεριφοράς και η συνακόλουθη επικράτηση της μαζικής κουλτούρας που τείνει να θέσει στο περιθώριο τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των εθνικών κοινοτήτων, δεν αποδίδεται στην παγκοσμιοποίηση της επικοινωνίας και της οικονομίας, αλλά στην παρουσία των ξένων που θεωρούνται ως μοναδικοί υπεύθυνοι της πολιτιστικής παρακμής και αντιμετωπίζονται ως πολιτισμικά κατώτεροι. Παράλληλα, η υποχώρηση των εθνικά προσδιορισμένων πολιτιστικών αξιών προκαλεί, ως αντίδραση, την εξιδανίκευση της εθνικής παράδοσης, με την οποία σημαντικά τμήματα των ντόπιων πληθυσμών ταυτίζονται φαντασιακά παρουσιάζοντάς την ως ένα «χαμένο παράδεισο», στον οποίο πασχίζουν να επιστρέψουν. Έτσι, απορρίπτουν οποιονδήποτε διαφέρει από την κουλτούρα του τόπου τους και ιδιαίτερα τους ξένους με τους οποίους πιστεύουν ότι η πολιτιστική επικοινωνία είναι αδύνατη και, όταν επιχειρείται, αποδεικνύεται πάντοτε επιβλαβής για τους ίδιους.¹¹²

Συχνές είναι οι περιπτώσεις που τα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη της Δύσης παρόλο που επισήμως εκφράζονται υπέρ της ανοχής της διαφορετικότητας και κατά του ρατσισμού, στην πράξη εφαρμόζουν αντιμεταναστευτικές πολιτικές επαναπροωθώντας εκατομμύρια οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες στις χώρες τους όπου η φτώχεια και ο ολοκληρωτισμός κυριαρχούν και ικανοποιώντας, σε έναν βαθμό, τα αιτήματα του σύγχρονου ακροδεξιού ρατσιστικού λόγου.¹¹³ Όπως επισημαίνει ο Γιούργκεν Χάμπερμας, οι ευρωπαϊκές χώρες φαίνεται να διακατέχονται από έναν σοβινισμό της ευημερίας που οδηγεί σε κλείσιμο των συνόρων και εχθρική αντιμετώπιση των μεταναστών.¹¹⁴ Ο Ζακ Ντερριντά επίσης, τονίζει τη σκληρότητα των μέτρων που λαμβάνουν τα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά κράτη κυρίως για τους «χωρίς χαρτιά» μετανάστες στους οποίους δεν αρνούνται απλώς την ιδιότητα του πολίτη αλλά και την προσωπική τους αξιοπρέπεια. Τα δικαιώματα ασύλου και

---

¹¹² Ο.π., σ. 31, 32

¹¹³ Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας...ό.π.*, σ. 273

¹¹⁴ J. Habermas, *Το πραγματικό και το ισχύον*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1996, σ. 704

φιλοξενίας γίνονται σεβαστά μόνο στην περίπτωση που εξυπηρετούν τους υπολογισμούς και τα συμφέροντα των κρατών.¹¹⁵

Από την άλλη πλευρά, πολλές φορές παρατηρείται το φαινόμενο της αυτογκετοποίησης των μειονοτικών πληθυσμών ή των μεταναστών με κοινές πολιτισμικές καταβολές αφού στην πλειονότητά τους, εξαιτίας του ότι προέρχονται από κλειστές, παραδοσιακές κοινωνίες, είναι προσκολλημένοι στις αξίες του κοινοτισμού και χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια αρνούμενοι να προσαρμοστούν και να αποδεχτούν τη δυτική πολιτική κουλτούρα. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των ρατσιστικών προκαταλήψεων εναντίον τους όπως και των τάσεων απόλυτης απόρριψης και καταπίεσης των πολιτισμικών τους ιδιαιτεροτήτων. Σημαντική είναι και η ευθύνη των καθεστώτων των χωρών προέλευσης της πλειοψηφίας των μεταναστών, η αντιδραστική εικόνα των οποίων δίνει «αφορμές» για την περαιτέρω ανάπτυξη προκαταλήψεων στους δυτικούς ανθρώπους. Ο Χάμπερμας αναφέρεται χαρακτηριστικά στα ασιατικά καθεστώτα που ενώ χρησιμοποιούν το θετικό δίκαιο προς όφελός τους στις οικονομικές τους συναλλαγές, αμφισβητούν την αξία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προτάσσοντας τα συμφέροντα της κοινότητας και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτά. Αποδέχονται δηλαδή τον οικονομικό αλλά όχι και τον πολιτικό φιλελευθερισμό.¹¹⁶ Η προσπάθεια δικαιολόγησης του αυταρχισμού τους στα μάτια της Δύσης με το επιχείρημα της διαφορετικότητας του πολιτισμού τους, όχι μόνο αποτυγχάνει αλλά δημιουργεί τελικά περισσότερα προβλήματα στους ανθρώπους που μεταναστεύουν από τις χώρες τους προς τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη και έρχονται αντιμέτωποι με τον πολιτισμικό ρατσισμό.

Σε αυτά τα πλαίσια, έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί η ανάγκη κατανόησης του γεγονότος πως τα ανθρώπινα δικαιώματα παρόλο που συνδέονται ιστορικά με το δυτικό τύπο νομιμοποίησης, δεν έχουν αποκλειστική, «φυσική» συνάφεια με κάποια ιδιαιτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά είναι δυνατό και απαραίτητο να αποκτήσουν πραγματικά οικουμενική ισχύ, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές παραδόσεις. Άλλωστε, η διαφωτιστική καθολική έννοια του Ανθρώπου αφορά τους πάντες και όχι μόνο τους Ευρωπαίους. Προϋπόθεση της καθολικής αναγνώρισης της αξίας της ανθρώπινης ζωής, της Ισότητας και της Ελευθερίας είναι η αποδοχή της Διαφοράς και ο αλληλοσεβασμός ως προς τις επιμέρους διαφορές ανάμεσα στους

---

¹¹⁵ Jacques Derrida, *Πέραν του κοσμοπολιτισμού*, Κριτική, Αθήνα, Οκτώβριος 2003, σ. 132 – 136, 145

¹¹⁶ J. Habermas, *Ο Μεταεθνικός Αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα, 2003, σ. 167 – 175

δυτικούς και τους μη δυτικούς πολιτισμούς, έτσι ώστε να περιοριστεί και το φαινόμενο του πολιτισμικού ρατσισμού που αναπτύσσεται επικίνδυνα παγκοσμίως.

5. Ο ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

5α. Η αρνητική αντιμετώπιση των μειονοτήτων

Το ελληνικό εθνικό κράτος αποτέλεσε, από την ίδρυσή του, τρανό παράδειγμα εφαρμογής μιας ευρέως διαδεδομένης τακτικής ανάμεσα στα κράτη – έθνη της Νεωτερικότητας, αυτής της χρήσης κατά το δοκούν άλλοτε της πολιτισμικής και άλλοτε της πολιτικής έννοιας του έθνους, με στόχο την εθνική επέκταση και ομογενοποίηση. Η συνεχής και εκτεταμένη προσπάθεια πολιτιστικής αφομοίωσης των πληθυσμών που βρίσκονταν εντός της ελληνικής εθνικής επικράτειας, καθώς και ο επεκτατικός ελληνικός εθνικισμός που βασιζόταν στην αλυτρωτική ιδεολογία, η οποία επικρατούσε στην Ελλάδα, τουλάχιστον έως τη μικρασιατική καταστροφή και την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της «εγγενούς τάσης» ολοκληρωτισμού του ελληνικού έθνους, μια «τάση» που είναι ευδιάκριτη σε κάθε έθνος.¹¹⁷ Στα πλαίσια αυτά, η θέση των πληθυσμών που ήταν ή θα μπορούσαν να θεωρηθούν μειονοτικοί στην Ελλάδα, ήταν ιδιαίτερα δυσχερής. Το ελληνικό κράτος υιοθέτησε διαχρονικά μια σκληρή αντιμειονοτική στάση στην εσωτερική αλλά και στην εξωτερική του πολιτική, χωρίς να αφήνει το περιθώριο για οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με εθνικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές μειονότητες στο εσωτερικό του. Η μοναδική μειονότητα που αναγνωρίστηκε, με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης, ήταν αυτή της Θράκης, ως μουσουλμανική.¹¹⁸

Στον ελληνικό εδαφικό χώρο, από τις αρχές του 20ού αιώνα, με την προσάρτηση της Μακεδονίας (1913) και της Δυτικής Θράκης (1920), εντάχθηκαν περιοχές των οποίων ο πληθυσμός στην πλειονότητά του δεν είχε ελληνική εθνική συνείδηση.¹¹⁹ Έτσι, παρόλο που ο μύθος της εθνικής ομοιογένειας και της πολιτιστικής συνέχειας από την αρχαιότητα έως και σήμερα λειτούργησε προς το σκοπό της δημιουργίας εθνικής ιδεολογίας και της μερικής εξασφάλισης συνοχής εντός της ελληνικής επικράτειας, δεν αρκούσε για το σύνολο των πληθυσμών που δεν ήταν ελληνόφωνοι ή ορθόδοξοι.¹²⁰ Για το λόγο αυτό, υιοθετήθηκε η «γαλλική», πολιτική αντίληψη

¹¹⁷ Γ. Μηλιός, *Μια παρατήρηση για την εγγενή «τάση» ολοκληρωτισμού του (κάθε) έθνους*, Θέσεις 42, 1993, σ. 39 – 41

¹¹⁸ Δ. Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας...ό.π.*, σ. 109

¹¹⁹ Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος, *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων*, Κριτική, Αθήνα, 2000, σ. 272

¹²⁰ Εταιρεία Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη, *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Νοέμβριος 2002, σ. 24

σχετικά με το έθνος, που στηρίζεται αποκλειστικά στη θέληση κάθε ατόμου να είναι πολίτης ενός εθνικού κράτους και όχι σε φυλετικά, καταγωγικά, θρησκευτικά ή πολιτιστικά κριτήρια. Στην πράξη βέβαια, αυτή η θέληση των αλλόγλωσσων ή αλλόθρησκων πληθυσμών προήλθε συχνά από καταναγκασμό, εκφοβισμό, βία και ισχυρές πιέσεις εκ μέρους των κρατικών μηχανισμών. Όσον αφορά τα μειονοτικά, το ελληνικό κράτος χρησιμοποίησε την αφαιρετική έννοια του ανθρώπου και των δικαιωμάτων που αυτή συνεπάγεται, προκειμένου να στηρίξει τον ισχυρισμό πως τα μειονοτικά δικαιώματα αποτελούν τμήμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ως εκ τούτου είναι μόνο ατομικά και όχι συλλογικά.¹²¹ Στόχος ήταν η απόκρυψη της ύπαρξης και της καταπίεσης μειονοτικών ομάδων στην Ελλάδα.

Υπάρχουν συγκεκριμένα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα να συμπεριληφθεί στο σκληρό πυρήνα των κρατών που κράτησαν απολύτως αρνητική στάση έναντι των μειονοτήτων. Ένας από τους λόγους που κάθε συζήτηση σχετικά με μειονότητες στη χώρα θεωρείται από ύποπτη έως απειλητική για την εθνική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητά της, είναι οι άσχημες αναμνήσεις που ξυπνούν στους Έλληνες ιστορικές περιόδους όπως αυτές του Μεσοπολέμου, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου που συνδέθηκαν άμεσα με μειονοτικά ζητήματα. Άλλωστε, οι θεωρούμενες ως πιο επικίνδυνες μειονότητες βρίσκονται σε περιοχές κοντά στα σύνορα με χώρες των οποίων ο εθνικισμός είναι παραδοσιακά αντίπαλος του ελληνικού και οι οποίες έχουν με τη σειρά τους επιδειξει, κατά καιρούς, αλυτρωτικές τάσεις. Επίσης, η φαντασιακή θεώρηση του ελληνικού έθνους ως «αιώνιου», που συνεχώς απειλείται και πρέπει να παραμείνει «καθαρό», η οποία αποτελεί τον ιδεολογικό πυρήνα του ελληνικού εθνικισμού και ενισχύεται από τα ΜΜΕ και την εθνοκεντρική εκπαίδευση, οδηγεί στην ανάπτυξη αισθημάτων μισαλλοδοξίας και ρατσισμού σε σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού και δεν αφήνει περιθώρια για αναγνώριση μειονοτήτων και κατανόηση των προβλημάτων τους.

Άλλα εξίσου σοβαρά αίτια της ελληνικής αντιμεινοποτικής πολιτικής είναι η υποταγή πολλών Ελλήνων επιστημόνων και διανοουμένων στις εθνικιστικές σκοπιμότητες, η έκφραση ξενόφοβων θέσεων ακόμα και από τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα εξαιτίας και του φόβου του πολιτικού κόστους που ευνοεί τη νομιμοποίηση του ρατσιστικού λόγου των ακραίων εθνικιστικών οργανώσεων, αλλά και η ελλιπής κατανόηση πανανθρώπινων αξιών όπως το Δίκαιο και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Σε

---

¹²¹ Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (Επ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Κριτική, Αθήνα, 1997, σ. 217

όλα αυτά θα πρέπει να προστεθούν η νομικίστικη προσέγγιση των μειονοτήτων από το ελληνικό κράτος, ο ελλιπής έλεγχος των κατώτερων κλιμακίων της διοίκησης που έχουν διαπράξει πλήθος αυθαιρεσιών σε βάρος των μειονοτικών, καθώς και οι αντικειμενικές δυσκολίες που υφίστανται στην Ελλάδα αναφορικά με την εννοιολόγηση όρων όπως «εθνοτική» μειονότητα.¹²² Γενικότερα, πρέπει να τονιστεί πως η ελληνική εθνική ιδεολογία βασιζόταν πάνω στη θεωρία του Ιακωβινισμού, που αναγνωρίζει μόνο κράτος – κυριαρχία και άτομο και ποτέ μειονότητες.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος, ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυσή του, ήταν αυτό της γλωσσικής επικοινωνίας ανάμεσα στους κατοίκους του. Εκτός των διαφόρων ελληνικών ιδιωμάτων, υπήρχαν και ξένες γλωσσικές ομάδες, με κυριότερη αυτή των Αρβανιτών που ήταν αλβανόφωνοι ορθόδοξοι και έπρεπε οπωσδήποτε να αφομοιωθούν.¹²³ Παρόλο που το ελληνικό κράτος άρχισε να ανησυχεί για τη στάση τους μετά τη συγκρότηση της Αλβανίας σε κράτος, τελικά οι Αρβανίτες εντάχθηκαν χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες στον ελληνικό εθνικό κορμό.¹²⁴ Για τον προσεταιρισμό τους χρησιμοποιήθηκαν οι μύθοι της απώτερης κοινής καταγωγής και γλώσσας και το κοινό θρήσκευμα. Σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας υπήρχαν μουσουλμάνοι που εξαναγκάστηκαν να βαπτιστούν χριστιανοί ή να εγκαταλείψουν τη χώρα, κάτι που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με το γεγονός ότι στο ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρωνόταν τυπικά η θρησκευτική ελευθερία. Στην πραγματικότητα, η ελληνική εθνική ταυτότητα είχε δομηθεί πάνω στο «γένος των ορθοδόξων», κάτι προς το οποίο συντέλεσε και η άμεση εθνικοποίηση της Εκκλησίας της Ελλάδας.¹²⁵

Μετά το άνοιγμα στη Θεσσαλία, το 1881, στο γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας εισέρχονται οι Βλάχοι που ήταν ταυτισμένοι λιγότερο με κάποια εθνική ιδεολογία και περισσότερο με το εθνοτικό, βλάχικο στοιχείο τους και για τους οποίους ο ελληνικός εθνικισμός έπρεπε να ανταγωνιστεί το ρουμανικό. Καθώς δεν υπήρχαν αρκετά στοιχεία για να τεκμηριώσουν κάποια φυλετική ή γλωσσολογική συγγένεια μεταξύ Ελλήνων και Βλάχων, επιστρατεύτηκε η θεωρία της καταλυτικής επιρροής του ελληνικού πολιτισμού πάνω στους Βλάχους, κατά τη μακράιωνη συμβίωση των δύο

---

¹²² Εταιρεία Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη, ό.π., σ. 47 – 55

¹²³ Π. Κιτρομηλίδης, «*Νοερές κοινότητες*» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1997, σ. 80

¹²⁴ Εταιρεία Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη...ό.π., σ. 341

¹²⁵ Κιτρομηλίδης, «*Νοερές κοινότητες*» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια...ό.π., σ.

εθνοτήτων.¹²⁶ Αρκετοί Βλάχοι απέκτησαν και διατήρησαν την ελληνική εθνική συνείδηση, ενώ άλλοι διεκδίκησαν την αυτονομισή τους ή συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις του Άξονα κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Με την προσάρτηση μεγάλου μέρους του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης, το ελληνικό κράτος ήρθε αντιμέτωπο με πληθυσμούς που δεν είχαν καμία σχέση με αυτό που ονομάζεται ελληνική εθνική ταυτότητα. Οι κυριότεροι από αυτούς ήταν οι σλαβόφωνοι, που ιδιαίτερα στη δυτική Μακεδονία αποτελούσαν πλειοψηφία, και οι τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι, κυρίως της Θράκης και της κεντρικής Μακεδονίας. Η Ελλάδα επιχείρησε να απεμπλακεί από ένα σημαντικό μέρος των ετερόδοξων μέσω των ανταλλαγών πληθυσμών με τη Βουλγαρία (Συνθήκη του Νεϊγύ, 1919) και την Τουρκία (Συνθήκη της Λωζάνης, 1923). Οι σλαβόφωνοι που παρέμειναν στα ελληνικά εδάφη, υπέστησαν ωμή καταπίεση, βία και διωγμούς από τις Αρχές.¹²⁷ Επίσης, το ελληνικό κράτος έκανε εποικισμό με εκατοντάδες χιλιάδες Μικρασιάτες, Πόντιους και Έλληνες της Βουλγαρίας στις αλλόγλωσσες περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, προκειμένου να τις «ελληνοποιήσει».¹²⁸ Όσοι από τους σλαβόφωνους δέχονταν την εξουσία του Πατριαρχείου, παρουσιάζονταν ως ένας δυνητικά ελληνικός πληθυσμός, με βάση την εκδήλωση της θέλησής τους, άσχετα αν αυτή ήταν εκούσια ή αναγκαστική.

Από τα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας και έπειτα, η στάση της Ελλάδας απέναντι στις μειονότητες έγινε ακόμα πιο σκληρή και οι σλαβόφωνοι έπεσαν ξανά θύματα πολύ αυστηρών μέτρων για τη γλωσσική αφομοίωσή τους και περιθωριοποιήθηκαν. Στόχος ήταν να εγκαταλείψουν ολοκληρωτικά τη μητρική τους γλώσσα, κάτι που δεν αποτελεί καταπάτηση ενός μειονοτικού αλλά ενός καθολικού, ανθρώπινου δικαιώματος¹²⁹, από αυτά που η Ελλάδα διατεινόταν πως προστάτευε. Για τον εξελληνισμό τους επιστρατεύτηκαν το εκπαιδευτικό σύστημα, η Εκκλησία, ο στρατός, η δικαστική εξουσία και τα προξενεία.¹³⁰ Αρκετοί σλαβόφωνοι που πήραν το μέρος του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, εκδιώχθηκαν μαζικά μετά τη

---

¹²⁶ Εταιρεία Σπουδών Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη, ό.π., σ. 341 – 343

¹²⁷ Λ. Μπαλτσιώτης, *Η πολυγλωσσία στην Ελλάδα*, Σύγχρονα Θέματα 63, 1997, σ. 91

¹²⁸ Τσιτσελίκης, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών...* ό.π., σ. 96

¹²⁹ Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας...* ό.π., σ. 132

¹³⁰ Για τους αφομοιωτικούς μηχανισμούς από την ίδρυση του ελληνικού κράτους βλ. Π. Κιτρομηλίδης, «Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεώτερη Ελλάδα» στο *«Νοερές κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια...* ό.π.

λήξη του. Κατά τη δεκαετία του 50, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, παύει η οποιαδήποτε συζήτηση για τα μειονοτικά, ενώ το ελληνικό κράτος αντιδρώντας στις αλυτρωτικές τάσεις του σλαβομακεδονικού εθνικισμού και στη δημιουργία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, εφαρμόζει ακόμη δραστικότερα μέτρα ενάντια στους σλαβόφωνους κατοίκους της Δυτικής Μακεδονίας, με αποκορύφωμα τις δημόσιες ορκωμοσίες όπου υποχρεώνονταν να δηλώσουν ότι θα ξεχνούσαν τη γλώσσα τους και θα μιλούσαν μόνο ελληνικά.¹³¹

Η μη αναγνώριση εκ μέρους της Ελλάδας της Δημοκρατίας της Μακεδονίας που κηρύχθηκε ανεξάρτητη το 1991, είχε ως βαθύτερο αίτιο το ζήτημα της μειονότητας στην Ελλάδα. Η καχυποψία του ελληνικού κράτους αλλά και της ελληνική κοινής γνώμης έναντι των σλαβόφωνων Μακεδόνων φαίνεται και από την απόρριψη, εκ μέρους των ελληνικών δικαστηρίων, του αιτήματος για την ίδρυση συλλόγου με την ονομασία «Στέγη μακεδονικού πολιτισμού», το 1990, γεγονός που έπληττε τόσο το συνταγματικό δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι όσο και το δικαίωμα στην ισότητα και τη δημόσια έκφραση, όπως και από τη ρατσιστική αντιμετώπιση, στη Φλώρινα, των μελών του κόμματος των σλαβόφωνων της Δυτικής Μακεδονίας, «Ουράνιο Τόξο».¹³²

Το βαθύτερο αίτιο της καταπίεσης της σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα είναι οι ρατσιστικές αντιλήψεις ορισμένων Ελλήνων που επιθυμούν μετά μανίας να αποδείξουν πως δεν έχουν «σλάβικο αίμα». Η προσπάθειά τους να παρουσιάσουν το ελληνικό έθνος ως «καθαρό» και αμόλυντο από το «ξένο αίμα» και η αναζήτηση μιας στέρεης εθνικής ταυτότητας που αποκλείει τον Άλλο, προκαλεί τα προβλήματα και τις διενέξεις, τόσο με τους Σλαβομακεδόνες όσο και με τους υπόλοιπους μειονοτικούς. Οι Έλληνες εθνικιστές και ρατσιστές απωθούν την αναμφισβήτητη ύπαρξη Σλάβων Μακεδόνων επειδή νιώθουν ότι η παραδοχή ενός τέτοιου γεγονότος απειλεί την ταυτότητα των Ελλήνων της Μακεδονίας αλλά και τις ιδέες τους περί «καθαρότητας της ελληνικής φυλής». Φυσικά, η αναζήτηση καθαρότητας σε κάθε λαό στερείται σοβαρότητας, καθώς προσκρούει εμφανώς στην ιστορική πραγματικότητα. Έτσι, στην περίπτωση της Ελλάδας, η «ανάμιξη με το σλάβικο αίμα» είναι αναμφισβήτητη αφού, από την εποχή του Ιουστινιανού, σλαβικά φύλα είχαν φτάσει στην Πελοπόννησο.¹³³

---

¹³¹ Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος, *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων*, ΚΕΜΟ, Κριτική, Αθήνα, 2000, σ. 289, 290

¹³² Τσιτσελίκης, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών...ό.π.*, σ. 269, 270

¹³³ Λίποβατς, *Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 287

Το τέλος της Κατοχής σήμανε ουσιαστικά την εξαφάνιση της μουσουλμανικής μειονότητας των Τσάμηδων της Θεσπρωτίας, οι οποίοι βρίσκονταν ούτως ή άλλως σε δύσκολη θέση λόγω του θρησκευμάτος τους. Οι Τσάμηδες ήταν ιδιοκτήτες γης στη Θεσπρωτία από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα χρόνια του Μεταξά ελήφθησαν σκληρά κατασταλτικά μέτρα εναντίον τους και στη συνέχεια ορισμένοι από αυτούς συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις του Άξονα και προέβησαν σε πλήθος αγριοτήτων σε βάρος των Ελλήνων. Έτσι, με τη λήξη του πολέμου, αναγκάστηκαν να τραπούν σε φυγή υπό την πίεση και του ΕΔΕΣ που προέβη σε πολλές «εκκαθαρίσεις» αθώων Τσάμηδων.¹³⁴

Η μοναδική επισήμως αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα είναι η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης. Οι μόνοι μουσουλμάνοι τουρκικής καταγωγής που δεν απομακρύνθηκαν προς την Τουρκία, ήταν αυτοί της Θράκης.¹³⁵ Την εποχή που υπογράφηκε η συνθήκη, το κριτήριο που όλοι θεωρούσαν πως προσέγγιζε περισσότερο την εθνική συνείδηση ήταν η θρησκεία.¹³⁶ Έως το 1955, η Ελλάδα ουσιαστικά αντιμετώπιζε τη μειονότητα ως τουρκική¹³⁷, για να μην τονίζεται το ισλαμικό στοιχείο. Στη συνέχεια όμως, και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της χούντας, ο όρος «Τούρκος» ποινικοποιείται και όσοι τον χρησιμοποιούν, είτε πρόκειται για μεμονωμένα άτομα είτε για συλλόγους ή σωματεία¹³⁸, διώκονται. Παράλληλα, σε βάρος της μειονότητας εφαρμόστηκαν διοικητικές πράξεις που έφεραν τους μειονοτικούς σε εξαιρετικά μειονεκτική θέση και έπλητταν καθολικά και συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες τους, καταδικάζοντάς τους σε οικονομική και κοινωνική μειονεξία.¹³⁹

Οι διοικητικές πράξεις εξακολουθούσαν να ισχύουν και στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, ενώ εντάθηκαν κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, από το 1981 και έπειτα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ποινικής δίωξης του ηγέτη των μειονοτικών, Αχμέτ Σαδίκ, ο οποίος δημιούργησε το δικό του πολιτικό

---

¹³⁴ Τσιτσελίκης, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών...* ό.π., σ. 183

¹³⁵ Ό.π., σ. 307

¹³⁶ Τσιτσελίκης, *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων...* ό.π., σ. 279

¹³⁷ Ό.π., σ. 301, 302

¹³⁸ Τσιτσελίκης, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών...* ό.π., σ. 253, 309

¹³⁹ Τσιτσελίκης, Χριστόπουλος, *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων...* ό.π., σ. 297, 298

σηματισμό για τις εκλογές του 1989 αποκαλώντας τους μειονοτικούς, Τούρκους.¹⁴⁰ Πάντως στη δεκαετία του 90, στα πλαίσια μιας γενικότερης αλλαγής πλεύσης της Ελλάδας, όπως και της διεθνούς κοινότητας, σε σχέση με τα μειονοτικά ζητήματα¹⁴¹, η κατάσταση για τη μειονότητα της Θράκης βελτιώνεται, παρόλο που αρκετά ζητήματα παραμένουν ανοιχτά. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μειονότητα χωρίζεται πληθυσμιακά σε τρεις κατηγορίες, τους αποκαλούμενους τουρκογενείς, τους Αθίγγανους και τους Πομάκους οι οποίοι είναι εξισλαμισθέντες Σλάβοι που, στην πλειονότητά τους, έχουν ασπαστεί την τουρκική εθνική ιδεολογία.¹⁴² Βεβαίως, οι προκαταλήψεις σε βάρος των μουσουλμάνων της Θράκης συνδέονται με αυτές που γενικότερα έχουν οι Έλληνες ενάντια στους Τούρκους τους οποίους θεωρούν κατώτερους πολιτισμικά και τους χαρακτηρίζουν βάρβαρους.

Οι Εβραίοι της Ελλάδας χωρίζονται στους γλωσσικά αφομοιωμένους που κατοικούσαν στην Κέρκυρα, την Ήπειρο, τη Χαλκίδα και τη Θεσσαλία και είχαν ελληνική εθνική συνείδηση και τους σεφραδίτες Εβραίους της Θεσσαλονίκης που είχαν κυρίως ισπανική και γαλλική παιδεία. Ο εβραϊκός πληθυσμός της Ελλάδας δεν γνώρισε, από τις ελληνικές αρχές και τους κατοίκους, τις ρατσιστικές διώξεις που υπέστη σε άλλα κράτη. Παρόλα αυτά, από το 1913 και έπειτα, η εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη άρχισε σταδιακά να θεωρείται εμπόδιο στην επείγουσα διαδικασία της εθνικής ομογενοποίησης. Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών με την Τουρκία και την είσοδο μεγάλου αριθμού προσφύγων στην πόλη, οι Εβραίοι εισπράττουν σημαντικό μέρος της γενικότερης δυσарέσκειας των προσφύγων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, στη Θεσσαλονίκη αναπτύσσεται αντισημιτικό κίνημα. Είναι η περίοδος που η οικονομική κρίση δυσχεραίνει τη θέση όλων των Ελλήνων και κυρίως των προσφύγων που δεν αποζημιώνονται στο βαθμό που ήλπιζαν.¹⁴³ Επιπλέον, ο ελληνικός αντισημιτισμός, που ήταν λαϊκής κυρίως προέλευσης, τροφοδοτείται κατά την ίδια περίοδο από τον έντονο ευρωπαϊκό αντισημιτισμό, ο οποίος συνδέθηκε και με την άνοδο του ναζισμού.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ Τσιτσελίκης, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών...* ό.π., σ. 259 – 263

¹⁴¹ Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας...* ό.π., σ. 149

¹⁴² Τσιτσελίκης, Χριστόπουλος, *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων...* ό.π., σ. 272 – 274

¹⁴³ Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός: Μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931» στο συλλογικό: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ο Ελληνικός Εβραϊσμός*, Επιστημονικό Συμπόσιο, 3 και 4 Απριλίου 1998, σ. 22, 23

¹⁴⁴ Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα, 2004, σ. 300

Στα τέλη Ιουνίου του 1931, με πρόσχημα την υποτιθέμενη εβραϊκή συνωμοσία σε βάρος της ελληνικής Μακεδονίας, ξέσπασαν αντισιμιτικές ταραχές στη Θεσσαλονίκη. Αφορμή αποτέλεσαν οι φήμες που διαδόθηκαν στην πόλη στις 23 Ιουνίου 1931, με βάση τις οποίες ο αντιπρόσωπος της εβραϊκής και πολιτικής οργάνωσης Μακαμπί παρέστη σε σύσκεψη του Κομιτάτου, στη Σόφια, όπου αποφασίστηκε η αυτονόμηση της Μακεδονίας. Η Εθνική Παμφοιτητική Ένωσις κυκλοφόρησε τότε προκήρυξη σύμφωνα με την οποία οι Εβραίοι σκόπευαν να αφανίσουν τους Έλληνες. Ακολούθησε κλιμάκωση της έντασης με λεηλασίες, εμπρησμούς και ξυλοδαρμούς. Υπήρξαν περιπτώσεις που κακοποιήθηκαν ανυποψίαστοι Εβραίοι επιβάτες των τραμ ή έμποροι, ενώ ο εμπρησμός του εβραϊκού συνδικαλισμού Κάμπελ οδήγησε σε σχεδόν ολοκληρωτική αποτέφρωσή του. Μετά τις παρεμβάσεις του βουλευτή Μ. Μπεσαντζή και του Τσαλδάρη, ο Βενιζέλος αποδέχτηκε πλήρως ότι οι κατηγορίες εναντίον της Μακαμπί ήταν ανυπόστατες.¹⁴⁵ Η πλειοψηφία των Εβραίων της Ελλάδας εξοντώθηκε από τους Ναζί, ενώ οι ελάχιστοι που επιβίωσαν μετά το Ολοκαύτωμα αφομοιώθηκαν εύκολα.

Ο αντισιμιτισμός που ασφαλώς υφίσταται και στην Ελλάδα, προέρχεται κυρίως από τον εθνικισμό και τη φανατική ορθοδοξία. Η ύπαρξη αντισιμιτικών προκαταλήψεων, σε ασυνείδητο επίπεδο, φαίνεται από καθημερινές εκφράσεις, όπως «χάβρα των Ιουδαίων», «φόβος των Ιουδαίων» και από έθιμα σαν το κάψιμο του Ιούδα το Πάσχα. Πέρα από τον αντισιμιτισμό «δεξιάς» προέλευσης, στην Ελλάδα, όπως και αλλού, εκδηλώνεται και αυτός της «αριστεράς» που έχει λαϊκίστικο χαρακτήρα, καθώς ένα τμήμα της ελληνικής αριστεράς έχει ασπαστεί εθνικιστικές και αντιδυτικές αξίες. Έτσι, με το πρόσχημα της αλληλεγγύης απέναντι στους Παλαιστίνιους που υφίστανται την καταπίεση του Ισραήλ, βρίσκουν ευκαιρία να εκδηλώσουν τα αντισιμιτικά τους αισθήματα.¹⁴⁶ Άλλωστε, στην Ελλάδα είναι ευρέως διαδεδομένη μια συνωμοτική αντίληψη της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία οι Εβραίοι σιωνιστές καθορίζουν τις παγκόσμιες εξελίξεις και μαζί με τους Αμερικάνους αποτελούν τον ύψιστο κίνδυνο για την ανθρωπότητα, το απόλυτο κακό. Εδώ, η δυνατότητα προσεκτικής εξέτασης των γεγονότων και διαφοροποίησης των πραγμάτων, μέσω της χρήσης του Λόγου, δεν λειτουργεί και επικρατεί ο

---

¹⁴⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, σ. 23, 24

¹⁴⁶ Λίποβατς, *Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 285, 286

μανιχαϊστικός τρόπος σκέψης.¹⁴⁷ Ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον αντιαμερικανισμό καθώς και με τα σύνδρομα καταδίωξης που έχουν αναπτύξει αρκετοί Έλληνες. Κατά τον Πανταζόπουλο, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, η εβραιοφοβία που παρουσιάζεται ως αντιστασιακή, αποτελεί ουσιαστικά ένα «ιδεολογικό κόμμα» όπου συναθροίζονται όλα τα παραδοσιακά και νεότερα αντισημιτικά στερεότυπα, με αποτέλεσμα αυτού του είδους η εβραιοφοβία να γίνεται συχνά διαβατήριο εισόδου στην αντιστασιακή Αριστερά.¹⁴⁸

Όσον αφορά τους Τσιγγάνους, η θέση τους στην Ελλάδα, όπως και σε ολόκληρη την Ευρώπη, είναι εξαιρετικά δυσχερής καθώς εξαιτίας και των ιδιαιτεροτήτων του πολιτισμού και του τρόπου ζωής τους, αντιμετωπίζουν τις ρατσιστικές προκαταλήψεις, όχι μόνο των Ελλήνων αλλά και των μειονοτικών πληθυσμών, παρόλο που τα τελευταία χρόνια, στα πλαίσια ενός εθνοποιητικού λόγου, αναπτύσσονται θεωρίες που αναγνωρίζουν τους Τσιγγάνους ως μειονότητα και ασχολούνται αρκετά μαζί τους.¹⁴⁹ Ο ρατσισμός απέναντι στους Τσιγγάνους αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση πολιτισμικού ρατσισμού που ενισχύεται και από την εσωστρέφεια και την απροθυμία των ιδίων να προσαρμοστούν και να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του μοντέρνου τρόπου ζωής.

Ρατσιστική συμπεριφορά έχει παρατηρηθεί και σε βάρος των θρησκευτικών μειονοτήτων που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο. Οι θρησκευτικές κοινότητες του Αγίου Όρους, αν και δεν θεωρούνται εθνικά επικίνδυνες, έχουν προβεί σε πλήθος καταγγελιών εναντίον της Ελλάδας. Σημαντικές είναι οι παραβιάσεις του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, από το ελληνικό κράτος και τα δικαστήρια, απέναντι σε άτομα που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες εκτός της μουσουλμανικής, όπως είναι οι καθολικοί, οι προτεστάντες, οι παλαιοημερολογίτες και κυρίως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά που έχουν τύχει της χειρότερης αντιμετώπισης, ενώ εναντίον τους υπάρχουν ισχυρές προκαταλήψεις εντός της ελληνικής κοινωνίας.¹⁵⁰ Η δυσχερής θέση των θρησκευτικών μειονοτήτων στην Ελλάδα προκαλείται από το γεγονός ότι η ελληνική εθνική ιδεολογία ταυτίζει φαντασιακά το ελληνικό έθνος με την Ορθοδοξία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, όσοι

---

¹⁴⁷ Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Αντιστασιακή εβραιοφοβία ή αντίσταση στην εβραιοφοβία;» στο: P.- A. Taguieff, *Η νέα εβραιοφοβία*, Alain Finkelkraut, Στο όνομα του Άλλου, Πόλις, 2005, σ. 223

¹⁴⁸ Ο.π., σ. 227

¹⁴⁹ Εταιρεία Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη...ό.π., σ. 164

¹⁵⁰ Για τις καταγγελίες και τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου βλ. Γ. Κτιστάκης, *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύνοδος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Α. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004, σ. 297 – 381

πιστεύουν σε διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα, να γίνονται αντικείμενα διακρίσεων που δεν προβλέπονται από το Σύνταγμα.

5β. Ο ρατσισμός απέναντι στους μετανάστες

Στην Ελλάδα, η συζήτηση και ο προβληματισμός γύρω από το ζήτημα της μετανάστευσης ξεκινάει ουσιαστικά γύρω στο 1989, δηλαδή συμπίπτει με την κατάρρευση των καθεστώτων των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, από όπου προέρχεται η πλειονότητα των μεταναστών που εισρέουν στη χώρα, και εστιάζει στο ζήτημα της παράνομης μετανάστευσης ή αλλιώς «λαθρομετανάστευσης».¹⁵¹ Κατά τη δεκαετία του 90, εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες εισήλθαν στην ελληνική επικράτεια, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν Αλβανοί, με αποτέλεσμα η ελληνική κοινωνία να μετατραπεί σε πολυπολιτισμική και να έρθει σε επαφή με νέες μορφές ετερότητας. Έτσι, αν και η Ελλάδα ήταν αρχικά υπέρ της κοινής αντιμετώπισης μειονοτήτων και μεταναστών στο ευρωπαϊκό και το διεθνές δίκαιο, από το 1990 και έπειτα αλλάζει ριζικά τη στάση της, αρνούμενη πεισματικά να αναγνωρίσει μειονοτικά δικαιώματα στους μετανάστες.¹⁵²

Το μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα που παραδοσιακά ήταν μια χώρα αποστολής και όχι υποδοχής μεταναστών, ενεργοποίησε τα ξενόφοβα και ρατσιστικά ανακλαστικά που ενυπάρχουν σε τμήματα της ελληνικής κοινωνίας. Βασικό επιχείρημα όσων εναντιώνονται στη μετανάστευση είναι πως οι μετανάστες επωφελούνται από την ελληνική οικονομία οδηγώντας σημαντικό αριθμό Ελλήνων στην ανεργία. Πάνω σε αυτή την ιδέα βασίζεται ο αποκαλούμενος «οικονομικός ρατσισμός» στην Ελλάδα. Όμως, οι θιασώτες του «οικονομικού ρατσισμού» παραγνωρίζουν ή αποκρύπτουν ηθελημένα το γεγονός ότι οι περισσότεροι οικονομικοί μετανάστες εργάζονται σε δουλειές στις οποίες δεν υπάρχει ανταγωνισμός με τους Έλληνες εργαζόμενους. Επίσης, τους διαφεύγει το ότι σε πολλές περιπτώσεις, η εργασία των μεταναστών συμβάλει στην αύξηση της παραγωγής και δημιουργεί τελικά περισσότερες θέσεις εργασίας από αυτές που μετατοπίζει, ενώ η αναλογία του οφέλους του μετανάστη από το προϊόν της εργασίας του σε σχέση με αυτό του εργοδότη του, είναι πολύ πιο συμφέρουσα για τους εργοδότες από ότι ήταν πριν από δεκαπέντε χρόνια.¹⁵³

---

¹⁵¹ Ηλέκτρα Β. Πετράκου, «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία», στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου (Επ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σ. 32

¹⁵² Δ. Χριστόπουλος, «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», ό.π., σ. 70

¹⁵³ Ηλίας Ιωακείμογλου, «Οι μετανάστες και η απασχόληση» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», ό.π., σ. 86, 87

Οι μετανάστες, στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, γίνονται συχνά αντικείμενα εκμετάλλευσης από τους εργοδότες και από ένα κυρίαρχο σύστημα παραγωγής που χαρακτηρίζεται από όλο και μεγαλύτερη ευελιξία ως προς το χώρο και το χρόνο εργασίας. Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό είναι το πιο κατάλληλο σε τέτοιες συνθήκες, καθώς αναγκάζεται να αλλάζει διαρκώς εργασιακό χώρο, ειδίκευση και συλλογικές εργασιακές σχέσεις, ανάλογα με τις ανάγκες του συστήματος. Σε σχέση με το χρόνο, ο προσωρινός και συμπληρωματικός χαρακτήρας της εργασίας των μεταναστών δίνει τη δυνατότητα πολλαπλής, άμεσης χρήσης και κατανάλωσης του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.¹⁵⁴ Όσον αφορά την Ελλάδα, από τη μελέτη του καθηγητή Μάρκου για την εργασία των μεταναστών στην Αθήνα, προκύπτει το συμπέρασμα πως οι μετανάστες ωθούνται σε εργασιακούς τομείς που είναι εντελώς ασταθείς, δεν έχουν συγκεκριμένο αντικείμενο ούτε επαγγελματικό αντίκρισμα.¹⁵⁵

Βέβαια, η ίδια η υιοθέτηση της λογικής του αθροίσματος «κόστους – οφέλους» στη συζήτηση γύρω από τους μετανάστες στην Ελλάδα, καθώς και η αντικειμενικοποίηση των μεταναστών που δεν νοούνται ως υποκείμενα λόγου αλλά ως ένα «πρόβλημα» που πρέπει να αντιμετωπιστεί, συμβάλουν στην ενίσχυση του ρατσισμού εναντίον τους. Η παρουσία και η δράση τους στον κοινωνικό χώρο υποστασιοποιούνται και γενικεύονται, με αποτέλεσμα να δίνεται η εντύπωση πως όλοι έχουν ομοιόμορφη συμπεριφορά. Αυτό είναι ένα κατεξοχήν ρατσιστικό επιχείρημα, αφού όσοι το υποστηρίζουν, από τη μία αρνούνται την ύπαρξη της Διαφοράς ανάμεσα στους μετανάστες και από την άλλη εισάγουν φαντασιακές, απόλυτες, αγεφύρωτες διαφορές μεταξύ Ελλήνων και «μεταναστών». Από την άλλη πλευρά, είναι απαραίτητο να επισημανθεί και η αρνητική επίδραση των άκρως υποκειμενικών, μεταμοντέρνων προσεγγίσεων της μετανάστευσης που εστιάζοντας αποκλειστικά στα άτομα και τις «κουλτούρες», αποσιωπούν το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν οι καθιερωμένες σχέσεις και δομές εξουσίας.¹⁵⁶

Επιπλέον, χρειάζεται να επισημανθεί ότι είναι ελάχιστες οι δυνατότητες έκφρασης δημόσιου λόγου από την πλευρά των μεταναστών. Έτσι, ο λόγος τους αρθρώνεται είτε μέσω αδύναμων ή προσωποκεντρικών κοινωνικών δικτύων είτε από πιο δυναμικά δίκτυα που όμως προσπαθούν να φέρουν στο προσκήνιο του δημόσιου

---

¹⁵⁴ Ιορδάνης Ψημμένος, «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλιαντζάς», ό.π., σ. 107

¹⁵⁵ Ό.π., σ. 108, 110

¹⁵⁶ Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Πορσάνογλου, Μίλτος Παύλου, «Μετανάστες στην Ελλάδα: «προβλήματα», κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλιαντζάς», ό.π., σ. 17, 18, 19

διαλόγου μόνο συλλογικές επιδιώξεις συγκεκριμένων ομάδων, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις ατομικές ανάγκες έκφρασης αυτόνομου και βιωματικού λόγου των μεταναστών. Παράλληλα, ο δημόσιος λόγος που εκφέρεται κυρίως μέσω των ΜΜΕ, άλλες φορές αναπαράγει τα αστυνομικά δελτία και άλλες προβάλλει με αποσπασματικό και επιλεκτικό τρόπο πληροφορίες που ενισχύουν τα ρατσιστικά στερεότυπα, παρουσιάζοντας τους μετανάστες ως φύσει ή δυνάμει εγκληματίες. Ακόμα και ο λόγος της αλληλεγγύης απέναντι στους μετανάστες έχει περισσότερο έναν χαρακτήρα «φιλανθρωπίας», χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, από αδύναμα κοινωνικά δίκτυα ή εξυπηρετεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, στενά κομματικές σκοπιμότητες. Στην τελευταία περίπτωση, έχουμε να κάνουμε με μια εργαλειακή χρήση των προβλημάτων των μεταναστών, με σκοπό την επιβεβαίωση των πολιτικών θέσεων συγκεκριμένων παρατάξεων.¹⁵⁷

Ιδιαίτερη συμβολή στην ανάπτυξη ξενόφοβων αισθημάτων στην ελληνική κοινωνία, τα οποία αν δεν γίνουν αντικείμενα επεξεργασίας μέσω του ορθού και του κριτικού λόγου, μπορούν να μετατραπούν σε ρατσισμό, έχουν οι θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες η φτώχεια και η εξαθλίωση οδηγεί νομοτελειακά και αναπόφευκτα στην εγκληματικότητα, μια άποψη εξαιρετικά δημοφιλής στο δημόσιο λόγο. Στα πλαίσια αυτά οι μετανάστες, που στην πλειονότητά τους έχουν πολλά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, καθίστανται ύποπτοι για εγκληματικές πράξεις ακόμα και όταν δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη εναντίον τους. Με τον τρόπο αυτό, νομιμοποιούνται οι πρακτικές «τυφλής» καταστολής και αστυνόμευσης χωρίς συνταγματικές εγγυήσεις, στη βάση διακρίσεων σε βάρος των μεταναστών. Παράδειγμα τέτοιου είδους πρακτικών είναι οι «σκούπες» και οι μαζικές συλλήψεις μεταναστών που διαμένουν στην Ελλάδα νομίμως ή μη, με κριτήριο τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά ή τη γλώσσα που χρησιμοποιούν.¹⁵⁸

Από την άλλη, πρέπει να τονιστεί και το γεγονός πως η εγκληματική συμπεριφορά που επέδειξε μια μερίδα μεταναστών, κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν έφτασαν τα πρώτα μαζικά μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα, ορισμένοι εκ των οποίων είχαν συνηθίσει να ζουν κάτω από αυταρχικά καθεστώτα και να οργανώνονται γύρω από συνδικάτα του εγκλήματος για να επιβιώσουν, έδωσε στους ρατσιστές αφορμή για να «επιβεβαιώσουν» τις θέσεις τους και να αποδώσουν την αιτία αυτής της παραβατικότητας στην κακή και κατώτερη «φύση» των μεταναστών,

---

¹⁵⁷ Ο.π., σ. 19

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 16

που ως εκ τούτου έπρεπε να απομακρυνθούν. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν, σε γενικές γραμμές, και τα ελληνικά ΜΜΕ που «πουλούσαν» συνεχώς ξενοφοβία στο τηλεοπτικό κοινό, συχνά χωρίς να δίνουν τη δυνατότητα αντιλόγου. Έτσι, στους μετανάστες μετατέθηκε η υποχρέωση να αποδεικνύουν διαρκώς την αθωότητά τους χωρίς να έχουν πολλά περιθώρια έκφρασης της άποψής τους, ατομικά ή συλλογικά, στο δημόσιο χώρο.¹⁵⁹

Η είσοδος, από το 1990 και έπειτα, εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών στην Ελλάδα προκάλεσε αντιδράσεις πανικού και από την πλευρά της εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας. Ο νόμος 1975/91 προέβλεπε σειρά απαγορεύσεων και κυρώσεων επιβαρύνοντας δυσανάλογα με το είδος της προσβολής του έννομου αγαθού τις ήδη προβλεπόμενες ποινές, που αφορούσαν αδικήματα όπως η απασχόληση αλλοδαπού και η διευκόλυνση της εισόδου του, ενώ εισήγαγε το νέο ποινικό αδίκημα της εργασίας χωρίς άδεια εργασίας επεκτείνοντας την ποινική κύρωση από τον εργοδότη στους εργαζόμενους. Άλλη μια νέα διάταξη του νόμου απαγόρευε σε νομικά πρόσωπα δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου και δημόσιες υπηρεσίες να εξετάζουν αιτήματα αλλοδαπών που δεν έμεναν νόμιμα στη χώρα. Το αποτέλεσμα ήταν να δικαστούν στα επόμενα χρόνια χιλιάδες μετανάστες είτε για διοικητικές παραβιάσεις είτε για αδικήματα συνήθως σύμφυτα με τη μετανάστευση όπως η παραμονή και εργασία χωρίς άδεια. Αντιθέτως, οι εργοδότες που παρανομούσαν σπάνια διώκονταν.¹⁶⁰

Οι ασφαλιστικοί φορείς σταμάτησαν τις παροχές τους προς τους ασφαλισμένους που δεν είχαν νομιμοποιηθεί, ακόμα και αν κατέβαλαν επί χρόνια τις εισφορές τους, τα σχολεία δεν δέχονταν τα παιδιά όσων δεν είχαν εξασφαλίσει άδεια παραμονής στην Ελλάδα, το συνταγματικό δικαίωμα ακρόασης έπαψε να ισχύει για αυτούς στις δημόσιες υπηρεσίες, ενώ και οι Δήμοι δεν τους έδιναν άδεια γάμου παραβιάζοντας με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα στο γάμο και την οικογένεια που προστατεύεται από το άρθρο 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Επίσης, χιλιάδες μετανάστες που διέμεναν νόμιμα στη χώρα έχασαν τις άδειες παραμονής τους εξαιτίας της αυστηρότητας των διατάξεων του νόμου. Ταυτόχρονα οι απελάσεις, από το 1991 έως το πρώτο μισό του 1999, έφτασαν το 1.820.000 άτομα, εκ των οποίων 1.700.000 ήταν Αλβανοί, ενώ μέχρι το 2000, το σύνολο των

¹⁵⁹ Ο.π., σ. 16

¹⁶⁰ Ιωάννα Κούρτοβικ, «Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και τη νομιμότητα (Δελτίο εγκληματικότητας)» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», ό.π., σ. 167, 168

απελάσεων είχε ξεπεράσει τα 2.000.000. Σε αρκετές περιπτώσεις, σύμφωνα με την Ιωάννα Κούρτοβικ, οι απελάσεις δεν είναι καν νομότυπες αφού συχνά οι αποφάσεις προχρονολογούνται, τα στοιχεία παραποιούνται και σχεδόν ποτέ δεν δίνεται η δυνατότητα στον απελαυνόμενο να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να προβάλει αντιρρήσεις.¹⁶¹

Διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών υφίστανται και όσον αφορά τους όρους κράτησής τους. Με βάση το ελληνικό Σύνταγμα, ένας Έλληνας δεν μένει στα κρατητήρια πάνω από 2 – 3 μέρες. Η κατάσταση για τους μετανάστες είναι πολύ δυσχερέστερη. Στα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων κρατούνται επί μήνες, μέχρι να απελαθούν, πάρα πολλοί αλλοδαποί σε άθλιες συνθήκες. Στους χώρους κράτησης δεν πληρούνται οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις διαμονής και υγιεινής, με συνέπεια την έξαρση μεταδοτικών νοσημάτων ανάμεσα στους κρατούμενους και την πρόκληση ομαδικών απεργιών πείνας, δεν υπάρχει γιατρός, κοινωνική λειτουργός ούτε κανένας έλεγχος, ούτε επίβλεψη εισαγγελέα ή δυνατότητα ενστάσεων. Επιπροσθέτως, η κράτηση των μεταναστών δεν έχει συγκεκριμένο χρονικό όριο. Οι οργανώσεις δικαιωμάτων όπως το Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, η Διεθνής Αμνηστία και η Νεολαία ενάντια στο Ρατσισμό στην Ευρώπη έχουν καταγγείλει τις συνθήκες που επικρατούν στα αστυνομικά κρατητήρια, ενώ τις επισήμανε στις εκθέσεις της η Επιτροπή για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών και ο Συνήγορος του Πολίτη που, ύστερα από σχετικές καταγγελίες πολιτών, διενήργησε αυτοψία.¹⁶²

Η αντιμετώπιση των αλλοδαπών ήταν, σε αρκετές περιπτώσεις, ανάλογη και από την πλευρά της Δικαιοσύνης. Τα βασικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα και προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, όπως και οι εγγυήσεις που ισχύουν για τους Ευρωπαίους πολίτες, δεν έχουν την ίδια ισχύ για τους οικονομικούς μετανάστες, στους οποίους αμφισβητούνται στην πράξη το τεκμήριο αθωότητας, η αρχή της δικαστικής βοήθειας, η αρχή της δικαστικής ακρόασης αλλά και η αρχή της αναλογικότητας, αφού παρατηρείται το φαινόμενο να επιδεικνύεται μεγαλύτερη αυστηρότητα ως προς την επιβολή ποινών όταν αυτές αφορούν αλλοδαπούς. Επίσης στις φυλακές, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το 46 – 47% των κρατουμένων είναι αλλοδαποί παρόλο που, με βάση τις στατιστικές του Υπουργείου

---

¹⁶¹ Ο.π., σ. 168, 171, 172

¹⁶² Ο.π., σ. 173, 174

Δημόσιας Τάξης, η συμμετοχή των αλλοδαπών στην εγκληματικότητα δεν δικαιολογεί τέτοια ποσοστά. Αντιθέτως, τα ίδια στοιχεία δείχνουν πως, με εξαίρεση κάποια σοβαρά αδικήματα όπου εμφανίζουν αυξημένα ποσοστά, η εγκληματικότητά τους είναι χαμηλότερη σε σχέση με την αναλογία τους στον πληθυσμό.¹⁶³

Ακόμα και το δικαίωμα στη ζωή φαίνεται να μην έχει τόση βαρύτητα όταν αφορά μετανάστες. Παρόλο που οι νόμοι κατά προσωπικού έχουν απαγορευτεί από το 1998 και η Σύμβαση για την απαγόρευση και τον περιορισμό της χρήσης συμβατικών όπλων που μπορεί να θεωρηθεί ότι προκαλούν αδιάκριτα αποτελέσματα, την οποία η Ελλάδα επικύρωσε με το νόμο 1979/91, απαγορεύει τη χρήση όπλων εναντίον μεμονωμένων ατόμων, τα οποία ενδέχεται να προκαλέσουν υπερβολική ζημιά σε σχέση με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, τα ναρκωπέδια υφίστανται ακόμη. Πολλά είναι και τα περιστατικά που έχουν καταγραφεί στις εφημερίδες και αφορούν αλλοδαπούς που σκοτώνονται από ένστολους ή ιδιώτες. Σύμφωνα με το Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών που άντλησε τα στοιχεία του από τον τύπο, από το 1996 έως τον Οκτώβριο του 2000, σε 48 ενδεικτικές επιθέσεις που οδήγησαν σε 28 νεκρούς και πάνω από 36 τραυματίες, οι 23 εκ των δραστών ήταν ένστολοι. Η μεταχείριση αυτών που διέπραξαν τέτοια εγκλήματα κατά ζωής φαίνεται ότι δεν ήταν ιδιαίτερα αυστηρή, κάτι που άλλαξε μετά τις δολοφονικές επιθέσεις του Παντελή Καζάκου, που τον Οκτώβριο του 1999 πυροβόλησε και σκότωσε δύο αλλοδαπούς και τραυμάτισε πολύ σοβαρά άλλους οχτώ. Πάντως η πολιτεία, παρότι υποχρεώνεται από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ, δεν δίνει αρκετό βάρος στη διερεύνηση των συνθηκών θανάτου των μεταναστών, κυρίως όταν αυτοί έχουν πέσει θύματα ενστόλων, κάτι που έχει επισημανθεί και στις εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας.¹⁶⁴

Ο ρατσισμός στην Ελλάδα που στρέφεται κατά κύριο λόγο ενάντια στους ξένους μετανάστες και μειονοτικούς, υφίσταται και σε βάρος συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, όπως οι χρήστες ναρκωτικών, οι ψυχοπαθείς, οι σωματικά ανάπηροι, οι φορείς του AIDS, αλλά και οι ομοφυλόφιλοι. Σε όλες αυτές τις κατηγορίες ανθρώπων, συχνά τα καθολικά, συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα αμφισβητούνται στην πράξη, ενώ πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας διακατέχονται από ισχυρές προκαταλήψεις που φτάνουν και στο ρατσισμό απέναντί τους. Οι τελευταίες συνδέονται με ό,τι ονομάζεται ψυχολογία του

---

¹⁶³ Ο.π., σ. 184

¹⁶⁴ Ο.π., σ. 185 – 187

«καθημερινού ρατσισμού». Ο ρατσισμός αυτός μπορεί να εντοπιστεί σε ανθρώπους όλων των κοινωνικών τάξεων και των πολιτικών πεποιθήσεων ανεξάρτητα από το μορφωτικό τους επίπεδο. Σύμφωνα με την οπτική των Ελλήνων που η συμπεριφορά τους επηρεάζεται από την ψυχολογία του «καθημερινού ρατσισμού», η Ελλάδα, η οποία στα μάτια τους είναι μια υποστασιοποιημένη οντότητα, η «μητέρα που υποφέρει», πέφτει συνεχώς θύμα «συννομοσίας» και «πλεκτάνης» από ξένες δυνάμεις που την επιβουλεύονται και για όλα της τα προβλήματα ευθύνονται οι «άλλοι», οι ξένοι. Συνεπώς, κατά την ίδια λογική που αποτελεί «παρανοϊκή αντίληψη της ιστορίας», τα «παιδιά της μητέρας – πατρίδας» έχουν καθήκον να συντρίψουν με κάθε μέσο τους υποτιθέμενους εχθρούς της.¹⁶⁵

---

¹⁶⁵ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 287, 288

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΠΙΛΩΝ ΤΟΥ

Η απόπειρα προσέγγισης του ρατσιστικού φαινομένου, το οποίο εμφανίζεται στο σταυροδρόμι κοινωνικών και ψυχικών διαδικασιών¹⁶⁶, από τη σκοπιά της ψυχανάλυσης, σε συνδυασμό με την παράθεση ιστορικών στοιχείων σχετικά με αυτό, οδηγεί σε σκέψεις και συμπεράσματα όσον αφορά τους τρόπους αντιμετώπισής του σε πολιτικό, κοινωνικό και ατομικό επίπεδο. Επίσης, μέσω των συγκεκριμένων αναφορών στην ελληνική περίπτωση, η προσπάθεια να φωτιστούν οι ιδιαίτερες συνθήκες που συντελούν στην ανάπτυξη του ρατσισμού εντός της ελληνικής κοινωνίας συντελεί στη διατύπωση ανάλογων προτάσεων για το πρόβλημα του ρατσισμού στην Ελλάδα.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, καθώς οι ρατσιστές απορρίπτουν την ίδια τη χρήση του Λόγου, δεν είναι δυνατόν να μεταπειστούν μόνο με την παράθεση λογικών, «διαφοτιστικών» επιχειρημάτων, παρόλο που και αυτή είναι απαραίτητη. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να καθίσταται σαφές απέναντι σε πολιτικές ομάδες που ευνοούν το ρατσισμό πως το πέρασμα από τις ρατσιστικές θεωρίες στην αντίστοιχη δράση είναι μη ανεκτό και απαγορευμένο στις δημοκρατίες, οι οποίες, αν θέλουν να δικαιολογούν την ονομασία τους, οφείλουν να δέχονται τη Διαφορά, την Έλλειψη και την ανομοιογένεια και να αποκλείουν τους αποκλεισμούς.

Ασφαλώς, η σύγχρονη πολιτισμική μορφή του ρατσισμού θέτει νέες προκλήσεις στην προσπάθεια αντιμετώπισής του. Αυτό συμβαίνει επειδή πρόκειται για έναν «λεπτό» ρατσισμό που συχνά είναι δύσκολο κανείς να τον διακρίνει, αφού επιχειρεί να κρυφτεί πίσω από το προσωπίο του «σεβασμού στη διαφορετικότητα». Εδώ πρέπει να τονιστεί η ανάγκη επισήμανσης της διαφοράς ανάμεσα στην παραδοχή των ιδιαιτεροτήτων της κάθε κουλτούρας και την απολυτοποίησή τους ως φυσικών και ιεραρχικών διαφορών. Επίσης, τα κράτη υποδοχής μεταναστών, που προέρχονται από διαφορετικούς, μη δυτικούς πολιτισμούς, χρειάζεται να σέβονται τις πεποιθήσεις των ανθρώπων αυτών και τα συμβολικά στοιχεία του πολιτισμού τους, εφόσον αυτά δεν χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να απειλούν τις δημοκρατικές αξίες των δυτικών κοινωνιών.

---

¹⁶⁶ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού...ό.π.*, σ. 267

Η αντιμετώπιση του ρατσιστή σε διαπροσωπικό επίπεδο είναι επίσης μια πολύπλοκη και δύσκολη διαδικασία. Όταν μάλιστα έχουμε να κάνουμε με ανθρώπους στους οποίους οι ρατσιστικές αντιλήψεις έχουν γίνει βαθιές πεποιθήσεις, τότε ο διάλογος μαζί τους, πάνω σε σχετικά ζητήματα, μοιάζει ανέφικτος ή αδιέξοδος. Καθώς οι άνθρωποι αυτοί έχουν δομήσει την ταυτότητα και την προσωπικότητά τους στη βάση της απόθησης της Έλλειψης και της άρνησης της αξίας της χρήσης του Λόγου, η παράθεση επιχειρημάτων που αμφισβητούν ή ανατρέπουν τις απόψεις τους μπορεί να προκαλέσει ακραίες αντιδράσεις από μέρους τους, με αποτέλεσμα η οποιαδήποτε σχετική συζήτηση να αποδειχθεί ατελέσφορη ή να τους οδηγήσει σε ακόμα πιο φανατική προσήλωση στα πιστεύω τους.

Παρόλα αυτά, η προσπάθεια άμβλυνσης του ρατσιστικού φαινομένου και σε ατομικό επίπεδο, δεν πρέπει να εγκαταλείπεται. Αρχικά, χρειάζεται κανείς να αντιμετωπίζει τις δικές του ρατσιστικές προκαταλήψεις αφού, σε ασυνείδητο επίπεδο, οι ρατσιστικές τάσεις ενυπάρχουν σε όλους μας. Άλλωστε, οι φανατικοί πολέμιοι του ρατσισμού είναι δυνατόν να μετατραπούν σε ρατσιστές αν πιστέψουν ότι όσοι μιλούν ή συμπεριφέρονται με εμφανή ή λανθάνοντα ρατσιστικό τρόπο είναι υπάνθρωποι και πρέπει να αφανιστούν. Ίσως περισσότερο και από τη χρήση ορθολογικών επιχειρημάτων, η οποία πάντως είναι απολύτως χρήσιμη γιατί μπορεί να αποκαλύψει τις αντιφάσεις και τον παραλογισμό των ρατσιστικών θεωριών, είναι σκόπιμη η υπενθύμιση προσωπικών εμπειριών Έλλειψης στους ρατσιστές. Ενδεχομένως μόνο μέσω της συνειδητοποίησης της δικής τους Έλλειψης ή της εμπειρικής επαφής μαζί της, υπάρχει η πιθανότητα να την αντιληφθούν και να την κατανοήσουν ως κοινό χαρακτηριστικό όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος ή θρησκείας.

Σχετικά με το πρόβλημα του ρατσισμού στην Ελλάδα, το πρώτο βήμα για την αντιμετώπισή του είναι η παραδοχή της ύπαρξής του, καθώς πολλοί Έλληνες, ακόμα και όταν μιλούν ή φέρονται ρατσιστικά, θεωρούν πως ο ρατσισμός δεν αφορά ποτέ τους ίδιους αλλά μόνο τους άλλους. Οι κρατικοί φορείς θα πρέπει να αντιταχθούν με πολύ μεγαλύτερη αποφασιστικότητα στις ξενόφοβες, άδικες και ρατσιστικές πρακτικές που συχνά εφαρμόζουν οι κρατικές αρχές και οι μηχανισμοί τους, εμποδίζοντας παράλληλα όσους επιθυμούν να καταχραστούν την όποια εξουσία τους για να συμπεριφερθούν ρατσιστικά σε αλλοδαπούς που διαμένουν στη χώρα μας. Προς τη σωστή κατεύθυνση θα είναι και μια περαιτέρω στροφή του εκπαιδευτικού συστήματος από τον εθνοκεντρισμό προς τα ιδεώδη μιας ανοιχτής, πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβάλει στην άμβλυνση των συνδρόμων

καταδίωξης που χαρακτηρίζουν σε σημαντικό βαθμό την ελληνική κοινωνία, της μισαλλοδοξίας και των προκαταλήψεων σε βάρος αλλοεθνών, αλλοθρήσκων ή περιθωριακών και μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμπατζοπούλου, Φ., *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1998

Anderson, B., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, 1997

Balibar, E., Wallerstein, J., *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991

Δεμερτζής, Ν., *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996

Δεμερτζής, Ν., Λίποβατς, Θ., *Φθόνος και Μνησικακία*, Πόλις, Αθήνα, 2006

Derrida, J., *Πέραν του κοσμοπολιτισμού*, Κριτική, Αθήνα, Οκτώβριος 2003

Εταιρεία Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού Σχολής Μωραΐτη, *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Νοέμβριος 2002

Freud, S., *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής*, Επίκουρος, Αθήνα, 1992

Freud, S., *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, Επίκουρος (2η εκδ.), Αθήνα, 1994

Giddens, A., *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1990

Gilroy, P., *There ain't no black in the union Jack*, Biddles Ltd, Guilford and King's Lynn, London, 1987

Gouldner, A., *The Dialectics of Ideology and Technology*, Seabury Νέα Υόρκη, 1976

Habermas, J., *Το πραγματικό και το ισχύον*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1996

Habermas, J., *Ο Μεταεθνικός Αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα, 2003

Huntington, S., *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1993

Ιωακείμογλου, Η., «Οι μετανάστες και η απασχόληση» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Καπλάνι, Γ., *Η αναζήτηση του Άλλου ως αναγκαία προϋπόθεση για τον επαναπροσδιορισμό του εγώ. Οι αναπαραστάσεις της Αλβανίας και των Αλβανών στον ελληνικό τύπο. Οι αναπαραστάσεις της Ελλάδας και των Ελλήνων στον αλβανικό έντυπο τύπο*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2006

Kedourie, E., *Ο Εθνικισμός*, Κατάρτι, Αθήνα, 1999

Κιτρομηλίδης, Π., «*Νοερές κοινότητες*» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1997

Κούρτοβικ, Ι., «Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και τη νομιμότητα (Δελτίο εγκληματικότητας)» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Κτιστάκης Γ., *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύνοδος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Α. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004

Λιάκος, Α., «Αντινομίες στην ανάλυση του ρατσισμού» στο: Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Παρασκήνιο, Αθήνα, 1998

Λίποβατς, Θ., «Για την έννοια του Λόγου» στο: Λίποβατς, Θ., Δεμερτζής, Ν., *Δοκίμιο για την Ιδεολογία*, Οδυσσέας (2η εκδ.), Αθήνα, Μάιος 1998

Λίποβατς, Θ., *Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1991

Λίποβατς, Θ., *Ψυχανάλυση, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα*, Πλέθρον, Αθήνα, 1996

Λίποβατς, Θ., *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού*, Οδυσσέας (4η εκδ.), Αθήνα, Απρίλιος 2003

Λίποβατς Θ., *Δημοκρατικός Λόγος, Ψυχανάλυση, Μονοθεϊσμός, Πλέθρον*, Αθήνα, 2001

Μαρβάκης, Α., Πορσανόγλου, Δ., Παύλου, Μ., «Μετανάστες στην Ελλάδα: «προβλήματα», κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Μαργαρίτης, Γ., «Ελληνικός αντισημιτισμός: Μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931» στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ο Ελληνικός Εβραϊσμός*, Επιστημονικό Συμπόσιο, 3 και 4 Απριλίου 1998

Μηλιός, Γ., *Μια παρατήρηση για την εγγενή «τάση» ολοκληρωτισμού του (κάθε) έθνους*, Θέσεις 42, 1993

Μπαλτσιώτης, Λ., *Η πολυγλωσσία στην Ελλάδα*, Σύγχρονα Θέματα 63, 1997

Πανταζόπουλος, Α., «Αντιστασιακή εβραιοφοβία ή αντίσταση στην εβραιοφοβία;» στο: Taguieff, P.- A., *Η νέα εβραιοφοβία*, Fimkielkraut, Α., *Στο όνομα του Άλλου*, Πόλις, Αθήνα, 2005

Παπαδημητρίου, Ζ., Δ., *Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000

Παπαδόπουλος, Θ., «Ρατσισμός, ξενοφοβία και ΜΜΕ» στο: Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ, *ΜΜΕ και Ρατσισμός*, επιμ.: Παύλος Χαράμης, Αθήνα, 2004

Πετράκου, Η., Β., «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Pierron, B., *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα, 2004

Sennet, R., *Η τυραννία της οικειότητας*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999

Shohat, E./ Stam, R., *Unthinking Eurocentrism, Multiculturalism and the media*, Routledge, London, 1994

Taguieff, P.- A., *Ο Ρατσισμός*, Εκδοτικός Οίκος Π. Τραυλός, Αθήνα, 1998

Τζαβάρας, Ν., «Μια διαστρεφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών» στο: Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Παρασκήνιο, Αθήνα, 1998

Τσιτσελίκης, Κ., Χριστόπουλος, Δ., *Η συνάντηση των Δελφών και η δράση του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων*, Κριτική, Αθήνα, 2000

Τσιτσελίκης, Κ., Χριστόπουλος, Δ., *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Κριτική, Αθήνα, 1997

Τσουκαλάς, Κ., «Μπροστά στο ρατσισμό του σήμερα» στο: Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Παρασκήνιο, Αθήνα, 1998

Χαραλάμπης, Δ., *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Εξάντας, Αθήνα, 1998

Χριστόπουλος, Δ., *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002

Χριστόπουλος, Δ., «Κριτική του φιλελεύθερου χώρου των δικαιωμάτων», Δελτίο Θυέλλης 13, Τα δικαιώματα στη «Νέα Εποχή», Αθήνα, 1999

Χριστόπουλος, Δ., «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας. Παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Ψημμένος Ι., «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα» στο: Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Επιμ.: Αθ. Μαρβάκης, Δ. Πουρσανόγλου, Μ. Παύλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

